

2016 Nr. 15

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

**XIX mokslinė konferencija
DVARŲ KULTŪRA
LIETUVOS MUZIEJUOSE**

**ŽEMAIČIŲ
DAILĖS
MUZIEJUS**

LIETUVOS MUZIEJŲ ASOCIACIJA
RINKINIŲ MOKSLINIO TYRIMO SEKCIJA
ASSOCIATION OF LITHUANIAN MUSEUMS
SECTION OF SCIENTIFIC RESEARCH OF COLLECTIONS

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI

XIX mokslinė konferencija

DVARŲ KULTŪRA LIETUVOS MUZIEJUOSE

* * *

COLLECTIONS OF LITHUANIAN MUSEUMS

The 19th Scientific Conference

MANOR CULTURE IN THE MUSEUMS OF LITHUANIA

ŽEMAIČIŲ DAILĖS MUZIEJUS, 2016 M. BALANDŽIO 21 D.
SAMOGITIAN ART MUSEUM, 21 APRIL, 2016

ISSN 1822-0657

**Konferencijos organizacinis komitetas,
leidinio redakcinė kolegija:**

Dalius Avižinis, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai
Dainius Elertas, Lietuvos jūrų muziejus
Zita Pikelytė, Panevežio kraštotyros muziejus
Virginija Šiukščenė, Šiaulių „Aušros“ muziejus
Dalia Tarandaitė, Lietuvos dailės muziejus

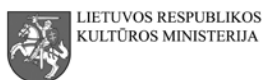
Sudarytojai

Dalius Avižinis, Dainius Elertas

Recenzantai

doc. dr. Vacys Vaivada, dr. Jolanta Skurdauskienė

Konferencijos ir leidinio rėmėjai:

Viršeliuose:

pirmajame – Žemaičių dailės muziejus, fot. Jūratė Motužienė;
ketvirtajame – Alantos dvaro rūmų kavos ir arbatos salonas XIX a. su angliškais klubiniais baldais,
nuotrauka iš Alicijos Pac-Pomarnackos archyvo.

TURINYS / CONTENTS

PRATARMĖ	5
PREFACE	

LIETUVOS DVARŲ PRAEITIES TYRIMAI RESEARCH OF LITHUANIAN MANORS' PAST

Ugnius Budvydas. Trakų istorijos muziejus / Trakai History Museum XVI–XVII a. Trakų miesto dvarai archeologinių tyrimų duomenimis.....	8
The Manors of Trakai of the 16th – 17th Centuries Based on Archaeological Research Data	
Giedrius Kujelis. Rokiškio krašto muziejus / Rokiškis Regional Museum Rokiškio dvaro įtaka Lietuvos kultūrinei, politinei ir ekonominei raidai XVIII a. pabaiga–XIX amžius.....	16
The Influence of Rokiškis Manor to Cultural, Political, and Economic Development of Lithuania at the End of the 18th Century – the 19th Century	
Aušra Strazdaitė-Ziberkienė. Kauno miesto muziejus / Kaunas City Museum Dvarų muzikos atspindžiai Kauno miesto muziejaus M. ir K. Petrauskų lietuvių muzikos istorijos skyriaus rinkinyje: XVIII–XIX a. rankraštinės ir spausdintos kunigaikščių Oginskių šeimos muzikinio palikimo gaidos.....	25
The Reflections of Manor Music in the Collection of M. and K. Petrauskai Lithuanian Music History Department of Kaunas City Museum: Handwritten and Printed Music Notes of Musical Heritage of the Dukes Oginskiai Family of the 18th – 19th Centuries	
Prof. dr. Rimvydas Laužikas. Vilniaus universitetas / Vilnius University Grafienės Elizos Irenos Römer-Komorovskos skoniai.....	33
The Tastes of Countess Eliza Irena Römer-Komorowska	
Aušra Jonušytė. Kupiškio etnografijos muziejus / Kupiškis Ethnographic Museum Žemutinės Palėvenės Komorai.....	41
The Komarai family of Žemutinė Palevenė	

DVARŲ PAVELDAS LIETUVOS MUZIEJUOSE MANOR HERITAGE IN LITHUANIAN MUSEUMS

Gabrielė Jasiūnienė. Šiaulių „Aušros“ muziejus / Šiauliai “Aušros” Museum Heraldikos šaltiniai Žemaitijos bajorų dvarų kolekcijose.....	50
The Sources of Heraldry in the Collections of Samogitian Noblemen’s Manors	
Dr. Birutė Kazimiera Salatkienė. Šiaulių „Aušros“ muziejus / Šiauliai “Aušros” Museum Dvarų sodybų archeologinė medžiaga: saugojimo ir eksponavimo problemos.....	56
The Archaeological Material of Manor Homestead: the Problems of Preserving and Exhibiting	
Regina Bartkienė. Žemaičių muziejus „Alka“ / Samogitian Museum “Alka” Platelių dvaro valdytojų grafų Šuozelių (de Choisel-Gouffier) šeimos archyvas Žemaičių muziejuje „Alka“.....	67
The Archive of Plateliai Manor Ruled by the Counts de Choisel-Gouffier in Samogitian Museum “Alka”	
Dr. Rasa Bertašiūtė. Lietuvos liaudies buities muziejus / Open Air Museum of Lithuania Aristavėlės dvaro rūmai. Vieno eksponato istorija.....	76
Aristavėlė Manor. The History of one Exhibit	

DVARAI, TAPE MUZIEJAI
MANORS CONVERTED INTO MUSEUMS

Emilija Raibužytė-Kalninienė. Biržų krašto muziejus „Sėla“ / Biržai Region Museum “Sėla” Dvarų kultūros sklaida Biržų krašto muziejuje „Sėla“: galimybės, realybė, problemos.....84 The Dissemination of Manor Culture in Biržai Region Museum “Sėla”: Possibilities, Reality, and Problems	
Roza Šikšnienė. Šilutės Hugo Šojaus muziejus / Šilutė Hugo Sheu Museum Dvarininko H. Šojaus sukauptos kolekcijos grįžta į Šilokarčemos dvaro rūmus.....90 The Collections Accumulated by Landlord H. Sheu are Returned to Šilokarčema Manor	
Vida Kanapkienė. Kretingos muziejus / Kretinga Museum Sugrįžusi grafų Tiškevičių herbo simbolių šviesa.....95 The Counts Tiškevičiai in the New Light of Coat of Arms Symbols	
Viktorija Kazlienė. Molėtų krašto muziejus / Molėtai Area Museum Alantosdvaras.....101 Alanta Manor	

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIŲ MOKSLINIAI TYRIMAI
SCIENTIFIC RESEARCH OF LITHUANIAN MUSEUMS’ COLLECTIONS

Romualdas Adomavičius. Lietuvos jūrų muziejus / Lithuanian Sea Museum Jūros dovana prie Klaipėdos uosto vartų: vieno eksponato istorijos pradžia.....108 Gift from the Sea at Klaipėda Sea Port Gate: the Beginning of one Exhibit’s History	
---	--

PRATARMĖ

2016 m. balandžio 21 d. Plungėje vyko jau devynioliktoji Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijos surengta mokslinė-praktinė konferencija „Dvarų kultūra Lietuvos muziejuose“. Konferencija vyko išskirtinio grožio ir svarbos Lietuvos kultūrai vietoje – kunigaikščių Oginskių rezidencijoje, kurioje įsikūręs Žemaičių dailės muziejus. Puikiai atnaujinti rūmai, dvaro pastatai bei išpuoselėtas parkas atspindi pastaruoju metu suaktyvėjusį susidomėjimą Lietuvos dvarais. Jau senokai atliekami archeologiniai tyrinėjimai iki mūsų dienų neišlikusių dvarų pastatų teritorijose, nemažai dvarų restauruojama ir pritaikoma įvairioms paskirtims. Prisimenama dvaruose puoselėta kultūra, diegtos naujovės, vykęs aktyvus visuomeninis gyvenimas. Dar didesnę susidomėjimą dvarais paskatino ir Lietuvos muziejų asociacijos organizuojamas projektas „Lietuvos muziejų kelias“, 2016 m. pasukęs link muziejuose sukauptų dvarų kultūros turtų („Dvarų kultūros atspindžiai“).

Deja, tenka pripažinti, kad gana didelė Lietuvos dvarų dalis dar nesulaukusi tinkamo įvertinimo. Trūksta tyrimų, pristatančių dvarų istoriją, trūksta aiškios vizijos, kas dvaruose galėtų būti šiomis dienomis, taip pat ne visada atsiranda lėšų dvarų paveldui išsaugoti. Todėl Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijos konferencija yra viena iš galimybių pristatyti įvairius su dvarais susijusius tyrimus, kuriuos atlieka Lietuvos muziejininkai, istorikai, archeologai bei daugelio kitų sričių specialistai. Galimybė šiuos tyrimus publikuoti, skleisti informaciją apie muziejininkų veiklą yra ir šio tęstinio leidinio uždavinys.

Konferencijos metu buvo perskaityta 15 pranešimų, dalyvavo 118 dalyvių iš įvairių Lietuvos muziejų, paveldo ir kitų institucijų. Konferencijos pradžioje visus susirinkusiuosius pasveikino Lietuvos muziejų asociacijos valdybos pirmininkas, Šiaulių „Aušros“ muziejaus direktorius Raimundas Balza ir Plungės mero pavaduotojas Mindaugas Jurčius. Konferencija buvo padalinta į tris posėdžius.

Pirmajame, kurį moderavo LMA RMTS valdybos pirmininkas, Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų Rinkinių apskaitos ir saugojimo skyriaus vedėjas Dalius Avizinis, buvo aptarti dvarų archeologiniai ir istoriniai tyrimai. Medvilionių dvaro istoriją pristatė Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto darbuotojas, Istorijos ir archeologijos katedros lektorius dr. Ernestas Vasiliauskas, XVI–XVII a. Trakų miesto dvarus archeologinių tyrimų duomenimis pristatė Trakų istorijos muziejaus Archeologijos skyriaus vedėjas Ugnius Butvydas, su Rokiškio dvaru ir jo įtaka XVIII a. pabaigoje – XIX a. supažindino Rokiškio krašto muziejaus Istorijos skyriaus vedėjas Giedrius Kujelis, posėdį užbaigė Šiaulių „Aušros“ muziejaus ir Šiaulių universiteto darbuotoja dr. Birutė Kazimiera Salatkienė.

Antrasis konferencijos posėdis, kurį moderavo LMA RMTS valdybos pirmininko pavaduotojas, Lietuvos jūrų muziejaus muziejininkas-istorikas Dainius Elertas, buvo skirtas dvarų kolekcijų, dvarininkų kasdieniam gyvenimui pristatyti. Pranešimą apie grafienės Elizos Irenos Römer-Komarowskos saldumynų manufaktūrą skaitė Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto profesorius Rimvydas Laužikas. Kauno miesto muziejaus M. ir K. Petrauskų lietuvių muzikos skyriaus muziejininkė Aušra Strazdaitė-Ziberkienė parengė pranešimą, pristatantį dvaruose buvusias ir muziejuje saugomas XVIII–XIX a. rankraštines ir spausdintas gaidas. Biržų krašto muziejaus „Sėla“ Istorinių tyrimų skyriaus vedėja Emilija Raibužytė-Kalnienė supažindino, kaip dvarų kultūra skleidžiama Biržų krašto muziejuje „Sėla“. Šiaulių „Aušros“ muziejus darbuotoja Gabrielė Jasiūnienė pristatė Žemaitijos bajorų dvarų kolekcijų heraldikos šaltinius. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktorius Osvaldas Daugelio pranešimas „Veidai iš būtojo laiko: nauji atradimai“ visus sudomino kunigaikščių Oginskių dailės kolekcija, saugoma muziejuje.

Trečiajame posėdyje, kurį moderavo Žemaičių dailės muziejaus direktoriaus pavaduotoja dr. Jolanta Skurdauskienė, buvo skaitomi pranešimai apie Lietuvos dvarus, juose gyvenusius garsius žmones ir dvarų veiklą šiais laikais. Pranešimą skaitė Kretingos muziejaus direktorė Vida Kanapkienė, supažindinusi su Tiškevičių gimine. Kauno miesto muziejaus direktoriaus pavaduotoja muziejinei veiklai dr. Kristina Vaitkevičienė perskaitė pranešimą apie Kauno miesto dvarų paveldo likimą. Žemaičių muziejaus „Alka“ istorijos skyriaus darbuotoja Regina Bartkienė pristatė Platelių dvaro valdytojų grafų Šuazelių šeimos archyvą, saugomą muziejuje. Šilutės muziejaus direktorės Rozos Šikšnienės pranešimas supažindino su Hugo Šojaus sukaupta kolekcija ir jos grįžimu į Šilokarčemos dvaro rūmus. Lietuvos liaudies buities muziejaus architektūros skyriaus architektė dr. Rasa Bertašiūtė pristatė Aristavėlės dvaro rūmų atkūrimo projektą. Paskutinį konferencijos pranešimą skaitė Kupiškio etnografijos muziejaus muziejininkė Aušra Jonušytė supažindindama su Komarų gimine ir jiems priklausiusiu Žemutinės Palėvenės dvaru.

Leidinyje straipsniai sugrupuoti į keturias dalis: *Lietuvos dvarų praeities tyrimai*, *Dvarų paveldas Lietuvos muziejuose*, *Dvarai, tapę muziejais* ir *Lietuvos muziejų rinkinių moksliniai tyrimai*. Paskutinėje

dalyje pristatomas Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus muziejininko-istoriko Romualdo Adomavičiaus straipsnis „Jūros dovana prie Klaipėdos uosto vartų: vieno eksponato istorijos pradžia“.

Konferencijos leidinyje nepublikuojamas dr. Ernesto Vasiliausko straipsnis „Medvilionių dvaras: nuo bajorkaimio iki kultūros židinio“. Su šiuo straipsniu galima susipažinti leidinyje „Liaudies kultūra“, 2016 m. Nr. 3. Dr. Kristinos Vaitkevičienės straipsnis „Gyvųjų istorijos paminklų kalba: Kauno miesto dvarų paveldo likimai“ taip pat nepateko į šį leidinį, bet numatomas publikuoti leidinio „Kauno istorijos metraštis“ 17 tome 2017 m. Į leidinį nepateko ir Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktoriaus Osvaldo Daugelio straipsnis „Veidai iš būtojo laiko: nauji atradimai“. Konferencijos metu nebuvo skaitytas Molėtų krašto muziejaus direktorės Viktorijos Kazlienės pranešimas „Alantos dvaras“, tačiau jos straipsnis publikuojamas leidinyje.

Nuoširdžiai dėkoju visiems autoriams ir žmonėms, prisidėjusiems prie šio tęstinio leidinio parengimo, o skaitytojams linkiu įdomios pažinties su Lietuvos dvarų kultūra ir paveldu!

Dalius Avižinis

**LIETUVOS DVARŲ
PRAEITIES TYRIMAI**

**RESEARCH OF LITHUANIAN
MANORS' PAST**

XVI–XVII A. TRAKŲ MIESTO DVARAI ARCHEOLOGIJOS DUOMENIMIS

Ugnius Budvydas
Trakų istorijos muziejus

Trakų (Naujųjų Trakų), kaip viduramžių miesto, istoriją greičiausiai reikėtų pradėti nuo XIV a. pradžios, susiejant jų atsiradimą su LDK submonarcho Kęstučio pusiasalio pilies statyba bei čia perkelta sostine iš senųjų Trakų¹. Prielaida, jog Trakų miestas galėjęs egzistuoti ir XIII a., kol kas hipotetinė, nepagrįsta archeologine ar istoriografinė medžiaga. XIV–XV a. Trakai, pastačius pusiasalio bei salos pilis, tapo vienu iš svarbiausių politinių, administracinių, prekybos ir kultūros centrų LDK. Manoma, kad XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje Trakams buvo suteikta Magdeburgo privilegija. Miesto svarbą liudija tai, jog 1440–1492 m., valdant Kazimierui Jogailaičiui, Trakuose buvo saugomas valstybės išdas, suvežamos duoklės, iki XVI a. pradžios saugota didžiojo kunigaikščio kanceliarijos archyvo dokumentai (Lietuvos Metrika). XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje Trakai buvo viena iš pagrindinių valdovo rezidavimo vietų, o tai turėjo nemažą įtaką miesto raidai. Neabejotina, jog dalis valdovo dvariškių, siekdami būti kuo arčiau reziduojančio valdovo, supirkinėdavo Trakų mieste ar jo aplinkoje esančias žemių valdas, tokiu būdu nuolatos arba laikinai apsigyvendami pačiame Trakų mieste. Rašytiniuose šaltiniuose užfiksuota, jog LDK kunigaikštis dalį mieste buvusių žemių, priklausiusių valdovo dvaro jurisdikcijai, dovanodavo aukštas pareigas užimantiems dvariškiams.

Deja, rašytinių šaltinių fragmentiškumas neleidžia tiksliai pasakyti, kur ir kiek XV–XVII a. Trakuose buvo didikų dvarų. Beveik neturime išlikusių jų griuvėsių, kadangi tuo metu dvaro pastatai, kaip ir visų miestelėnų, buvo statomi mediniai. Žinoma, turėjo įtakos ir miesto geografinė aplinka. Trakai buvo įsikūrę keliose salose, tad ribota erdvė lėmė ir miesto raidą. Nuolatos keitėsi sklypų savininkai, valdų bei jurisdikcijų ribos, nuolatos buvo perstatinėjami pastatai. Nedaug informacijos suteikia ir archeologiniai tyrimai, ypač iš paties ankstyviausio (XV a.) laikotarpio, kadangi tyrimų vietos pasirinkimą mieste nulemdavo komerciniai, o ne moksliniai tikslai. Tad beveik nėra jokių duomenų apie dvaruose stovėjusius pastatus, jų išsidėstymą bei paskirtį.

XVI–XVII a. Trakų mieste buvo nemažai dvarų, tačiau vienas labiausiai ištyrinėtų ir turinčių gausios archeologinės tyrimų medžiagos – Marcijonui Aleksandriui Oginskiui priklausęs dvaras. Šio dvaro tyrimų duomenys leidžia pažinti XVII a. materialinę dvaro kultūrą, prisiliesti prie to laikmečio istorijos. Įdomių įžvalgų ir prielaidų kyla analizuojant archeologinę

medžiagą ir bandant lokalizuoti kitus Trakuose buvusius dvarus.

Pirmą kartą apie Trakuose buvusius dvarus užsiminta 1494 m., kai Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis patvirtino dailidžių Gečių bei rūmų maršalo sklypo įsigijimo teises ir Anykščių vietininko Grigorijaus Astiko dvaro pirkimą iš Bogdano Ivaškevičiaus ir jo brolių². Sunku pasakyti, ar tai tikrai buvo dvaras, ar šaltiniuose vartojamo žodžio „двор“ reikšmę reikėtų tapatinti su sodybos pirkimu. 1500 m. LDK Aleksandras suteikė Utenos vietininkui kunigaikščiui Mykolui Glinskiui teisę Trakuose valdyti dvi karaimų sodybas, kurios įvardintos kaip „дворы“³. Kiek aiškiau yra su 1515 m. valdovo Žygimanto Senojo patvirtinta Trakų vaivados G. Astiko teise į įsigytus dvarus⁴. Joje minima, jog vieną dvarą (pavartotas žodis „дворец“) jis pirkė Trakuose prie žvėryno (į rytus nuo Trakų, kitapus Lukos ežero) iš djako (raštininko) Jackaus Aleksandravičiaus. Antrą dvarą, taip pat prie žvėryno, buvo pirkęs iš Lucko karaimo Nisano Šimšičiaus, trečią dvarą, taip pat žvėryne, pirkė iš Stanislovo Ošeikovičiaus. Dvarų vieta nėra tiksliai žinoma, kadangi šioje miesto dalyje neatlikti archeologiniai tyrimai.

Minėtoje teisėje minima, jog vaivada G. Astikas įsigijo keletą valdų šalia karaimų tilto. Dalis tyrėjų linkę manyti, jog vienas iš dvarų galėjęs būti Karaimų g. 53–57 sklypuose, netoli Karaimų tilto, šiaurinėje Trakų dalyje⁵. Ši prielaida grindžiama 1996, 1997 ir 2001 m. atliktų žvalgomųjų archeologinių tyrimų minėtuose sklypuose archeologine medžiaga. Tyrimo metu fiksuotas intensyvus kultūrinis sluoksnis, kuriame aptikta daugiau nei 5 000 radinių. Tarp radinių vyrauja buitinė keramika, tai yra puodų, ąsočių, dubenų, lėkščių, keptuvių, plokštinių bei puodyninių koklių fragmentų. Radiniai datuojami XVI–XVII a. Ankstyviausi dubeniniai kokliai, puošti įgaubta rozete, skirtini XVI a. pirmai pusei. Šiam laikotarpiui priskiriama dalis puodyninių koklių. XVI a. antra puse datuojami plokštiniai kokliai, puošti vaza su augalu. Minėtam laikotarpiui priskiriamas polichrominio koklio fragmentas, puoštas herbu. Išliko skydo viršutinė dalis su kryžiumi ir šalmas su karūna virš skydo. Kitas plokštinis koklis su stilizuotu herbu datuojamas XVI a. pabaiga. Tyrimų metu taip pat atidengtos dvi XVII a. pastatų pamatų liekanos. Išliko tik apatiniai pamatų akmenų vainikai iki 85 cm aukščio. Vienų iš pamatų akmenys tarpusavyje rišti moliu, kiti nerišti, bet

tarpuose tarp akmenų gausu medžio anglies liekanų. Pastatai stovėję šalia dabartinės Karaimų gatvės. Vienas iš pastatų neabejotinai priklausė gyvenamajam pastatui, kuris XVI a. pabaigoje – XVII a. sudegė⁶.

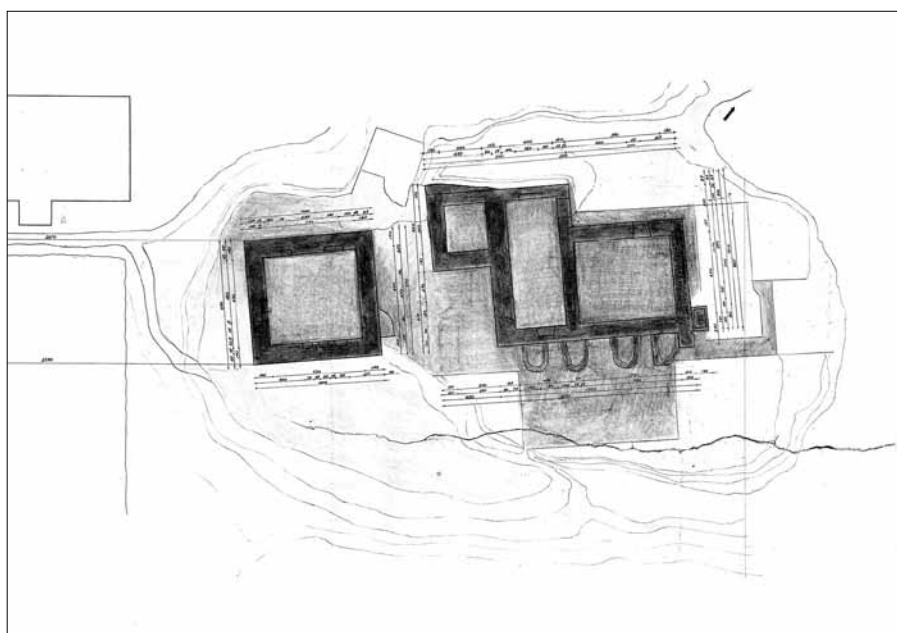
1996 m. anksčiau minėtuose sklypuose buvo atkasti XVII a. gamybinės krosnies likučiai. Krosnis buvusi 1,5 x 2,6 m dydžio. Mūryta iš netašytų akmenų, tarpusavyje rištų moliu. Tai, jog šioje miesto dalyje, priešingoje gatvės pusėje esančioje neaukštoje kalvelėje prie Totoriškių ežero, gyventa nuo XVI a., liudija ir Karaimų g. 46 sklype atlikti tyrimai. Kasinėjimų metu taip pat fiksuota XVI a. pabaigos – XVII a. kultūrinio sluoksnio likučių bei minėto laikotarpio radinių (pavyzdžiui, plokštinis koklis, puoštas jungtiniu herbu)⁷.

Nors Karaimų g. 53–57 sklypuose didžioji radinių dalis priklauso XVII a., tačiau, lyginant su kita šios miesto dalies archeologine medžiaga, toks radinių intensyvumas rodo, jog šioje miesto vietoje XVI–XVII a. vyko ganėtinai intensyvi ūkinė veikla, be to, čia rasti trijų XVI–XVII a. datuojamų herbinių (?) koklių fragmentai. Todėl prielaida, jog šioje vietoje galėjęs būti Trakų miesto vaivados G. Astiko dvaras, yra pagrįsta. Dvaras, kaip ir daugelio miestelėnų būstai, greičiausiai buvęs medinis. Tai netiesiogiai patvirtina 1514 m. žinutė, kurioje paminėta, jog jo statybai buvo vežami rąstai⁸.

Daugiau žinių apie Trakuose buvusius didikų dvarus turime iš XVI–XVII a. Nepaisant to, jog šiuo laikotarpiu miestas netekęs politinio administracinio centro vaidmens pradėjo nykti, tapo eilinis provincijos miestas, Trakuose nuolatos buvo kelios didikų, užimančių valdovo dvare tam tikras pareigas (Trakų vaivados, kašteliono, pakamario ir kt.), rezidencijos. XVI a. pradžioje (1505–1510) Trakų vaivada Mikalojus Radvila II įsigijo valdą Totoriškių ežero pietvakarinėje pakrantėje. Vėliau, tai yra 1523 m., ji atiteko jo broliui, Trakų

kašteliono Jono Radvilos I, našlei. Literatūroje klaidingai nurodoma, jog dvarą paveldėjo būtent Mikalojaus Radvilos II sūnaus Jono Radvilos III našlė⁹. Tačiau jis mirė 1542 m. ir niekada nebuvo Trakų kaštelionu. Vėliau kažkoku būdu dvaras atiteko Jurgio Radvilos I sūnui, tai yra Jono Radvilos I sūnėnui Mikalojui Radvilai Rudajam, Trakų (1550–1566), o vėliau Vilniaus vaivada (1565–1584). Pastarasis 1558 m. padovanojo dvarą savo tarnui Lorensui Dzievčopolskiui¹⁰. XVII–XIX a. ši vieta buvo žinoma kaip Lorensavo palivarkas. 1679 m. palivarkas priklausė vienuolėms benediktinėms, o vėliau dominikonams¹¹. Kaip jau minėta, palivarkas, o kartu ir buvęs dvaras, lokalizuojami į vakarus nuo Trakų, kitapus Totoriškių ežero¹². Remiantis 1812 m. Trakų miesto ir apylinkių tikrosios būklės planu, dvaras apytiksliai buvęs ties Plomėnų g. 19–33. Planelis labai schematiškas. Ši Trakų miesto dalis nėra įtraukta į nekilnojamojo paminklų registrą, todėl archeologiškai yra menkai tyrinėta. 2002 m. Plomėnų g. 29A archeologinių kasinėjimų metu buvo rasti krosnies, taip vadinamos akmenų krosnimi, fragmentai, kurie datuoti XVI a. II puse – XVII a. pradžia¹³. Anot tyrinėtojo, krosnis naudota trumpą laiką, stovėjusi džiovavimo paskirtį turinčiame pastate, tad ji galėjusi būti pirtyje, jaujoje. Tyrimo metu rasti puošnių koklių fragmentai, anot A. Vaicekausko (tyrimų vadovo), rodo, kad vieta galėjusi būti netoli Lorensavo palivarko¹⁴. Kitais metais tame pačiame sklype atliekant archeologinius tyrimus taip pat aptikta XVI–XVII a. buitinės keramikos fragmentų bei XVIII a. II puse datuojamos krosnies liekanų¹⁵.

1558 m. istoriniuose šaltiniuose užfiksuota, jog Užtiltėje (šiaurinėje Trakų miesto dalyje), šalia karaimų kapinių, karaimų tilto gale, buvęs Mikalojaus Paco dvaras, kuris vėliau atiteko Radviloms¹⁶. Apie šią miesto dalį beveik nėra istorinių žinių. Žinoma,

Oginskių dvarvietė. 1959 m. kasinėjimų situacijos planas. Brėž. aut. Stanislovas Mikulionis

*Atidengtų Oginskių rūmų mūro fragmentai.
Fot. Irena Misiūnienė (?)*

kad XVI a. pradžioje karaimų dvasininkas Cefanijus Mordechajevičius turėjo Užtiltėje paveldimos žemės¹⁷. Teritorija nebuvo intensyviai apgyvendinta, nes XVII a. pabaigoje Užtiltėje buvo 7 gyventojų sklypai bei malūnininko valda, 4 sklypai priklausė Trakų vaivada Marcijonui Oginskiui¹⁸. Tikriausiai ir XVI a. ši teritorija nepasižymėjo užstatymo intensyvumu. Išsamesni archeologiniai tyrimai, šioje miesto dalyje pradėti nuo 2006 m., parodė, jog XVI–XVII a. šalia karaimų tilto bei Karaimų gatvės vyko intensyvi ūkinė veikla. Tyrimų metu Karaimų g. 60 buvo aptiktas 5 x 5,2 m dydžio, XVI a. pabaiga – XVII a. datuotinas namo mūrinis rūsys¹⁹. Rūsys 2,5 m gylio, išliko švieslangio fragmentai. Rūsio lubos bei antžeminė pastato dalis buvę mediniai. Pastatas tikriausiai nugriautas XVII a. antroje pusėje²⁰. Tais pačiais metais atliekant tyrimus gretimame sklype – Karaimų g. 63 – buvo atidengta gamybinės paskirties krosnis, kurioje buvo degama statybinė keramika²¹. Išlikę fragmentai leidžia spręsti, jog krosnis vieno užkrovimo metu galėjo išdegti nuo 7 000 iki 9 000 vnt. plytų. Neretai viena šalia kitos veikdavo kelios tokios krosnys. Sezono metu jos buvo naudojamos nuo 8 iki 10 kartų. Karaimų g. 63 rasta krosnis buvo ne kartą perstatinėjama, nes žemiau aptikta ankstyvesnės krosnies fragmentų. XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje krosnis buvo apleista ir užpilta aplinkinių gyventojų buitinėmis šiukšlėmis bei buitinės keramikos gamybiniu broku. Jau tuo metu buvo išsakyta prielaida, kad šalia plytų degimo krosnies vyko ir buitinės keramikos gamyba.

2007–2008 m. Karaimų g. 58 ir Žalioji g. 4 sklypuose, Totoriškių ežero pakrantėje, buvo aptiktos penkios puodų gamybos krosnys, datuojamos XVII a. I puse²². Apibendrinat archeologinių tyrimų medžiagą, akivaizdu, kad Užtiltė (ties Karaimų tiltu), kuri buvusi atokiau nuo miesto centro, XVI–XVII a. buvo svarbus Trakų amatininkystės centras. Intensyviausias archeologinis kultūrinis sluoksnis yra būtent šioje Užtiltės dalyje. Vykdamas archeologinius tyrimus labiau į šiaurę, nebuvo aptikta XVI–XVII a. ar ankstyvesnių

kultūrinių sluoksnių bei radinių. 1558 m. minimas Mikalojaus Paco, o vėliau Radvilų dvaro vieta nėra lokalizuota. Vienintelė tiksli aplinkybė yra ta, jog jis buvęs šalia Karaimų kapinių, kurios yra išlikusios iki šių dienų. Atsižvelgiant į turimą archeologinę medžiagą, tikėtina, jog dvaras tikriausiai buvęs dabartinės Žaliosios g. aplinkoje. Jame galėjusios veikti įvairių amatininkų dirbtuvės, kuriose buvo gaminama dvaro reikmėms bei parduoti įvairi produkcija (pavyzdžiui, plytos, buitinė keramika). Dvarui buvo reikalingas patogus susisiekimas su pagrindine miesto dalimi, pilimi, taip pat su Vilniumi ir Kaunu. Todėl ši vieta yra patogi. Dvaras galėjo būti įsikūręs šalia to meto miesto pagrindinės Karaimų gatvės, apie kurią koncentravosi miestiečių sodybos. Archeologinės medžiagos intensyvumas tik sustiprina šią prielaidą. XVI–XVII a. šioje miesto dalyje visa ūkinė veikla vyko būtent šioje vietoje.

Remiantis istoriniais šaltiniais, yra tiksliau lokalizuojama Sapiegų dvaro vieta. 1519–1521 m. Žygimantas Senasis patvirtina dovanojimo aktą, kuriame broliai Povilas ir Michailas Ivanovičiai Sapiegos, paveldėję dvarą iš savo tėvo Ivano Ivanovičiaus Sapiegos, dovana dvi dvaro dalis bei daržą savo pusbroliui Ivanui Bogdanui Sapiagai²³. Dvarą, buvusį Karaimų saloje, Sapiegos įsigijo iš Lietuvos dvaro paizdininko Jono Liutaurio Chreptavičiaus²⁴. 2014 m. atliekant žvalgomočius archeologinius tyrimus projektuojamo Vytauto Didžiojo paminklo vietoje buvo užfiksuoti dviejų ūkinių duobių fragmentai su XVII a. būdingais radiniais²⁵. Nors žvalgyta apie 1 000 m² dydžio teritorija, nepavyko aptikti jokių aiškių įrodymų, susijusių su XVI a. šioje vietoje buvusiu dvaru. Greičiausiai medinio dvaro likučiai buvo sunaikinti saloje įrengiant „Galvės“ vasaros kavinę bei elektros pastotę. 1968 m. šalimais esančioje Bažnytėlės saloje buvo aptikti Ivano Sapiegos statytos Šv. Jurgio cerkvės likučiai. Cerkvė statyta apie 1520–1522 m.²⁶ Ji buvusi nedidelė, turėjo kvadratinę navą 5,08–5,14 x 5,43–5,77 m bei pusapvalę apsidę²⁷. Navos sienų storis 1,01–1,15 m. 1997 m. atlikti povandeniniai archeologiniai tyrimai parodė, jog į Bažnytėlės salą buvo patenkama iš Karaimų salos, kurias jungė 55 m ilgio bei apie 3 m pločio medinis tiltas²⁸.

Jei daugiau ar mažiau yra abejojama dėl aukščiau aprašytų dvarų lokalizacijos, tai Oginskių dvaro rūmų vieta nekelia jokių abejonių. Tai bene išsamiausiai tyrinėta XVII a. didiko sodyba Trakų mieste. Dvaras priklausė Marcijonui Aleksandrui Oginskiui (1632–1690), kuris 1670–1684 m. buvo Trakų vaivada. Rūmai aptikti atsitiktinai 1958 m. apie 120–130 m į pietvakarius nuo šiaurės vakarinio pusiasalio pilies bokšto bei 35 m į šiaurės rytus nuo Karaimų g., tai yra šios gatvės nr. 19 ir 21 sklypuose, nedidelėje kalvelėje. Tuomet kasdami pamatų duobę restoranui „Galvė“ ekskavatoriai išrausė plytgalius, didžiulius akmenis bei sienų fragmentus.

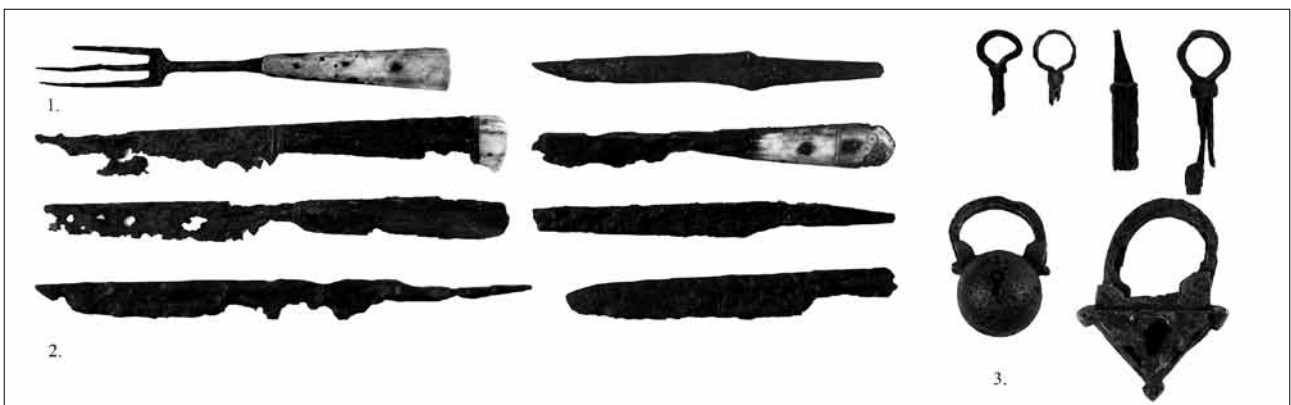
*Archeologinių tyrimų metu
rasta buitinė keramika.
Fot. Viktoras Neliubinas.*

Birželio 20 d. LTSR Ministrų Tarybos valstybinio statybos ir architektūros reikalų komitetas bei Lietuvos TSR Kultūros ministerija sustabdžiusi darbus nurodė, jog būtų atlikti moksliniai archeologiniai tyrimai, kuriuos pavesta atlikti Mokslų akademijos istorijos institutui (Ataskaita, Nr. 168, p. 22–23). Institutas vykdė tyrimus kartu su Trakų kraštotyros muziejumi. Kasinėjimams vadovavo instituto jaunesnioji mokslinė bendradarbė E. Radzvilovaitė, kartu dirbo muziejaus darbuotoja, o nuo 1959 m. direktorė I. Čekauskaitė (I. Misiūnienė). 1959 metų ataskaitoje minima, jog tyrimų metu dirbo 8–13 darbuotojų bei keli laborantai (vienas iš jų – būsimasis profesorius M. Michelbertas). Per dvejus metus ištirtas 781 m² dydžio plotas (1958 – 385 m²; 1959 – 396 m²), rasta daugiau nei 10 tūkstančių radinių, kurių didžiąją dalį sudarė buitinės keramikos fragmentai.

Atidengtų rūmų kompleksą sudaro du pastatai: tai 1958 m. ištirtas ūkinis pastatas bei 1958–1959 m. – rūmai. Ataskaitos autorės duomenimis, rūmai buvę 22 m ilgio ir 21,1 m pločio. Tiesa, literatūroje galime rasti duomenų, kad rūmai buvę 24,45 x 24,1 m ar net 28,9 x 19,7 m dydžio²⁹. Rūmai stovėjo statmenai dabartinei Karaimų gatvei. Fasadinė patalpa, kurią puošė keturios simetriškai išdėstytos kolonos (mūrytos iš figūrinių plytų), buvo nukreipta į ežero pusę, tad įėjimas į

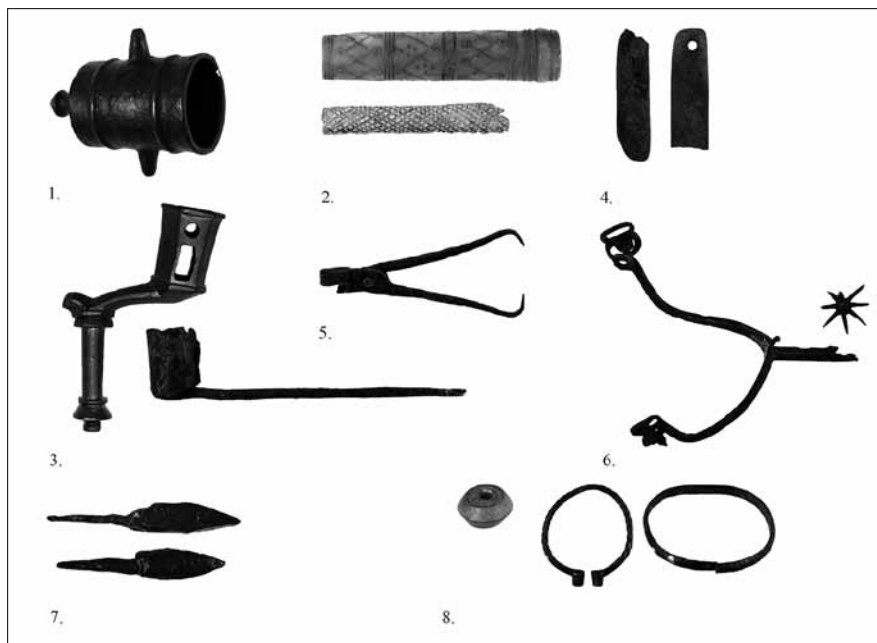
rūmus buvo būtent iš šios pusės. Patalpa buvusi 2,3 m pločio. Iš jos tikriausiai buvo patenkama į vestibulį (8,6 x 3,5 m dydžio koridorių), o iš vestibulio – į kitas patalpas. Geriausiai išlikę pietrytinio rūmų korpuso trys kambariai. Jie 7,5 x 6,3 m, 4 x 10 m ir 3,6 x 3,3 m dydžio. Kambariai turi po 2 langus, jie 1,6–1,8 m pločio. Be gausių buitinės bei statybinės keramikos radinių patalpose rasta krosnių likučių. Viena krosnis buvusi šiaurės rytinėje pastato dalyje, patalpoje su kolonomis. Joje gausiai rasta buitinės keramikos fragmentų, kurių dalis deformuota nuo karščio. Krosnies išlikęs tik pagrindas ir pakura. Ji greičiausiai buvusi koklinė, 1,6 m ilgio ir 1,4 m pločio. Antrosios krosnies likučiai buvo aptikti VI plote, o trečioji krosnis tikriausiai stovėjusi didžiausioje patalpoje (šalia pietvakarinės sienos). Nors krosnies likučių ir nepavyko rasti, tačiau šioje vietoje daugiausiai koncentravosi koklių su M. Oginskio herbu ir inicialais.

Rūmų pamatų mūras sumūrytas daugiausiai iš akmenų. Sienos mūrytos iš plytų (27 x 14,5 x 8; 28 x 13,5 x 8,5; 27 x 17 x 9 cm dydžio). Anot tyrimų autorės, plytos geros kokybės, gerai išdegtos, daugiausiai be braukų. Mūrijant kolonas, palanges, rečiau sienas naudotos kvadratinės plytos. Rasta keletas figūrinių plytų. Sienos mūrytos netaisyklingai, vyrauja trumpainių

Archeologinių tyrimų metu rasti radiniai: 1 – šakutė; 2 – peiliai; 3 – spynos, raktai. Fot. Ugnius Budvydas

Archeologinių tyrimų metu rasti radiniai: 1 – miniatiūrinė mortyra; 2 – kaulinės rankenėlės; 3 – žvakidės; 4 – akmeniniai galastuvai; 5 – repliukės kulkoms lieti; 6 – pentinas; 7 – XIV a. pabaigos – XV a. arba XV a. arbaletų antgaliai; 8 – IX – XII a. radiniai: verpstuko smagratis, pasaginė segė cilindriniais galais, juostinė apyrankė.

plytų mūras, siūlės nelygios. Sienos labai prastai išsilaikiusios, jų aukštis svyruoja nuo 0,65 iki 2 m aukščio, storis 0,8–1,46 m.

Tyrimų metu buvo atidengta keletas ūkinių duobių ir nedidelių medinių ar mūrinių priestatėlių, kuriuose, be keramikos, gausiai rasta sudegusių grūdų liekanų. 1958 m. 7,9 m į pietvakarius nuo rūmų buvo aptikti 9,5 x 10 m dydžio pastato pamatų likučiai. Tikriausiai jis taip pat buvo ūkinės paskirties, prie jo šiaurės rytinės sienos dar buvo prišlietas nedidelis rūselis (0,95 x 1,46 m), kurio sienos ir grindys buvo iš medinių lentų. Rūselyje gausiai rasta puodų šukių. Jame aptiktas puodas su grūdais, glazūruota vaza su gyvūno kaulais.

Ūkinio pastato pamatai mūryti iš akmenų ir plytų, be aiškios sistemos. Mūro vidinė pusė lygi, tinkuota. Įėjimas į pastatą buvo pietvakarinėje sienoje (1,18 m pločio), kuris dar puslankiu apdėtas akmenimis. Sienose išliko 9 langų nišos, kurios išdėstytos nesimetriškai, palangės nuožulnios. Be to, skyrėsi ir langų dydis, ir forma. Nors tyrimų ataskaitoje teigiama, jog pastatas turėjęs tik vieną patalpą, tačiau yra išlikęs A. Mikulionio ranka darytas pastato planelis, kurio tyrimų ataskaitoje nėra. Jis sudarytas remiantis pateikta žodine I. Misiūnienės informacija. Planelyje pavaizduota plytų pertvara, dalinusi patalpą į dvi dalis³⁰. Taip pat pažymėta šiaurės vakarinės ir pietvakarinės sienos kampe stovėjusi koklinė krosnis. Ji buvusi vienu aukštu aukščiau ir sukritusi į pusrūsį. Remiantis tyrimo medžiaga (stilizuoto vyskupo atvaizdu koklyje), pastatas tyrimų autorės datuotas XV a. pradžia – XVI a., bet buvo naudojamas ir XVII a.

Nors tyrimo metu nustatyta, kad rūmai buvę mūriniai, tačiau istoriniai šaltiniai liudija, jog tuo metu, kai priklausė M. Oginskiui, jie buvo mediniai³¹. Greičiausiai XVII a. pabaigoje rūmai buvo perstatyti, o

XVIII a. antroje pusėje dar kartą rekonstruoti³². Tuomet rūmai įgijo klasicizmo bruožų, pristatytas keturių kolonų portikas. Beje, Oginskių giminei priklausęs dvaras ir rūmai buvo įkurti jau anksčiau stovėjusios sodybos vietoje. Tą liudija atkasti XV a. pabaigoje – XVI a. ūkinio pastato pamatų fragmentai bei tyrimų metu šalia rūmų aptiktas iki 20 cm storio kultūrinis sluoksnis, esantis žemiau pamatų lygio. Anksčiau šioje vietoje stovėjusios sodybai priskiriamos ir keturios akmenimis išmūrytos ūkinės duobės.

Istorinės žinios apie pačius Oginskių rūmus bei jų savininkus yra skurdžios. Žinoma, kad 1647 m. M. Oginskis buvo paskirtas Trakų stalininku, o 1654 m. – Trakų vėliavininku³³. Prieš tai jo tėvas Aleksandras Oginskis 1647 m. tapo Trakų kaštelionu. Tad tikriausiai jau XVII a. viduryje dvaras priklausė Oginskių giminei. 1670 m. vaivada tapęs M. Oginskis rūpinosi per karą (1655) sudegintų rūmų atstatymu, nupirko gretimą sklypą (iš Ašeikovičių), iškasė tvenkinius, įrengė užtvanką ir ruošėsi įkurti itališko tipo sodą³⁴. Statybos užtruko iki pat 1688 m., nes dar minimos išlaidos už įvairius statybos darbus: už koklinės krosnies, bravoro, virtuvės pastatymą ir kitus darbus³⁵. 1688 m. M. Oginskis paliko du testamentus. Viename iš jų Trakuose esančią sodybą užrašė savo sūnėnui, Lietuvos kardininkui Mikalojui Oginskiui. Antruoju testamentu ši sodyba atiduota Trakų dominikonams, kuri jiems atiteko tik 1700 m.³⁶ Tačiau R. Firkovičius nurodo, jog vienuoliams buvo atiduoti ne rūmai, bet iš Ašeikovičiaus įsigytas gretimas sklypas su jame įrengtais tvenkiniais. Sodyba su rūmais tuo metu jau priklausė Trakų vaivada K. Bžostovskiui³⁷. Dar vėliau rūmai tikriausiai atiteko kitam Trakų vaivada – Aleksandrui Pociėjui (1742–1770).

Baigus archeologinius tyrimus Oginskių rūmai buvo užpilti žemėmis, o XV a. pabaigos – XVI a.

ūkinį pastatą buvo nuspręsta konservuoti. 1969–1971 m. vadovaujant architektui S. Mikulioniui buvo atlikti mūro tyrimai bei parengtas konstruktyvinis projektas, kuriame numatyta pagal išlikusius fragmentus restauruoti prasčiausiai išlikusią rytinę sieną, įėjimą į pastatą, švieslangius. Ant šiaurinėje sienoje išlikusio lango buvo numatyta įstiklinti langą bei uždėti geležines grotas. Pastatą buvo planuota uždengti stogu, o grindis – plytomis. Deja, projektas nebuvo įgyvendintas, šiandien pastatas stovi neužkastas ir sparčiai yra.

Trakų istorijos muziejaus archeologijos rinkinyje saugoma gausi per dvejus rūmų tyrimų metus aptikta archeologinė medžiaga. XVII a. dvaro butyje buvo naudojamos įvairios paskirties bei kokybės moliniai indai. Gausu apžiestos, taip vadinamosios tradicinės kaimiškos keramikos, kuri niekuo nesiskyrė nuo paprasto miestelėno indų. Tai įvairaus dydžio puodai, ornamentuoti horizontaliais grioveliais, bangelėmis ar įkartėlėmis. Jie su akivaizdžiais kasdienio naudojimo pėdsakais. Puodai galėjo būti gaminami pačiame dvare ar toliau nuo miesto centro, taip vadinamoje Užtiltėje. Stalo indai degti oksidacinėje aplinkoje, išsiskiria gera kokybe, nes naudota sudėtingesnė gamybos technika, molio masė juoda, rusva arba balta. Indai dengti žalsva arba gelsva glazūra, gausiai ornamentuoti. Tikriausiai dalis jų buvo įsigyta iš profesionalių Trakų amatininkų, dalis atkeliavo iš šalimais esančio Vilniaus. Indai įvairios paskirties, formos ir ornamentikos. Gausu lėkščių šukių. Lėkštės buvusios 23–35 cm skersmens bei 5–6 cm aukščio. Puoštos žalsvos, rausvos, gelsvos ar rudos glazūros ornamentu (zigzagais, bangelėmis, augaliniu ornamentu). Greta butyje buvo naudojamos ir neglazūruotos lėkštės. Tačiau jų nėra daug. Rasta keptuvių fragmentų, dubenų, taurių. Gausu miniatiūrinių, 8–10 cm dydžio, puodelių. Beveik visi jie cilindro formos, į kraštus kiek platiėjantys, turi ąselę. Dalies puodelių išorė arba vidus glazūruoti. Tyrimo metu aptiktas sveikas, pilkos masės ir gludintom sienelėm ąsotis. Jis buvo įkastas įžemyje bei aplipintas 15–20 cm storio molio sluoksniu. Šis indas aptiktas ūkiniame pastate. Rasta stiklinių indų: taurių kojelių, įvairios

Koklis su Oginskių giminės herbu (XVII a.). Fot. Ugnius Budvydas

paskirties buteliukų fragmentų. Beje, rūmų langus puošė vitražai. Tyrimo metu rasta nemažai geležinių dirbinių. Iš jų įdomesni stalo įrankiai – tai peiliai, šakutės. Gausiai rasta taip vadinamųjų batų „varliukių“, įvairių statybinių detalių. Iš retesnių daiktų galima paminėti du arbaletu strėlės antgalius, aptikta miniatiūrinė dekoratyvinė mortyra, verpstukas. Iš kaulinių dirbinių rasta dviejų ornamentuotų rankenėlių fragmentai.

Gausi bei įvairi koklių kolekcija rodo, jog rūmuose savu laiku stovėjo keliolika koklinių krosnių, puoštų puodyniniais ir plokštiniais kokliais. Atliekant tyrimus rastos bent keturių krosnių buvimo vietos. Tačiau koklių įvairovė rodo, jog jų būta daugiau, krosnys būdavo perstatinėjamos, o didžioji koklių dalis tikriausiai buvo pagaminta Trakuose. Ankstyviausi puodyniniai su apskrita, keturkampe, kryžmine bei plokštiniais kokliai datuojami XV–XVI a. Ūkiniame pastate rasta XV a. gotikino koklio plokštelė su vyskupo kepure ir kryžiumi. Analogiško koklio fragmentas rastas Valdovų rūmų Vilniuje archeologinių tyrimų metu. Peršasi išvada, jog XV a. buvusi Oginskių valda anksčiau priklausė valdovo dvaro jurisdikcijai. Vėliau ji galėjusi atitekti kuriam nors iš Trakų vaivadai. Kasinėjant aptikta puošnių XVI a. koklių, dengtų polichromija. XVII a. rūmuose stovėjusi krosnis puošta plokštiniais kokliais su Oginskių giminės herbu bei raidėmis „M O T W“ – *Marvjan Oginski Trocki Wojewoda*. Rasta koklių, puoštų augaliniu ar geometriniu ornamentu bei dengtų žalia glazūra.

Baigiant apžvalgą norėtusi paminėti naujausius, 2014 m. atliktus archeologinius tyrimus Karaimų g. 44, kurie suteikė papildomos informacijos apie Trakų miesto istoriją³⁸. Tyrimų metu buvo aptikti XVI a. pastato rūsio fragmentai. Pastatas buvęs apie 8,2 m pločio ir apie 23 m ilgio. Anot tyrimų autorės B. Lisauskaitės, sprendžiant iš 1,2–1,4 m storio pamatų, šioje vietoje galėjęs būti gyvenamasis ar reprezentacinis pastatas. Išlikusių rūsio sienų aukštis 1,2–1,9 m, sienos mūrytos netvarkingai iš plytų ir akmenų. Išliko dviejų 95 cm pločio švieslangių fragmentai. Šalia pastato rastos kelios minėto laikotarpio ūkinės duobės³⁹. Beje, tyrimų ataskaitoje autorė daro prielaidą, jog tokio tūrio pastatą, o juo labiau mūrinį, vargu ar galėjo turėti paprastas miestelėnas. Greičiausiai pastatą reikėtų sieti su Radvilų giminės turėta nuosavybe Trakų mieste⁴⁰. Ši prielaida paremta 2001 m. tyrimais, kurių metu Karaimų g. 38 buvo rastas karnizinis koklis su Radvilų giminės herbu. Radvilų dvaras ar sodyba galėjusi būti Karaimų g. 38–46 sklypų teritorijoje. Tai, jog Radvilos turėjo nuosavybę ne tik šalia Totoriškių ežero, bet ir pačiuose Trakuose, patvirtina 1510 m. Žygimanto Senojo dovanojimas Mikalojui Radvilai, kuriame atiduodamas valdovo sodas, esantis į vakarus nuo pusiasalio pilies⁴¹. Galbūt ateityje papildomai atliktus archeologinius tyrimus minėtų sklypų ribose

bus galima patvirtinti šią prielaidą. Beje, nėra žinoma ir Trakų pakamario Petro Valavičiaus dvaro vieta. 1631 m. pakamariš prašė valdovo leisti iškeisti du sklypus, įsiterpusius tarp jo dvaro sklypų. Nėra žinoma ir 1668 m. pietinėje miesto dalyje pastatyto archimandrijos dvarelė vieta⁴². XVII a. pirmoje pusėje Trakuose dvarą tikriausiai turėjo didikų Tiškevičių giminės atstovai. Tai netiesiogiai patvirtina Drezdeno nuotraukų bibliotekoje saugoma 1943 m. daryta herbino koklio, rasto Trakuose, nuotrauka⁴³. Koklis greičiausiai priklausė Jonušui Skuminui Tiškevičiui (1572–1642), kuris nuo 1607 m. buvo didysis Lietuvos raštininkas, o 1626–1640 m. Trakų vaivada. Koklyje pavaizduotas keturių dalių ankstyvojo renesanso skydas. Pirmoje jo dalyje yra Tiškevičių herbas (*Leliwa*), antrajame lauke – *Hydra* – motinos Kotrynos Lacka herbas, trečiajame – *Korčak*. Skydo apačioje yra 1614 m. data. Nuotraukoje pavaizduoto koklio saugojimo vieta nėra žinoma.

Taigi siejant išlikusius istorinius šaltinius bei šiuo metu turimą archeologinę tyrimų medžiagą, galime tiksliau lokalizuoti keturių XVI–XVII a. Trakų mieste buvusių didikų dvarus (Grigorijaus Astiko, Mikalojaus

Radvilos II, Ivano Bogdano Sapiegos, Marcijono Aleksandro Oginskio). XVI–XVII a. Trakuose, kaip ir didžiojoje dalyje Lietuvos, buvo statomi mediniai dvaro pastatai, buityje naudoti indai bei kiti apyvokos reikmenys mažai skyrėsi nuo šalia dvaro gyvenusių miestelėnų. O tai apunkina bandymus nustatyti vieno ar kito dvaro vietą remiantis vien archeologine medžiaga. Tiesioginių įrodymų aptikta tik Marcijonui Aleksandruvi Oginskiui bei iš dalies Grigorijui Astikui priklausiusiuose dvaruose, kaip antai herbiniai kokliai ar kokybiški stalo indai. Galime tik numanyti Mikalojaus Paco bei Radvilų dvarų buvimo vietą dabartinėje Užtiltėje, nors turima archeologinė medžiaga ir negali tiesiogiai patvirtinti šių dvarų egzistavimo šioje vietoje fakto. Tačiau archeologinių radinių intensyvumas bei šioje miesto dalyje vykusi intensyvi ūkinė veikla netiesiogiai sustiprina prielaidą, jog būtent šalia Karaimų tilto galėjo būti Mikalojaus Paco bei Radvilų dvarai. Galbūt ateityje vyksiantys archeologiniai tyrimai pateiks naujos medžiagos, padėsiančios patikslinti dvarų vietas bei aptikti naujus ir iki šiol istoriniuose šaltiniuose nepaminėtus didikų dvarus.

Nuorodos:

- 1 Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. *Trakų miestas ir pilys*, Vilnius, 1991.
- 2 *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. Trakai*, sud. A. Baliulis, Vilnius, 2008.
- 3 *Ten pat.*
- 4 *Ten pat.*
- 5 Lisauskaitė B. *Trakų istorinis nacionalinis parkas UNESCO Pasaulio paveldo sąrašuose: poreikis ir galimybės*, Kaunas, 2003, p. 57–77.
- 6 Aleliūnas G. 1996 metų žvalgomieji tyrinėjimai Trakuose, Karaimų gatvėje Nr. 57, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 363–365; Lisauskaitė B. *Žvalgomieji archeologiniai tyrimai, 2001 m. Karaimų g. Nr. 53–55 teritorijoje, Trakų senamiestyje (U-18)*, LII, F. 39, Ap. 1, Nr. 982; 25; Vailionis E. Tyrinėjimai Trakų senamiestyje, Karaimų g. Nr. 57, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 179–182; Vaitkevičius G. *Archeologijos žvalgomųjų tyrimų Trakų senamiestyje, Karaimų g. 55 sklype 1997 metais ataskaita*, LII, F. 39, Ap. 1, Nr. 145.
- 7 Kaplūnaitė I. *Žvalgomieji tyrinėjimai Karaimų g. 54A, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*, Vilnius, 2008, p. 375–377; 22; Ševeliovas O. Tyrinėjimai Karaimų g. 54A, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*, Vilnius, 2008, p. 383.

- 8 Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. *Trakų miestas ir pilys...*; Lisauskaitė B. *Trakų istorinis nacionalinis parkas...*, p. 57–77.
- 9 *Ten pat.*
- 10 Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. *Trakų miestas ir pilys...*
- 11 Baliulis A. 1681 m. Lorensavo palivarko inventoriūs – Trakų istorijos šaltinis, *Architektūros paminklai*, 1975, p. 199–202.
- 12 *Ten pat.*
- 13 Vaicekauskas A. *Žvalgomųjų archeologinių tyrimų Trakuose, Plomėnų g. 29A, ataskaita*, LII, F.39, Ap. 39, Ap. 1, Nr. 1154.
- 14 *Ten pat.*
- 15 Vailionis E. *Plomėnų g. 29A Trakuose, 2003 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*, LII, F. 39, Ap. 1, Nr. 1524.
- 16 Baliulis A. 1681 m. Lorensavo palivarko inventoriūs..., p. 199–202.
- 17 Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. *Trakų miestas ir pilys...*
- 18 *Ten pat.*
- 19 Grippedis M. *Žalioji g. 3, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*, Vilnius, 2014, p. 341–343; Sarcevičius S., Kvizikevičius L. Tyrinėjimai Karaimų g. 60, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, Vilnius, 2007, p. 355–356.
- 20 Sarcevičius S., Kvizikevičius L. Tyrinėjimai Karaimų g. 60..., p. 355–356.
- 21 Budvydas U. Naujausi archeologiniai duomenys

- apie istorinę Trakų miesto dalį – Užtiltę, *Lietuvos muziejų rinkiniai*, Vilnius, 2007.
- ²² Juškaitis V. Krosnių tyrimai Trakuose, *Žaliosios g. 4, Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2007 metais*, Vilnius, 2008, p. 471–472; Piličiauskienė G., Piličiauskas G. Tyrimai Karaimų g. 58 Trakuose, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, Vilnius, 2009, p. 463–466.
- ²³ *Lietuvos metrika, knyga Nr. 10 (1440-1523). Užrašymų knyga 10*, sud. E. Banionis, A. Baliulis, Vilnius 1997, p. 67–68.
- ²⁴ Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. *Trakų miestas ir pilys...*
- ²⁵ Budvydas U. *Trakų senojo miesto vietos (u. k. 27125), Karaimų (Karvinės) saloje vykdytų 2014 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*, TIM.
- ²⁶ Lissauskaitė B. *Trakų istorinis nacionalinis parkas...*, p. 57–77.
- ²⁷ Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. *Trakų miestas ir pilys...*
- ²⁸ Baubonis Z. *Žvalgomųjų archeologijos tyrimų Galvės ir Bernardinų ežeruose (Trakų m.) 1997 metų ataskaita*, LII, F. 1, Ap. 1, Nr. 449.
- ²⁹ Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. *Trakų miestas ir pilys...*
- ³⁰ Mikulionis S. *XV a. pabaigos – XVI a. pradžios pastatas Trakuose, Melnikaitės g. Architektūriniai tyrimai. 1969–1971*, LVIA, F 1019, AP 11, B 153.
- ³¹ Firkovičius R. Trakai. Rūmų ir ūkinio pastato liekanos Melnikaitė g. tarp 19 ir 21, *Paminklų konservavimo institutas. Lietuvos TSR Architektūros paminklai. Istoriniai tyrimai. Istorinės apybraižos*, F.1019 Ap 11, B263.
- ³² *Ten pat.*
- ³³ *Ten pat.*
- ³⁴ Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. *Trakų miestas ir pilys...*
- ³⁵ *Ten pat.*
- ³⁶ Firkovičius R. Trakai. Rūmų ir ūkinio pastato liekanos...
- ³⁷ *Ten pat.*
- ³⁸ Lissauskaitė B. Tyrimai Karaimų gatvėje, *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2014 metais*, Vilnius, 2015, p. 357–362.
- ³⁹ *Ten pat.*
- ⁴⁰ Lissauskaitė B. *Trakų senojo miesto vieta (u. k. 27125), Trakų senamiestis (u. k. 17114), Karaimų g. 44, Trakų m., Trakų r. sav., detaliųjų archeologinių tyrimų 2014 m. ataskaita*. I tomas, TIM.
- ⁴¹ Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. *Trakų miestas ir pilys...*
- ⁴² *Ten pat.*
- ⁴³ Prieiga per internetą: http://www.deutschefotothek.de/documents/obj/72025061/df_bika031_0000689_motiv, žiūrėta 2016-07-37.

THE MANORS OF TRAKAI OF THE 16TH – 17TH CENTURIES BASED ON ARCHAEOLOGICAL RESEARCH DATA

Ugnius Budvydas

Trakai History Museum

The fragmentation of written sources does not allow to establish exactly the place and number of former noblemen's manors in Trakai in the 15th – 17th centuries. We almost do not have their left ruins, as at that time, their manor buildings were wooden like of all citizens. Trakai was settled on several islands, thus the limited space shaped the development of the town. Land owners, boundaries of constantly changed demesnes and jurisdictions, as well as the territories with buildings were constantly changing. Archaeological research provides only scarce information about the manors that used to be in the town, especially of the earliest period (the 15th century). Thus the data about the buildings that used to be in the manors, their location and purpose is insufficient.

Judging from the references found in historical sources, in the 16th – 17th centuries, in Trakai,

the manors were owned by the relatives of the following noblemen: the Astikai, the Radvilai, the Pacai, the Sapiegos, the Oginskiai, and the Valavičiai. The representatives of these relatives, while occupying various positions in a ruler's manor, purchased demesnes in the town or around it, established in them their own manors. On the basis of archaeological material, some interesting insights and prerequisites in localizing the rulers' manors that used to be in Trakai are provided in the present article. The archaeological material related to the manor that used to belong to Marcijonas Aleksandras Oginskis is discussed more comprehensively, as it is one of the most researched manors in Trakai town and has prolific archaeological material. The data of this research allows to learn about the material culture of the manor, as well as the history of that period of the 17th century.

ROKIŠKIO DVARO ĮTAKA LIETUVOS KULTŪRINEI, POLITINEI IR EKONOMINEI RAIDAI. XVIII A. PABAIGA–XIX AMŽIUS

Giedrius Kujelis
Rokiškio krašto muziejus

Rokiškis pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose paminėtas 1499 m. kaip didžiojo kunigaikščio Aleksandro dvaras [...] *prie Mūsų Rokiškio*¹ [...]. Šią prielaidą patvirtina archeologo Broniaus Dakanio 2009 m. vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu Rokiškyje, Šatrijos g. vedamų komunikacijų vietoje rastas koklio fragmentas su didžiojo kunigaikščio herbu-Vyčiu².

2009 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu Rokiškio senojo dvaro teritorijoje (Šatrijos g.) rastas XVI a koklis su vyčiu. RKM 54785

Vėliau Rokiškio dvaras buvo paskirtas Aleksandro žmonai Elenai ir jos palydai išlaikyti. 1513 m. Elenai mirus, dvaras vėl atitenka didžiajam kunigaikščiui³. 1514 m. ketvirtojo karo su Maskva metu, maskvėnai užėmė Smolenską, kurį tuo metu valdė Krošinskių giminė. Nenorėdami tarnauti carui, Ivanas ir Timofiejus Krošinskiai 1514 m. Žygimanto Senojo paprašė prieglobsčio Lietuvos žemėse. Taip I. Krošinskiui buvo suteiktas Ostašino dvaras Naugarduko pavieta, o T. Krošinskiui – Rokiškio dvaras⁴. Krošinskių giminė Rokiškį valdė 200 metų.

Kalbėti apie kunigaikščių Krošinskių indėlį į Lietuvos valstybės raidą gan sudėtinga dėl tyrimų stokos apie šią kunigaikščių giminę ir apie Rokiškį jų valdymo laikotarpiu.

Krošinskiai minimi LDK kariuomenės surašymuose, teismo knygoose. 1565 m. ir 1567 m. I. Krošinskis minimas LDK kariuomenės surašymo dokumentuose Lietuvos Metrikoje: jis į 1565 m. surašymą

siuntė 20 raitelių (9 husarus ir 11 kazokų), taip pat 11 pėstininkų, o už brolio (?) sūnų iš Kraštų dvaro – 3 raitelius ir 1 pėstininką; 1567 m. į surašymą atvyko Krošinskio pasiūsti 33 raiteliai ir 16 pėstininkų⁵. Mykolas Krošinskis minimas kaip didis riteris, kuris buvo didžiojo etmono Leono Sapiegos kariuomenės husarų rotmistras⁶. Valdant Krošinskiams, Rokiškis tapo vienu svarbiausių prekybos centrų su Ryga. Europoje buvo populiarūs Rokiškio linai. Krošinskiai savo naujose valdose puikiai tvarkėsi, skolino pinigus net didžiajam kunigaikščiui⁷. Už nepriekaištingą tarnybą gaudavo aukštas pareigas. T. Krošinskio sūnus, Rokiškio valdytojas karališkasis dvarininkas I. Krošinskis nuo 1546 m. – Upytės vietininkas, 1554 m. – Breslaujos seniūnas, 1564 m. – Upytės seniūnas, 1566–1568 m. – Breslaujos pakamorė, 1568 m. – Vilniaus kaštelionas⁸.

2012 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu Rokiškio senojo dvaro teritorijoje rastas heraldinis koklis su Breslaujos pakamorės Petro Jurgio Krošinskio (mirė prieš 1679 m.) šeimos herbu. RKM 54180

Paskutinysis iš Krošinskių giminės Juzefas Krošinskis 1715 m. surašė testamentą, kuriuo visą turtą paliko savo patėviui Jonui Tyzenhauzui⁹. Tuo metu Krošinskiai buvo jau nusilpę ir jokių svarbių valstybės postų neužėmė.

1715 m. prasidėjusi Tyzenhauzų valdymo epocha Rokiškyje tęsėsi 175 metus, kai mirė paskutinioji Rokiškio Tyzenhauzų atstovė iš brolio Reinoldo paveldėjusi visus turtus Marija Tyzenhauzaitė-Pšezdzieckienė. Iki XVIII a. pabaigos Rokiškio valdai Tyzenhauzai neskyrė daug dėmesio, ne kartą ją nuomodavo kitiems dvarininkams¹⁰. Dvarą paveldėjęs Ignocius Tyzenhauzui, Rokiškyje prasidėjo generaliniai pertvarkymo darbai, kuriems, kaip manoma, darė įtaką Rokiškį nusiaubęs gaisras¹¹. Manoma, I. Tyzenhauzas Rokiškyje panaudojo iš savo dėdės Antano Tyzenhauzo nusižiūrėtą Pastovių miesto pertvarkymo planą.

Miestelis suformuotas laikantis pagrindinių klasicizmo architektūros taisyklių. Miestelio ašimi tapo ilga stačiakampė aikštė. 1797 m. pasodintas vienintelis Lietuvoje išlikęs radialinio plano parkas, už jo užveistas sodas. Už parko numatytas įrengti zoologijos sodas¹². 1810 m. Rokiškio dvaro plane matome už dvaro parko esančio miškelio suformuotą stačiakampio formos struktūrą su alėja centre. 1848 m. Rokiškio grafystės plane ši vieta pažymėta kaip „zwerynec“¹³.

1848 m. Rokiškio grafystės planas. RKM 44956

1801 m. Rokiškyje pastatyti nauji klasicistinio stiliaus dvaro rūmai. Yra prielaidų, kad šiuos

rūmus suprojektavo žymus Lietuvos architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius, tačiau jokių dokumentų, įrodančių šį faktą, kol kas nėra rasta. Dvaro rūmų fundacinį akmenį puošia užrašyti metai „1801“ ir tarp jų įkomponuoti kaligrafiški inicialai „IT“ (Ignacy Tyzenhauz).

1880 m. mirus paskutiniajam vyriškos giminės Rokiškio grafų Tyzenhauzų atstovui grafiui Reinoldui, Rokiškio dvarą paveldėjo jo sesuo Marija Tyzenhauzaitė-Pšezdzieckienė. Taip dvaras perėjo Pšezdzieckių giminės nuosavybėn, o 1905 m. grafo Jono Pšezdzieckio iniciatyva dvaro rūmai buvo perstatyti į secesijos stiliaus dviaukščius rūmus.

Ignocius Tyzenhauzas. Iliustracija pagal W. Lesseur miniatiūrą iš Gabrielės Gunterytės-Puzinienės knygos „W Wilnie i w dworach Litewskich“

Grafai Tyzenhauzai

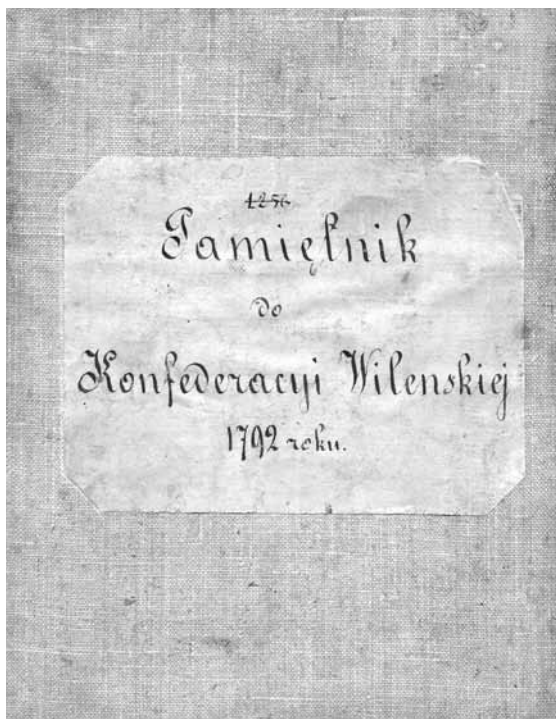
Ignocius Tyzenhauzas gimė 1760 m., mirė 1822 metais. LDK kariuomenės generolas majoras, LDK pėsčiosios gvardijos regimento šefas. 1782 m. tapo Šventojo Stanislovo ordino kavaleriumi. 1792 m. apdovanotas Baltojo erelio ordinu. 1792 m. Targovicos konfederacijos veikėjas, nuo 1793 m. LDK generalinės konfederacijos Lydos pavieto tarėjas. 1794 m. Kosciuškos sukilimo dalyvis. Areštuotas okupacinės Rusijos imperijos valdžios, kalintas iki 1795 metų. 1801 m. Rokiškio dvaro rūmų statytojas. 1812 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikinosios komisijos narys, Pasalio seniūnas¹⁴.

Rokiškį valdant I. Tyzenhauzui Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Europoje vyko kardinalūs pokyčiai, kurie lėmė valstybių ir monarchijų žlugimus. Skaudus likimas ištiko ir mūsų valstybę.

Tačiau gyvenimas nenutrūko. Tyzenhauzai visada rūpinosi ir rėmė šalies kultūrinį gyvenimą, politines ir ekonomines naujoves.

I. Tyzenhauzo planuose buvo Rokiškyje sukurti Tyzenhauzų giminės rezidenciją, savotišką kultūrinį centrą. Dar 1785 m. iš Gardino į Rokiškį buvo atkelta ankstyviausia Lietuvoje žinoma A. Tyzenhauzo įkurta privati muzikos mokykla. Deja, apie ją daugiau žinių neišliko¹⁵. Be to, I. Tyzenhauzas savo namuose buvo įsteigęs teatro draugiją. Vaidinimus rengė jo sūnūs ir dukterys bei kiti kilmingi ponai ir ponios¹⁶.

Mažai žinome apie šios prieštaringos asmenybės veiklą. Įdomus faktas, kad I. Tyzenhauzas palaikė Targovicos ir vėliau Generalinės konfederacijos idėjas, nukreiptas prieš 1791 m. gegužės 3-osios Konstitucijos ir Ketverių metų seimo reformas, o vėliau tapo 1794 m. sukilimo, kurio tikslas buvo priešintis Generalinės konfederacijos veiklai ir Rusijos okupacijai, dalyviu. 1812 m. buvo paskirtas Napoleono administracijos Lietuvos laikinosios komisijos nariu ir pasirašė atsisaukimą, kviečiantį sukilti Rusijos pavaldinius lenkus¹⁷. Kas lėmė tokius sprendimus, deja, lieka paslaptis.

1792 m. Vilniaus konfederacijos dienoraštis. RKM 2888

Rokiškio krašto muziejuje yra saugomas, galbūt, I. Tyzenhauzo pavedimu sudarytas 1792 m. Vilniaus konfederacijos dienoraštis. Šis rankraštinis istorinis dokumentas savo turiniu skiriasi nuo 1792–1793 m. dalimis publikuoto Generalinės konfederacijos veiklos protokolo. Dienoraštis yra išsamesnis, pasakojamojo pobūdžio. Rankraštis rašytas dviejų raštinin-

kų, tekstas be jokių pataisymų, kas rodo, kad tai yra nuorašas nuo originalaus dokumento. Manome, kad šis unikalus istorinis šaltinis yra vertas gilesnio istorijos mokslininkų dėmesio ir publikacijos su vertimu į lietuvių kalbą. Gali būti, kad šis dokumentas atskleis naujų faktų apie prorusiškų jėgų veiklą XVIII a. pabaigos Lietuvoje.

Grafas Konstantinas Tyzenhauzas. Dail. Francois Grenier. Iliustracija iš J. K. Vilčinskio „Vilniaus albumo“. RKM 1280

Konstantinas Tyzenhauzas gimė 1786 m. birželio 3 d. Žoludoke, mirė 1853 m. kovo 16 d. Pastovyse. 1880 m. jo ir šeimos palaikai buvo perlaidoti Rokiškio bažnyčios kriptoje.

Ornitologas, dailininkas, Napoleono gvardijos lenkų korpuso 19-to lietuvių pėstininkų pulko pulkininkas. Prancūzijos Garbės legiono ordino kavaliereus. Vilniaus universitete studijavo gamtos mokslus, buvo prof. Stanislovo Bonifaco Jundzilo mokinys ir jo darbų tęsėjas. Tapybos mokėsi pas prof. Joną Rustemą. Daug keliavo po Rusiją, Baltarusiją, Lietuvą, Lenkiją, Ukrainą. Pastovių dvare įrengė vieną didžiausių Europoje ornitologijos kabinetų, kur sutalpino paukščių iškamšų (apie 3 000) ir kiaušinių kolekciją. Tėvo surinktą kolekciją jo sūnus R. Tyzenhauzas padovanojo Vilniaus senienų muziejui. Jam buvo perduota 1 093 paukščių iškamšos, 563 vienetai kiaušinių, priklausančių 252 rūšims¹⁸.

K. Tyzenhauzas paskelbė apie 20 mokslinių darbų bei straipsnių apie paukščius, kirmėles, vabzdžius, žuvis, retuosius žinduolius lenkų, vokiečių, lotynų, prancūzų kalbomis. 1843–1846 m. lenkų kalba

parašė monografiją „Visuotinė ornitologija“, veikalus „Ornitologijos, arba mokslo apie paukščius, pagrindai“ 1841 m., „Migruojančių paukščių ornitologiniai stebėjimai jiems parsikrendant ir išskrendant“ 1844 metais. K. Tyzenhauzas gerai piešė, ypač karikatūras. Iliustravo Vladislavo Tačanovskio (Władysław Taczanowski) paukščių kiaušinių atlasą 1862 m.¹⁹. Rokiškio dvare K. Tyzenhauzas įsteigė zoologijos sodą, įrengė oranžerijas, kuriose buvo auginami šiltųjų bei subtropinių kraštų augalai. Teigiama, kad K. Tyzenhauzas savo dvaruose turėjo paukščių preparavimo laboratorijas. Spėjama, kad viena tokių laboratorijų buvo ir Rokiškyje²⁰.

Rokiškį valdant K. Tyzenhauzui buvo sudarytas 1825 m. Rokiškio grafystės inventoriųs²¹. Manoma, kad jį sudaryti buvo užsakyta mirus Konstantino tėvui I. Tyzenhauzui ir paveldėjus Rokiškio dvarą. Inventoriųs pradedamas topografiniu Rokiškio grafystės aprašymu. Taip pat išsamiai aprašomi palivarkai, jų pastatai, palivarkams priklausę kaimai, palivarkų kilnojamas ir nekilnojamas turtas, valstiečių prievolės ir mokesčiai, palivarkų pajamos ir išlaidos. Labai svarbus yra Rokiškio dvaro sodybos detalus aprašymas, kur pateikiama ne tik sodybos situacija, bet ir duomenys apie rūmų interjerą ir išplanavimą²². Tai unikalus istorinis dokumentas, suteikiantis neįkainuojamų duomenų apie XIX a. pradžios architektūrą.

1835 m. Rokiškio dvaro sąskaitų knyga. RKM 4031

K. Tyzenhauzo dukterėčia Gabrielė Giunterytė-Puzinienė savo knygoje „Vilniuje ir Lietuvos dvaruose“ teigia, kad jos dėdė Konstantinas po 1831–1832 m. sukilimo buvo kalinamas Daugpilio tvirtovėje ir kaltinamas dalyvavimu sukilime²³.

XIX a. Rokiškis buvo ne tik kultūros ir meno, bet ir tuometinių aukštųjų technologijų centras. Tai patvirtina įrašas 1835 m. Rokiškio dvaro sąskaitų knygoje, kur minimas atlygis varkaliui Vulfui Ševelovičiui už pagamintus 7 čiaupus Aknystos ir Lukštų palivarko garo mašinoms (*Machyn porowych*), 3 velenus ir 2 cilindrinis stūmoklius Rokiškio palivarko kūlimo mašinai, 11 volų Pajuodupės ir Geidonų malūnams²⁴. Tai gali būti pirmasis Lietuvos teritorijoje veikusios garo mašinos paminėjimas. Pasak energetikos istorijos žinyno „Lietuvos energetika“, leisto 1982 m., pirmoji garo mašina Lietuvoje veikė 1840 m. Klaipėdoje. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad tuo metu Klaipėda (*Memel*) buvo Prūsijos Karalystės miestas ir Lietuvos Respublikos teritorija tapo tik po Klaipėdos krašto prijungimo 1923 m. sausio mėnesį. Dar svarbesnis faktas yra tas, kad Rokiškio grafystės garo mašinos paminėtos 5 metais anksčiau nei Klaipėdos.

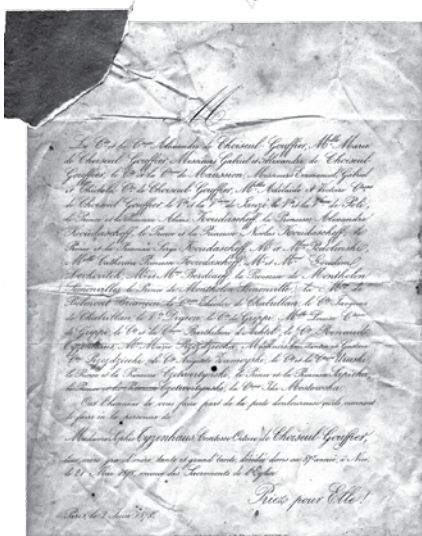
Grafiė Sofija Tyzenhauz-de Choiseul-Gouffier. Dail. Johann Baptist von Lampi. Portretas saugomas Žemaičių „Alkos“ muziejuje

Sofija Tyzenhauzaitė-de Šuazel-Guffjė (de Choiseul-Gouffier) gimė 1790 m. Žaludoke, mirė 1878 m. gegužės 28 d. Nicoje. Pirmoji moteris rašytoja iš istorinės Lietuvos. Autorė yra parašiusi 10 knygų, kurių daugumą sudaro istorinio turinio romanai, paremti faktais, susijusiais su to meto Lietuvos aukštuomenės gyvenimu: „Lenkai Sant Domingo saloje“ (1818), „Barbora Radvilaitė“ (1820), „Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos prijungimas prie Lenkijos“ (1824), „Politikos nykštukas“ (1827), „Halina Oginskaitė, arba švedai Lenkijoje“ (1831), „Grafių Komorovskių Gertrūda, grafiė Feliksa Polocka: istorijos įvykiai“ (1875), „Litanijos“ (1878), „Berryer: intymūs atsiminimai“ (1881), „Senieji turtuoliai, kilnieji fermeriai“ (1886), „Etiudai ir pasakojimai apie Alfredą Musset“ (1891), „Atsiminimai

apie Aleksandrą, Rusijos carą“ („Reminiscencijos“ (1862). Autorė rašė prancūzų kalba. Jos romanai buvo išversti į lenkų, vokiečių kalbas. Ypatingo populiarumo susilaukė „Reminiscencijos“.

Sofija augo Kairėnų dvare, pas globėjus Marikonis. Viešėdama Taujėnuose susipažino su Rusijos caru Aleksandru I ir tarp jų užsimezgusi draugystė truko 13 metų²⁵. Prasidėjus Napoleono kampanijai, Sofija pelnė Prancūzijos imperatoriaus palankumą. Vėliau gyveno tėvo dvare Rokiškyje. Rokiškio bažnyčioje ištekęjo už Platelių grafo Oktavijaus Šuazelio-Gufje. Apie tai byloja įrašas Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčios archyvo knygoje. Po vyro mirties tapo Platelių dvaro savininke. Sofija asmeniškai pažinojo Aleksandro Diuma tėvą, susirašinėjo su Alfredu de Miuse ir daugeliu kitų iškilų ano meto Europos menininkų. Ji gyveno laisvą aristokratišką kosmopolitinį gyvenimą, keliavo po Europą, gyveno Prancūzijoje ir Italijoje²⁶.

Rokiškio krašto muziejuje yra saugomi 5 Sofijos Tyzenhauzaitės knygų egzemplioriai. Tai 1839 m. išleistas dvitomis „Halina Oginska, Ou Les Suedois En Pologne T. I-II“, 1862 m. Paryžiuje išleista „Reminiscences sur L'Empereur Alexandre I et sur L'Empereur Napoleon I“, 1875 m. Nicoje išleista „Gertrude des Comtes Komorowski. Comtes Felix Potocka: Faits Historiques“ ir 1878 m. Nicoje išleista „Litanies“²⁷. Pirmojo leidimo dvitomį „Halina Oginska, arba švedai Lenkijoje“ Rokiškio krašto muziejui padovanojo ekonomistas, knygų kolekcionierius Gitanas Nausėda, o kitas 3 S. Tyzenhauzaitės knygas padovanojo Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. S. Tyzenhauzaitės literatūrinis palikimas saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, Vilniaus universiteto bibliotekoje.²⁸

Pranešimas apie grafičės Sofijos Tyzenhauz-de Choiseul-Gouffier mirtį. RKM 4229

Rokiškio krašto muziejuje saugomame Rokiškio dvaro archyve tarp daugelio korespondencijos, dokumentų, yra pranešimas, adresuotas M. Tyzenhauzaitėi-Pšezdzieckienei apie S. Tyzenhauzaitės mirtį Nicoje²⁹.

Grafas Reinoldas Tyzenhauzas.

Nežinomo dailininko portretas. RKM 3425

Reinoldas Tyzenhauzas gimė 1830 m. rugsėjo 7 d. Pastovyse, mirė 1880 m. liepos 26 d. Heidelberge. Palaidotas Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčios kriptoje. Žymus mąstytojas, humanizmo ir nuolatinio žmogaus tobulinimosi idėjos šalininkas, visapusiškos ugdymo teorijos autorius, garo laivininkystės pradininkas Lietuvoje, Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčios fundatorius, muzikos mokyklos Rokiškyje steigėjas.

Paveldėjo didžiulius turtus iš savo tėvo Konstantino. Grafas R. Tyzenhauzas, būdamas ekonomistas, suprato, jog baudžiava ir lažas jau senai nebeperspektyvūs ir tik stabdo žemės ūkio ir visuomenės raidą. 1854 m. savo valdomuose dvaruose grafas panaikino lažą ir įvedė piniginį mokestį (čincą). Rokiškio grafystės administratoriaus 1860 m. pranešime pažymima: *Nuo to laiko, kai lažas buvo pakeistas čincu ir tuo pačiu metu paplitus blaivybei, valstiečiai pasidarė žymiai uolesni ir sumanesni. Padidėjo gyvulių skaičius; geriau pradėti tręšti ir įdirbti laukai..., [...] valstiečiai moko savo vaikus, berniukus ir mergaites, rašto namuose arba mokykloje Rokiškyje.*³⁰ Grafas Reinoldas aktyviai dalyvavo Vilniaus ir Peterburgo agrarinių komitetų darbe. Būtent grafui R. Tyzenhauzui priklauso vienas iš pagrindinių vaidmenų likviduojant baudžiavą Rusijos imperijoje, tačiau jis liko caro Aleksandro II šešėlyje³¹.

1855 m., norėdamas plėtoti Lietuvos prekybą, grafas Reinoldas savo lėšomis įsigijo du garlaivius – „Kęstutį“ ir „Nerį“. „Kęstutis“ sėkmingai kursavo

Nemunu nuo Kauno iki Tilžės, „Nerio“ maršrutas Nerimi nepasitvirtino dėl netinkamų laivybai sąlygų. „Nerys“ vėliau plukdydavo tik keleivius pažintinėms ekskursijoms iki Verkių.³² Šį grafo Reinoldo bandymą galime laikyti ne tik garo laivininkystės, bet ir pažintinio turizmo Lietuvoje pradžia. Adomas Honoris Kirkoras savo knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“ mini 1856 m. gegužės 14 d. pirmą kartą pamatytą prie Žaliojo tilto stovintį R. Tyzenhauzo lėšomis pastatytą garlaivį, kuris buvo atplaukęs iš Kauno ir kitą dieną vyko į Verkius³³.

Be ūkio ir prekybos modernizavo idėjų, vis dėlto pagrindinė R. Tyzenhauzo veikla buvo pozityvizmo pakraipos filosofinės literatūros autoriaus, sociologijos, politologijos teorijų pradininko veikla. Grafas Reinoldas parašė apie 220 kūrinių. Dažnai kūriniai būdavo anonimiški, neturėjo pavadinimų ir dažnai klaidingai priskiriami kitiems autoriams. Autoriaus raštai siejami įvairios tematikos, kurioje valdžios kilmės ir funkcionavimo bei jos institucijų idėjos pateikiamos iš moralinės pozicijos³⁴.

Rokiškio krašto muziejuje yra saugomas grafo R. Tyzenhauzo rankraštinis palikimas. Ypač vertinga yra įvairių mokymų programų byla. Tai yra dvaro tarnautojams – girininkams, eiguliams, matininkams, administratoriams – ruošti skirtos mokymų programos, parengtos 1870–1871 m. grafo R. Tyzenhauzo³⁵.

Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčia 1877 m. Fotografija iš Dalios Kurklietytės-Lukošienės asmeninio archyvo

1861 m. sukilimas Rokiškio krašto taip pat neaplenkė. Sukilimo kurstymu ir rėmimu buvo kaltinami Rokiškio dvaro administratorius Stanislavas Plavskis ir pats grafas R. Tyzenhauzas. Tačiau pritrūkus įrodymų, kaltinimai buvo atšaukti. 1864 m. sudegė Rokiškio bažnyčia ir grafiui reikėjo nemažai pasistengti, kad būtų gautas leidimas naujai bažnyčiai statyti. 1866 m. Kauno gubernijos valdyba patvirtino

no Frydricho Gustavo von Šachto parengtą Rokiškio bažnyčios projektą. Bažnyčios pagrindinis pastatas buvo baigtas 1877 m.

Būtina paminėti R. Tyzenhauzo indėlį į muzikinį Lietuvos gyvenimą. 1873 m. Rokiškyje buvo atkurta muzikos mokykla, kurioje 1876–1877 m. mokėsi 25 vaikai³⁶. Grafo iniciatyva bažnyčiose buvo giedama lietuviškai, R. Tyzenhauzas buvo užsakęs kunigui Silvestrui Gimžauskui išversti į lietuvių kalbą J. Haidno oratoriją „Pasaulio sutvėrimas“, W. A. Mocarto „Te deum“ ir kitų kompozitorių kūrinių. Jie buvo atlikti ir R. Tyzenhauzo rūmuose Vilniuje³⁷.

Grafas R. Tyzenhauzas mirė 1880 m. nesukūręs šeimos ir neužbaigęs savo gyvenimo darbo – Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčios statybų. Grafas R. Tyzenhauzas buvo paskutinis Rokiškio Tyzenhauzų linijos vyras, kartu su juo mirė ir ši garsi pavardė, kuriai pradžia davė riteris iš Holšteino žemės Engelbrechtas von Tyzenhauzenas, XIII a. pradžioje kartu su vyskupu Albertu atkeliavęs į Livoniją ir įkūręs Rygos pilį.

Grafiėnė Marija Tyzenhauz-Przedziecka. Dail. Franz Xaver Winterhalter (1805–1873). Iliustracijos šaltinis: August Sokolowski „Dzieje porozbiorowe narodu polskiego ilustrowane“ t. 4, 1904 r.

Marija Tyzenhauzaitė-Pšezdzieckienė gimė 1823 m. lapkričio 13 d. Pastovyse. Mirė 1890 m. gegužės 5 d. Varšuvoje. Palaidota Brodo kapinėse. Dailininkė, filantropė, mecenatė. Vilniuje įsteigė akių ligų ligoninę, Rokiškyje atidarė vaistinę, prieglaudą vargšams, išlaikė muzikos mokyklą, ligoninę. Jos rūpesčiu ir lėšomis baigta statyti dabartinė neogotikos stiliaus Rokiškio bažnyčia.

Marija tapė miniatiūras, taip pat jai patiko kopijuoti senųjų meistrų darbus. Ji yra brošiūros „Deux tableaux du Dominichin“ (Paryžius, 1844) autorė. Lietuvos dailės muziejuje saugomas vienintelis žinomas jos tapytas darbas, kuriame pavaizduota pati Marija, jos brolis Reinoldas ir jos abu sūnūs.

Po brolio grafo R. Tyzenhauzo mirties grafienė M. Tyzenhauzaitė-Pšezdzieckienė paveldėjo didžiulius turtus. Tyzenhauzų turtas, buvęs Kauno ir Dinaburgo (dab. Daugpilis) gubernijose, buvo vertinamas 16 milijonų rublių. Gavusi palikimą, grafienė 325 000 rublių skyrė labdarai. 75 000 akių klinikos statybai Vilniuje, 15 000 rublių ligoninės statybai Modline ir 100 000 rublių vargšų prieglaudoms Vilniuje, Kaune, Varšuvoje ir Breste³⁸.

M. Tyzenhauzaitė-Pšezdzieckienė toliau tęsė brolio pradėtus darbus. Išlaikė Rokiškio muzikos mokyklą, pasamdė naują mokyklos vadovą vargonininką Rudolfą Lymaną iš Zlonicės (Čekija). Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčios archyve yra saugoma sutartis, sudaryta tarp Rokiškio grafystės administracijos ir R. Lymano³⁹. Šioje mokykloje savo muzikų kelią pradėjo tokie Lietuvos muzikos grandai, kaip Mikas Petrauskas, Juozas Gruodis, Juozas Tallat-Kelpša.

Grafienė tęsė Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčios statybas. Finansavo Salų Šv. Kryžiaus bažnyčios statybas. Buvo pasamdytas architektas Georgas Verneris, su grafine derinami visi projektai. Rokiškio bažnyčios interjerą įrengė geriausi to meto Europos meistrai. Dabartinis Rokiškio bažnyčios komplekso vaizdas yra grafienės M. Tyzenhauzaitės-Pšezdzieckienės nuopelnas⁴⁰.

Albumo „Terra Mariana 1186 – 1888“ faksimilės puslapis

Atsidėkodama popiežiui Leonui XIII už suteiktą leidimą tuoktis su savo pusbroliu Aleksandru Pšezdziekiu, popiežiaus 50-tojo ordinacijos jubiliejaus proga Marija Tyzenhauzaitė-Pšezdzieckienė pontifikui padovanojo specialiai šiai progai užsakytą albumą „Terra Mariana 1186–1888“. Albumą sudarė Rygos menininkas; tekstų autorius – tyrėjas iš Latgalės baronas Gustavas Mantoifelis. Albumas pasakoja apie krikščionybės plitimą Latvijoje ir Estijoje – buvusioje Livonijoje, žinomoje kaip Marijos žemė (terra Mariana). Albumas unikalus savo istorškumu, taip pat menine ir kultūrine prasme. Jis saugomas Vatikano Apaštališkoje bibliotekoje⁴¹. Nacionalinė Latvijos biblioteka ir Vatikano Apaštališkoji biblioteka pasirašė sutartį dėl albumo „Terra Mariana“ kopijų leidimo. Buvo išleista 14 identiškų ir 1 000 mažesnio formato kopijų. Rokiškio krašto muziejuje saugomi M. Tyzenhauzaitės-Pšezdzieckienės Rusijos imperijos ir Prancūzijos imperijos pasai, vitražo, funduoto Rygos Domo katedrai, eskizai, įvairūs dokumentai, korespondencija.

Tyzenhauzų valdymo laikotarpis Rokiškyje vadinamas aukso amžiumi, nes būtent šiuo laikotarpiu Rokiškio krašte suklestėjo elitinė dvaro kultūra. Tyzenhauzai rūpinosi krašto švietimu ir kultūra. Įvedė technologines ir socialines naujoves, dalyvavo kovose už Abiejų Tautų Respublikos valstybingumo atstatymą.

Vienas iš pagrindinių Rokiškio karšto muziejaus tikslų yra dvarų kultūros puoselėjimas ir sklaida. Šiam tikslui pasiekti muziejuje yra įrengtos Rokiškio krašto istorijos „Rokiškio dvaras. XIX a. – XX a. viduryje“ ir „Čia gyveno jaunieji grafaičiai“ ekspozicijos, kuriose eksponuojami unikalūs autentiški eksponatai iš Rokiškio dvaro, turintys glaudų ryšį su Rokiškį valdžiusiomis giminėmis ir garsiomis šių giminiių asmenybėmis.

Didelis dėmesys skiriamas ir edukacinei veiklai. Edukacinėse programose „Grafai Tyzenhauzai – mokslininkai, rašytojai, mecenatai“, „Rokiškio grafystė. Kas tai?“, „Arbatos valandėlė Rokiškio dvare“, „Sugrįžusios gyventi...“ muziejaus lankytojai supažindinami su XIX a. Rokiškio grafystės istorija, dvarų kultūros tradicijomis ir su Tyzenhauzų giminės atstovais, kurie paliko ryškų pėdsaką mūsų šalies istorijoje.

Muziejuje organizuojamos mokslinės konferencijos, rengiami projektai, įvairūs renginiai, parodos, leidžiami leidiniai, skirti dvarų kultūros tyrinėjimams ir propagavimui. Aktyvi projektinė veikla muziejuje pradėta dar 2008 metais.

2015 m. pradėtas tęstinis projektas „Grafų Tyzenhauzų kultūros kelias“ kviečia Lietuvos, Latvijos ir Baltarusijos mokslininkus bendradarbiauti tyrinėjant grafų Tyzenhauzų giminės palikimą ir indėlį į šių valstybių politinę, kultūrinę ir ekonominę raidą.

Rokiškio krašto muziejaus edukacinė programa „Sugrįžę gyventi“

Nuorodos:

- 1 Леонтович О. Н. *Акты Литовской метрики 1499 – 1507 г.* Т 1. Варшава, 1897. p. 36–38.
- 2 RKM 54785.
- 3 Deksnys B. *Kunigaikščiai Krošinskiai Rokiškio dvare.* Prie Nemunėlio Nr. 2 (23), 2009.
- 4 Темушев В.Н. *Феномен московско-литовского порубежья XV века.* Минск : Беларус. навука, 2011. RIB, t. 33. - Petrograd: 1915, p. 239 ir 463.
- 5 Nesickij Kaspr. S.J. *Herbarz Polski.* Lipsk, 1840. t. 5. p. 390.
- 7 VUB RS, F. 5 – B. 28 – 2334, L. 229.
- 8 Koialowicz Wijuk A. *Herbaz Słazty Wielkego Księstwa Litewskiego.* Krakow, 1901.
- 9 Deksnys B. *Kunigaikščiai Krošinskiai Rokiškio dvare.* Prie Nemunėlio Nr. 2 (23), 2009.
- 10 Deksnys B. *Tyzenhauzai Rokiškio kraštuose prie Livonijos sienos.* Vilnius 2010.
- 11 Miškinis A. *Rokiškio miesto istorinė urbanistinė raida.* Rokiškis. Miestas, kraštas, žmonės. Vilnius, 1999. p.89.
- 12 Ten pat. p. 91.
- 13 Nacionalinis Ukrainos istorijos archyvas. F. 878 1. Ap. B.178-a. RKM 44956.
- 14 Korrespondent Warszawski Donoszący Wiadomości Kraiowe y Zagraniczne. 1792, no 64 + dod., p. 586. Tablica genealogiczna rodziny Tyzenhauzów, w: Stanisław Kazimierz Kossakowski, Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich Warszawa 1860, t. 2.
- 15 Miškinis A. *Rokiškio miesto istorinė urbanistinė raida (iki 1969 m.)* Rokiškis. Miestas, kaštas, žmonės. Vilnius, 1999. p. 96.
- 16 Frankas J. *Atsiminimai apie Vilnių.* Vilnius 2001. p. 191.
- 17 Ten pat. p. 390.
- 18 Puffer J. *Muzeum przyrodnicze Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.* Wilno 1932.
- 19 Gasiūnas V. *Kraštas ir žmonės dailės kūrinuose.* Rokiškis. Miestas, kraštas, žmonės. Vilnius 1999. p. 211-212.
- 20 Skujienė G. *Grafo Konstantino Tyzenhauzo paukščių kolekcija seniausiam zoologijos muziejui Lietuvoje.*
- 21 Rokiškio dvaro archyvas. RKM 4031. 79 l.
- 22 Mackevičienė O. *Grafų Tyzenhauzų archyvo apžvalga.* Grafų Tyzenhauzų giminės paveldas. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Rokiškis, 2013. p 21 -22.
- 23 Giunterytė-Puzinienė G. *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose.* Vilnius, 2005. p. 144-145.
- 24 Rokiškio dvaro archyvas. RKM 4031, P. 83 A.
- 25 Mukienė D. *Pirmoji moteris rašytoja istorinėje Lietuvoje. Sofija Tyzenhauzaitė ir jos knygos.* Literatūra ir menas. 2004 09 10 nr. 3014.
- 26 Butkuvienė A. *Garsiosios Lietuvos moterys.* Vilnius, 2007. p. 163 – 173.
- 27 RKM 57315/1-2, RKM 49701, RKM 49700, RKM 49702.

- ²⁸ Mukienė D. *Žinoma ir nepažinta Sofija Tyzenhauzaitė. XIX a. pirmosios pusės rašytojų kūrybinis palikimas. Žemaičių žemė*. 2004/1. p. 45.
- ²⁹ RKM 4229
- ³⁰ Mackevičienė O. *Rokiškis ir grafai Tyzenhauzai*. Rokiškio krašto muziejus. 2010. p. 14.
- ³¹ Zemčionokas J. *Valdžios anatomija Rajnoldo Tyzenhauzo (1830–1880) kūryboje*. Grafų Tyzenhauzų giminės paveldas. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Rokiškis, 2013. p. 75.
- ³² Tyszkewicz K. *Wilija i jej brzegi : pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym*. Drezno, 1871. p. 62.
- ³³ Kirkor A. H. *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*. Wilno, 1856. p. 145.
- ³⁴ Zemčionokas J. *Valdžios anatomija Rajnoldo Tyzenhauzo (1830–1880) kūryboje*. Grafų Tyzenhauzų giminės paveldas. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Rokiškis, 2013. p. 76.
- ³⁵ Mackevičienė O. *Grafų Tyzenhauzų archyvo apžvalga*. Grafų Tyzenhauzų giminės paveldas. Tarptautinės konferencijos medžiaga. Rokiškis, 2013. p. 23–24. RKM 2888.
- ³⁶ Miškinis A. *Rokiškio miesto istorinė urbanistinė raida (iki 1969 m.)*. Rokiškis. Miestas, kaštas, žmonės. Vilnius, 1999. p. 104.
- ³⁷ Stakauskas J. *Naujieji nacionalizmai ir katalikų bažnyčia Lietuvoje*. Vilnius, 2003. p. 270.
- ³⁸ *Millionowy spadek*. Gazeta Lwoska. Lwow, 1881. Nr. 4. S. 3.
- ³⁹ Rokiškio Šv. Mato evangelisto bažnyčios archyvas, fondas Nr. 1-B.
- ⁴⁰ Liukšionytė-Tolvaišienė N. *Rokiškio bažnyčia: Statybos istorija ir meniniai bruožai*. Rokiškis. Miestas, kraštas, žmonės. Vilnius, 1999. p. 246–247.
- ⁴¹ Сомс Х. Альбом „Terra Mariana“ – подарок Пане Римскому I Льву XIII (1888 г.): литовские эпизоды. Acta humanitarica universitatis Saulensis. 2009, t. 9. p. 176–184.

THE INFLUENCE OF ROKIŠKIS MANOR TO CULTURAL, POLITICAL, AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF LITHUANIA AT THE END OF THE 18TH CENTURY – THE 19TH CENTURY

Giedrius Kujelis

Rokiškis Regional Museum

Rokiškis for the first time was mentioned in historical sources in 1499 as a manor of the Great Duke Alexander [...] near our Rokiškis [...].

Later Rokiškis manor was given to support Alexander's wife Elena and her retinue. In 1513, 1514, during the fourth war with Moscow, the Muscovites took Smolensk, which in that time was ruled by the Krošinskiai family. Ivanas Krošinskis was given Ostašinas manor in Navahrudak district, after he lost his demesne, whilst Timofėjus Krošinskis was given Rokiškis manor. The Krošinskiai family ruled Rokiškis for 200 years.

At the beginning of the 18th century, Rokiškis was owned by the Tyzenhaus. The Tyzenhaus' ruling period is called in Rokiškis as "Golden Age" because during that period in Rokiškis region, elite manor culture flourished. The Tyzenhaus took care of country's education and culture. They introduced technological and social innovations, took part in the battles for the restoration of the statehood of the Two Nations Republic.

This honourable family was familiar with world-famous personalities, as Konstantinas Tyzenhaus – an ornithologist, artist, and military officer, who wrote a famous treatise "Global Ornithology" and over 20

other publications. His sister Sophie Tyzenhaus – de Choiseil-Gouffier was the first woman-writer from external Lithuania. She wrote 10 literary works, the majority of which are historical novels. Sophie knew Alexandre Dumas, corresponded with Alfred de Muse. Other famous personalities – Reynold Tyzenhaus, who was a writer-philosopher, disseminator of modern ideas, initiator of steam shipping in Lithuania, founder of Church of Saint Apostle Evangelist Matthew in Rokiškis, as well as his sister Marija Tyzenhaus-Pšezdziecka, who was a painter, philanthropist, founder of eye clinic in Vilnius, she finished the equipment of Rokiškis Church.

The contribution of Rokiškis governors to cultural, political, and economic development of Lithuania has been proclaiming Rokiškis and the families that governed it until now.

The aim of the paper is to discuss the contribution of Rokiškis Manor (in a broad sense) and the families that governed it to the history of Lithuanian state, to reveal the most unique exhibits of Rokiškis Regional Museum related to the topic under discussion, as well as to show the museologists' contribution to the dissemination of manor culture in Lithuania.

DVARŲ MUZIKOS ATSPINDŽIAI KAUNO MIESTO MUZIEJAUS M. IR K. PETRAUSKŲ LIETUVIŲ MUZIKOS ISTORIJS SKYRIAUS RINKINYJE: XVIII–XIX A. XVIII–XIX A. RANKRAŠTINĖS IR SPAUSDINTOS KUNIGAİKŠČIŲ OGINSKIŲ ŠEIMOS MUZIKINIO PALIKIMO GAIDOS

Aušra Strazdaitė-Ziberkienė
Kauno miesto muziejaus
M. ir K. Petrauskų lietuvių
muzikos istorijos skyrius

Kauno miesto muziejaus M. ir K. Petrauskų lietuvių muzikos istorijos skyriaus rinkinyje saugoma daugiau kaip 6 000 eksponatų: rankraštinų ir spausdintų gaidų, rinkinių, konvoliutų. Didžioji dalis rinkinyje saugomų eksponatų – XX a. lietuvių kompozitorių kūriniai. 1971–1980 metais iš Kauno politechnikos instituto (KPI) buvo perduota apie 2 800 eksponatų: Miko Petrausko, Juozo Naujalio rankraščių, gaidų, taip pat įvairių rankraščių ir leidinių, siekiančių XVIII a. Per 800 gaidų, perimtų iš KPI bibliotekos, iškart buvo patalpinta į muziejaus fondus, o likusi dalis perkelta į uždaro tipo biblioteką¹. Bibliotekoje esantys rankraščiai ir leidiniai iki šiol nebuvo nei tyrinėti, nei eksponuoti. Pastaraisiais metais nutarta bibliotekoje saugomas gaidas iširti ir perkelti į muziejaus fondus, tai pamažu ir daroma.

Dauguma eksponatų pažymėti Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos antspaudu, nes 1950 metais, sovietų valdžiai uždarius Kauno Vytauto Didžiojo universitetą, jo palikimas atiteko Kauno politechnikos instituto bibliotekai. Be Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos spaudo, pasitaiko įvairių mokyklų, draugijų antspaudų. Tarp gaidų – XVIII–XIX a. kompozitorių kamerinių kūrinių partijos, surištos šilkiniu siūlu, (gaidos gana geros būklės, gana švarios, ypač viduje esančios partijos), XIX a. muzikinė pedagoginė literatūra (beveik visiems instrumentams), dainynai, giesmynai, gaidos, galimai susijusios su Mažosios Lietuvos muzikiniu paveldu, įvairių operų klavyrai, bažnytinė muzika, nedaug, bet įdomūs ir vertingi gaidų rankraščiai, datuoti XVIII–XIX a.

Tarp bibliotekoje saugomų gaidų buvo atrasta keletas rankraščių ir leidinių, susijusių su kunigaikščių Oginskių muzikiniu paveldu².

Straipsnio tikslas – pristatyti Kauno miesto muziejaus M. ir K. Petrauskų lietuvių muzikos istorijos rinkinyje saugomas gaidas, susijusias su kunigaikščių Oginskių muzikiniu paveldu, ir jų autorius.

Kunigaikštis Mykolas Kleopas Oginskis (1765–1833) labiausiai žinomas kaip polonezo „Atsisveikinimas su tėvyne“ autorius, valstybės ir politikos

veikėjas, išsilavinęs, daug keliavęs aristokratas, itin mėgęs ir vertinęs muziką. Savo muzikines pažiūras jis išdėstė 1828 metais parašytoje knygoje „Laiškai apie muziką“. Oginskis kūrė vokalinę, fortepijoninę muziką, yra laikomas operos „Zelida ir Valkūras, arba Bonapartas Kaire“ autoriumi. Ne mažiau svarbūs jo keturi „Atsiminimų“ tomai. Šiame straipsnyje pristatoma keturiolika su Oginskių šeima susijusių eksponatų-gaidų: septyni dedikacijas turintys kūriniai (penki rankraščiai, du spausdinti leidiniai), vienas leidinys su dovanojimo įrašu, vienas J. Kozlovskio (M. K. Oginskio pirmojo muzikos mokytojo) kūrinių rankraštis, keturi M. K. Oginskio kūriniai (spausdinti) ir vienas M. K. Oginskio penkių kūrinių (spausdintų) konvoliutas.

Francesco Zappos Trijų sonatų smuikui, violončelei ir fortepijonui partijos yra seniausias šios kolekcijos eksponatas, datuotinas 1790 metais, numanoma parašymo vieta – Haga. (*Tre Sonate per il Forte piano con l'accompagnamento d'un violino & violoncello Fatte Espressamente per divertimento di Sua Exel...za La Nobilissima Signora Contessa Oginska natta Lasocka Nell'occasione del Giorno fortunato della Sua Nascita Composte dal Suo Umilis...mo & Obl...mo Ser...re Francesco Zappa* – toks titulinis įrašas yra visuose trijuose rankraščiuose). Italų violončelininkas ir kompozitorius Francesco Zappa (1717–1803) didžiąją gyvenimo dalį praleido Hagoje, tačiau koncertavo visoje Europoje, o apie 1771 metus lankėsi Lenkijoje, Gdanske. Dedikacijoje nurodyta, kad tai – dovana gimimo dienos proga, tačiau rankraščiai nedatuoti. Kūrinys dedikuotas Mykolo Kleopo Oginskio pirmajai žmonai Izabelei Oginskai, gimusiai Lasocka, gimimo dienos proga. 1790 metų vasaros viduryje M. K. Oginskis su žmona Izabele išvyko į Hagą, atvyko 1790 liepos 17 dieną, įteikė įgaliojamuosius raštus³ vietininkui Oranžo princui Viljamui V ir jo žmonai princesei Sofijai Vilhelminai, Frydricho II dukterėčiai. Hagoje Oginskiai buvo iki gruodžio 8 d.⁴ Šiuo laikotarpiu (arba vėliau) ir galėjo būti parašytos šios sonatos. Izabelė Lasocka-Oginskienė (1764–1852) – pirmoji Mykolo Kleopo Oginskio

žmona, vienintelė Lenkijos didikų Antonio Lasockio ir Teresės Godlevskos-Lasockos duktė. Santuokoje Izabelė ir M. K. Oginskis gyveno 1789–1802 metais⁵, turėjo du sūnus: Tada (1798–1844) ir Pranciškų Ksaverą (1801–1837). Visų trijų partijų rankraščiai įrašti, viršeliai dekoruoti ebru technika (turkiška marmuro imitacija), visi trys rankraščiai turi dedikacijos puslapį. Gaidose trys sonatos: pirmoji G-dur (andantino, rondo comodo), antroji C-dur (allegro spiritoso, rondo allegretto grazioso), trečioji A-dur (allegro moderato, rondo allegro con spirito). Smuiko partijos gaidos geros būklės, viršelis kiek apsitrynęs. Ant viršelio užklijuotas popieriaus lapelis: rašalu užrašyta (kiek rudžiau)

„VIOLINO“ ir tamsiau „Francesco Zappa“; gaidose keturi lapai. Violončelės partijos gaidos geros būklės, viršelis šiek tiek apsitrynęs, nugarėlė naujai apklijuota. Ant viršelio užklijuotas popieriaus lapelis su užrašu „VIOLONCELLO“. Gaidose keturi lapai. Fortepijono partijos gaidos kiek prastesnės būklės, lapai laikosi laisviau, jų krašteliai apsitrynę. Gaidų nugarėlė odinė, su išpaustomis raidėmis „FORTEPIANO“, ant viršelio jokio priklijuoto lapelio (kaip ant smuiko ir violončelės partijų) nėra. Gaidose 13 lapų. Kaip ir kitos iš KPI bibliotekos perimtos gaidos, šios irgi turi ankstesnių bibliotekų žymėjimus ant viršelių, titulinuose ir kituose puslapiuose, taip pat spaudų su datomis.

Francesco Zappa, trijų trio sonatų smuikui, violončelei ir fortepijonui partijų titulinis puslapis. Tikėtina Haga, apie 1790 m.

Francesco Zappa, smuiko partijos pirmasis puslapis. Tikėtina Haga, apie 1790 m.

Įdomu tai, kad apie šį autorių – Francesco Zappà – neužsimenama M. K. Oginskio knygoje „Laiškuose apie muziką“, taip pat jo nemini nei Ivas Zaluskis, nei Andžejus Zaluskis.

Emile Julliard, „Elegie. Pensee et souvenir“ („Mintys ir prisiminimai“), kūrinys balsui ir fortepijonui, rankraštis. Dedikuotas „A Mme la Princesse O. Oginska“. Ženeva, XIX a. Šio kūrinio autorius yra Ženevoje gimęs keliautojas ir rašytojas Emile Julliard (1837–1907), Rietavo dvare dirbęs Irenėjaus Oginskio vaikų mokytojas. Vėliau jis keliavo po Europą, dvejus metus gyveno Maskvoje, vėliau Atėnuose, Konstantinopolyje. Grįžęs į Šveicariją dirbo literatūros dėstytoju. Asmuo, kuriam dedikuotas kūrinys, galėtų būti Olga Oginskienė, gimusi Kalinovska (1808–1863), Mykolo Kleopo Oginskio sūnaus iš antros santuokos, Rietavo kunigaikščio Irenėjaus antroji žmona. Irenėjaus ir Olgos šeimoje gimė du sūnūs: Bogdanas Oginskis (1848–1909) ir Mykolas Mikalojus Oginskis (1849–1902).

Rankraštis nedatuotas, apytikrė data – nuo 1857 m. iki 1863 m.⁶ Rankraščio būklė patenkinama, kūrinį atlikti įmanoma, tačiau trūksta beveik dviejų vokalinės partijos taktų. Kūrinys – gaidų dvilapis, užrašytas vidinėje dvilapio lapo dalyje. Likęs tekstas – aštuoni posmai prancūzų kalba, užrašyti gaidų nugarėlėje.

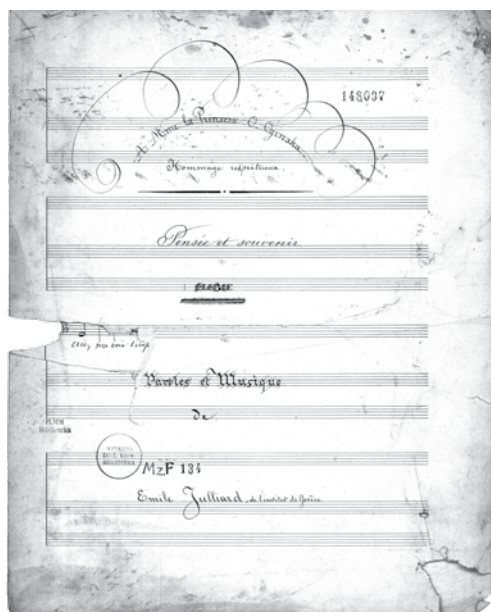
Tarp Oginskiams dedikuotų kūrinių yra du Aloyzo Butkevičiaus (apie 1841–1896), Rietavo ūkvedžio sūnaus, Rietavo muzikos mokyklos auklėtinio, kurį laiką čia mokytojavusio (1880–1882), dirbusio orkestro dirigentu ir bažnyčios vargonininku, vėliau pianisto, vargonininko, Varšuvos muzikos instituto vargonų klasės profesoriaus (1889 ?–1896), kūriniai –

rankraštis ir spausdintos gaidos. Abu kūriniai dedikuoti kunigaikščiui M. Oginskiui. Nors vieno kūrinio pavadinime minimas Rietavas, o kito sukūrimo vieta nurodytas Rietavas, labiau tikėtina, kad kūriniai dedikuoti Plungės kunigaikščiui Mykolui Mikalojui Severinui Markui Oginskiui (1849–1902), kuris gyveno Rietave, o į Plungę persikėlė apie 1879 m. M. Oginskis buvo didelis muzikos mėgėjas, žinovas, mecenatas, pats mokėjęs groti keliais muzikos instrumentais⁷.

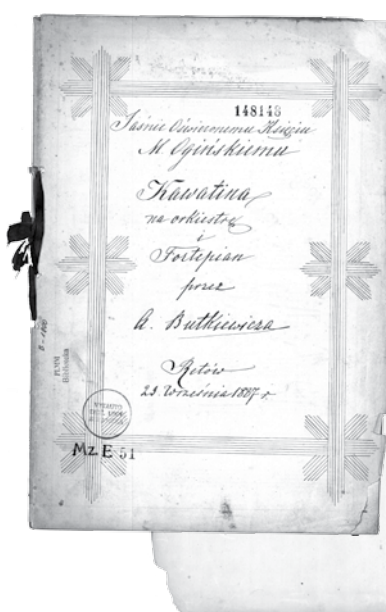
Minimas rankraštis – Kavatinos orkestrui ir fortepijonui fortepijono partija, Rietavas, 1887 m. Tulinis rankraščio puslapis užrašytas ranka, lenkų kalba, gaidos perrištos mėlynu kaspinėliu. Kūrinys trijų lapų, ketvirtas lapas tuščias, tik su nubraižytomis penklinėmis.

Kitas Aloyzo Butkevičiaus kūrinys – valsas fortepijonui „Wspomnienie Retowa“ („Prisiminimai apie Rietavą“), išleistas Varšuvoje⁸, 1879 m. (cenzūros data). Valso viršelyje priklijuota ovali kol kas nenustatyto jaunuolio fotografija. Kūrinys septynių puslapių⁹.

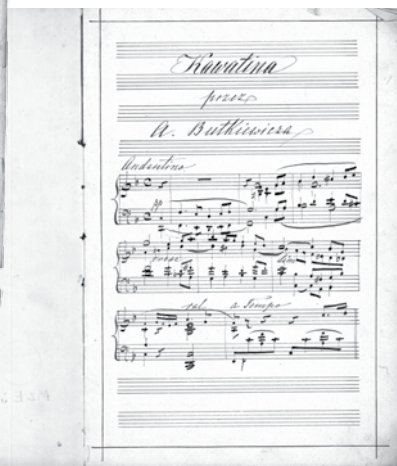
François de Merlini Amateur, Šeši romansai balsui ir fortepijonui, leidinys, dedikuotas M. Oginskiui¹⁰. Natos išleistas Peterburge XIX a. pradžioje. Kūrinys nedatuotas, o apie autorių duomenų kol kas nerasta, tad numanyti datą įmanoma tik pagal leidėją – Honoré-Joseph Dalmas (mirė 1829 m. Peterburge). H. J. Dalmas – prancūzų aktorius ir muzikantas, natų graveris, spaustuvininkas ir leidėjas, knygų dvarui tiekėjas, vienas iš ankstyviausių A. Puškino poezijos vertėjų į prancūzų kalbą. Į Rusiją jis atvažiavo pačioje XIX a. pradžioje, dirbo prancūzų operos trupėje. Dalmas įsteigė vieną stambiausių Peterburgo natų leidyklų XIX a. ir vieną pirmųjų natų žurnalų – „Trouba-

Emile Julliard, „Elegie. Pensee et souvenir“ viršelis. Ženeva, XIX a.

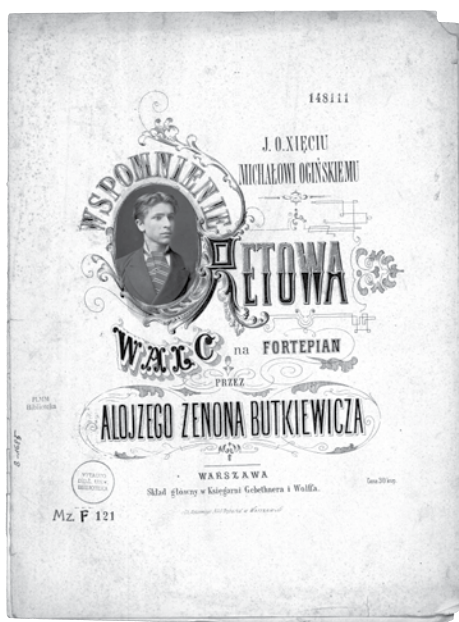

Aloyzas Butkevičiaus, Kavatinos orkestrui ir fortepijonui fortepijono partija, Rietavas, 1887 m. Viršelis

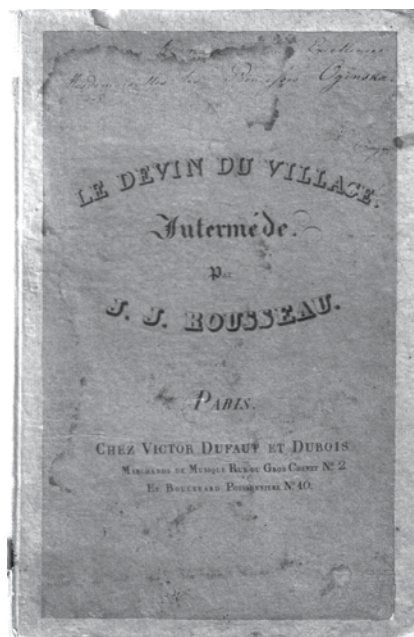

Aloyzas Butkevičiaus, Kavatinos orkestrui ir fortepijonui fortepijono partija, Rietavas, 1887 m. Pirmas puslapis

Aloyzas Butkevicius, *Valsas fortepijonui „Wspomnienie Retowa“* (Prisiminimai apie Rietavą), išleistas Varšuvoje, 1879 m.

J. J. Rousseau operos „Le devin du village“ partitūra, Paryžius, Victor Dufaut ir Brutus Dubois, XIX a.

dour du Nord“. Minimų gaidų tituliniam puslapyje ir nurodyta, kad išleido Dalmas, žurnalo „Troubadour du Nord“ leidėjas, bei nurodytas jo adresas. Gaidų būklė gana gera, leidinio viršelis minkštas, tad kraštai ir kampai apiplyšę, viršelio spalva pakitusi. Gaidos perrištos gelsvu siūleliu. Romansų tekstai prancūzų kalba: „Romance Ossianique“; „La souvenance“; „Les adieux a Mde la princesse Galitzin, née Wasilcickoff“; „Complainte d’un Amant“; „Le départ de Sylvie“; „Ce que je desire“.

Tarp šių gaidų yra leidinys su dovanojimo įrašu – J. J. Rousseau operos „Le devin du village“ partitūra, Paryžius, leidėjai Victor Dufaut ir Brutus Dubois. J. J. Rousseau (1712–1778) – filosofo, enciklopedisto, kompozitoriaus ir muzikologo – vienaveiksmė opera „Kaimo burtininkas“ (1752) išgarsino jį kaip kompozitorių, išsilaikė repertuare net apie 60 metų. Muziejuje saugomas leidinys (partitūra) nedatuotas, pagal leidyklos veiklos metus, galima numanyti, išleistas 1810–1842 metais. Leidinys knygos formato (25,5 x 17,5 cm), 112 puslapių. Viršelis buvo sudrėkęs, kraštai ir nugarėlė kiek aptriušę. Dovanojimo įrašas yra partitūros viršelio viršuje, deja, jis sunkiai įskaitomas. Dedikacija prancūzų kalba, skiriama jų ekselencijoms princesėms Oginskoms, dovanotojas kol kas nenustatytas. Dovanojimo įrašė minimos princesės Oginskos galėtų būti Mykolo Kleopo Oginskio dukros Amelija Oginskytė-Zaluska (1803–1858) ir Ema Oginskytė-Bžostovska (1810–1871). Abi seserys nuo mažens keliavo su tėvais, muzikavo, kūrė muziką. Deja, kol kas nepavyko nustatyti, kas

galėjo dedikuoti knygą. Knygoje rastas nepasirašytas natų popieriaus lapelis (9,7 x 15 cm) su užrašyta melodija ir tekstu po natomis vienoje pusėje ir keturiais posmeliais kitoje pusėje. Tekstas prancūzų kalba, patriotinis, kartu melancholiškas. Melodijos ir teksto autorius kol kas nenustatytas.

Muziejuje saugomas pirmojo M. K. Oginskio muzikos mokytojo Juzefo Kozlovskio (1757–1831) kūrinio rankraštis – Polonezas orkestrui ir chorui, dedikuotas Aleksandriui Bezborodko, Peterburgas, 1792 m. J. Kozlovskis pradžioje dirbo Varšuvos katedros orkestre, apie 1773 metus tapo M. K. Oginskio muzikos mokytoju. Jaunas muzikantas Juzefas Kozlovskis atvyko mokyti Mykolo Kleopo sesers Juzefos, tačiau pamokomis susidomėjo ir visai jaunas Mykolas Kleopas¹¹.

Apie jį M. K. Oginskis „Laiškuose apie muziką“ rašė: *Juzefas Kozlovskis, mano pirmasis muzikos mokytojas, paliko mūsų šeimą 1778 metais ir išvyko į Rusiją, nes parsisamdė kunigaikščiui Potiomkinui, o vėliau persikėlė į Sankt Peterburgo dvarą. Valdant trims valdovams: Jekaterinai, Pavelui ir Aleksandriui, jis buvo Imperatoriškųjų Aukštybių Sankt Peterburgo ir Maskvos teatrų orkestrų direktorius. Jis sukūrė daug polonezų, kurie turėjo didelį pasisekimą. Kūrė muziką ir garsiausių rusų poetų, ir lengvo turinio dainelių atlikėjų, tokių kaip Deržavinas, Dmitrievs, Neledinskis ir t. t., žodžiams. Itališkas melodijas pritaikydavo rusų stiliui ir išgarsėjo labai meniškėmis ir jausmingomis dainomis. Parašė chorų kelioms rusiškoms operoms, tarp jų ir operai „Fingalas“, ir pelnė didelę šlovę, bet pagrindinis kūrinys, kurį įvertino net kelių šalių meni-*

J. J. Rousseau operos „Le devin du village“ partitūroje rasti lapeliai

Juzefas Kozlovskis, Polonezas orkestrui ir chorui, dedikuotas Aleksandriui Bezborodko, Peterburgas, 1792 m.

ninkai, buvo „Requiem“, kurį sukūrė Sankt Peterburge, paprašytas paskutiniojo Lenkijos karaliaus Stanislovo. Jis plačiai žinomas ir italų muzikantams, kurie jo kūrinį daug kartų grojo Toskanos dvaro koplyčioje, dalyvaujant didžiajam kunigaikščiui Ferdinandui, kuris J. Kozlovskį nepaprastai išgyrė.¹² Konstantinas Tiškevičius knygoje „Vilija ir jos krantai“ apie Zalesę rašė, kad kvartete su kunigaikščiu M. K. Oginskiu grojo ispanų smuikininkas Eskudera, tuo metu jau senas ir gaunantis kunigaikščio pensiją. Violončele šiame kvartete grojo tarnybą Peterburge baigęs ir Zalesėje 1821 metais apsigyvenęs pirmasis M. K. Oginskio muzikos mokytojas Juzefas Kozlovskis. Altu kvartete tikėtinai grojo J. Kozlovskio duktė. Deja, šis muzikavimas truko neilgai, nes netrukus J. Kozlovskis grįžo į Peterburgą, kur mirė 1831 m.¹³

J. Kozlovskio Polonezo orkestrui ir chorui gaidos yra tik su tituliniais užrašais prancūzų kalba: *Polonoise a grand orchestre, avec des chœurs composee pour la masquerade, qui a oulieu dans la mainos de I. E. Monsieure le Comte Besborodko, chevalier des plusieurs ordres par J. Koslovsky amateur de 29 Dec. 1792 a St. Petersburg*, be viršelio, neįrištos, (trys peizažinio formato gaidų dvilapiai), iš viso – šeši lapai, viršuje ir apačioje perrišti siūlu. Lapo viršuje už-

rašas „Copia 1ma originale“. Tituliniame puslapyje ir tekste po natomis matoma ta pati rašysena, pabaigoje rašysena pasikeitusi.

Kūrinys skirtas orkestrui (styginiai, fleitos, klarnetai, valtornos, trimitai, tūba, tamburinas ir lėkštės) ir chorui. Raktai, ženklai ir metras bei instrumentai nurodyti tik kūrinio pradžioje, dar kartą jie užrašyti trio dalies pradžioje. Polonezo tekstas (dvylika posmelių) atskirai išrašytas kūrinio pabaigoje. Raštas sunkiai įskaitomas. Tekste šlovinama imperatorė Jekaterina II. Tekstas rusų kalba.¹⁴ Kaip ir kiti iš KPI bibliotekos perimti rankraščiai ir leidiniai, ši J. Kozlovskio partitūra pažymėta Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos antspaudu. Kaip šis rankraštis pateko į Lietuvą ir Kauną, kol kas nustatyti nepavyko.

Specialistai, tyrinėjantys kunigaikščio Mykolo Kleopo Oginskio (1765–1833) muzikinį palikimą, nesutaria dėl tikslaus kūrinio skaičiaus; visų tyrinėtojų pateikiamus skaičius galima rasti D. Ramonaitės-Mukienės knygoje „Polonezų kelias. Gyvenimas, kurio nepakartosi“¹⁵. Apie savo kūrinio leidybą M. K. Oginskis užsimena net keliose knygos „Laiškai apie muziką“ vietose: *Baigdamas jums pasakoti apie savo viešnagę Drezdene pridursiu, kad vienas jaunuolis, pavarde Inkermanas, sėkmingai patobulines litogra-*

fijos meną, manęs primygtinai prašė duoti jam savo polonezus, romansus ir kitus muzikinius kūrinius su mano paties padarytais pataisymais. Jis savo lėšomis ir iniciatyva išspausdino visus tuos kūrinius labai elegantiškai išleistuose rinkiniuose. Kiekvieno rinkinio pradžioje nurodė, kad spausdinta iš originalo, gauto iš paties autoriaus. Inkermanas, nuvykęs į Italiją, dėkingumo kupinuose laiškuose maloniai pranešė, kad tie leidiniai atnešė jam nemažai naudos, ir kaip padėkos žodį atsiuntė keletą man dedikuotų muzikos kūrinių ir litografijos darbų, kuriuos buvo išstobulinęs taip, kad geriau ir būti negali¹⁶.

Gyvendamas Vilniuje 1817 metais savo lėšomis pas tuo metu į miestą užsukusį gana įgudusį menininką išspausdinau savo polonezus ir romansus. Leidiniai buvo skirti paremti vargstančiuosius, maždaug 500 žmonių, gyvenusių Vilniaus labdaros draugijos, kurios pirmininku buvau, namuose. Gailestingi žmonės puolė juos pirkti ir neturtėlių fondas pasipildė nuo šešių iki septynių šimtų aukso dukatų¹⁷. Muziejuje saugomi keturi M. K. Oginskio kūrinių leidiniai ir vienas penkių M. K. Oginskio kūrinių konvoliutas.

Chronologiškai ankstyviausias leidinys yra „Recueil de Compositions pour le Clavecin ou Fortepiano de M. O. choisie et publie par Joseph Koslovsky amateur Liv. 2“ (J. Kozlovskio parinkti ir išspausdinti M. K. Oginskio kūriniai, antras sąsiuvinis). Išleista Peterburge, 1810 m. Tai dvylika kūrinių balsui ir fortepijonui, tekstas prancūzų kalba. Apie šių kūrinių leidybą M. K. Oginskis rašė: *Pirmasis mano vaikystės muzikos mokytojas Kozlovskis, kuris tuo metu buvo visų Jo Imperatoriškosios Aukštybės teatrų Sankt Peterburge ir Maskvoje direktorius, parodė tris mano polonezų, kurių pirmasis buvo in fa, partitūras, užrašytas Vienoje, Berlyne ir Leipcige. Kozlovskis manė, kad jose pilna netikslumų, nes, be abejo, neturėta geros rankraščio kopijos. Jis paprašė manęs duoti jam savo muzikinius kūrinius, kuriuos sugebėjau išsaugoti, ir leisti juos išspausdinti savo sąskaita pas muzikos prekių pirkli Damą Sankt Peterburge.*

Tada pasirodė pirmasis mano polonezų ir antrasis prancūziškų ir itališkų melodijų rinkinys. Pastarojo, mano nuomone, spausdinti nevertėjo. Labai nuliūdau pamatęs abu rinkinius, išspausdintus ant tokio prasto popieriaus ir su tokia daugybe netikslumų, kad niekada neatleisiu sau, jog patikėjau juos savo senajam draugui Kozlovskiui. Tačiau negalėjau jo kaltinti aplaidumu, nes, spausdinant kūrinius, jis labai sirgo, todėl negalėjo pats kontroliuoti darbo¹⁸.

Gaidos įrištos, viršelis dekoruotas ebru (turkiška marmuro imitacija) technika, viršelyje sąsiuvinio (liv.) numeris 2 įrašytas ranka. Kūriniai: Nr. 1. Polonoise „Piu non de si de ro“ („Trokštu tikrų jausmų“) B-dur; Nr. 2. Andante „Ahi che fiero“ („Palai-

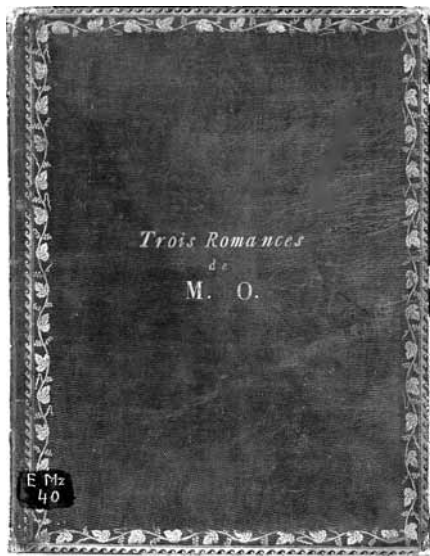
mos akimirka“) f-moll; Nr. 3. Canzonetta „Caro il vapore“ („Brangus atodūsis“) F-dur; Nr. 4. Canzonetta „Come un sole“ („Kaip vidurdienio saulė“) F-dur; Nr. 5. Romance „Helas! si je passe“ („Liūdna diena be tavęs“) g-moll; Nr. 6. Romance de fabre d'Eglantine „Beautes que Venus“ („Pažvelkite į tą, kurią myliu“) G-dur; Nr. 7. Allegretto „Vous qui prenez“ („Meilės pamoka“) F-dur; Nr. 8. Romance „Livrons nous au“ („Pasinerkim į švelnius jausmus“) C-dur; Nr. 9. Romance de fabre d'efantine „Je t'aime tant“ („Man sunku savo meilę apsaityti“) A-dur; Nr. 10. Romance „J'ai cesse“ („Išmokyk mane mylėti“) g-moll; Nr. 11. Chanson „L'eau qui caresse“ („Meilės malonė“) G-dur; Nr. 12. Villanelle par Desportes Poete du XVI me siecle „Roset te pour“ („Rozetė“) F-dur¹⁹. Reikia paminėti, kad nepaisant tuometinės nuomonės apie popieriaus prastumą, leidinys išsilaikęs puikiai²⁰.

1811 m. Peterburge išleisti du M. K. Oginskio romansai balsui ir fortepijonui „Sur un rien“ („Apie nieką“) ir Romance „Fallait-il me guerrire“ („Leisk man tikėti“), pagal Iwo Zaluski, šie romansai sukurti Zalesėje. Viršelyje nurodyta, kad muzikos autorius – „M. O“, o žodžių – „N. N.“ Gaidos be kieto viršelio, bet būklė gana gera. Leidėjas – „Magazin de Musique“, rue gr. Morsko, No. 125.

M. K. Oginskis, Trys romansai balsui ir fortepijonui, Peterburgas (?), 1814 m. Tekstai prancūzų kalba. Viršelis kietas, priešlapyje dovanojimo įrašas. Viršelis aptrauktas raudonos spalvos oda, kraštai puošti aukso spalvos vynuogių lapų ir uogų įspaudais, centre įspaudas „Trois Romances de M. O.“ „Romansai „C'est pour vous que je respire“ („Tik dėl jūsų“), „Je ne t'ai pas vu sourire“ („Dovanok man šypsena“) ir „Quand tu m'aimais“ („Kai tu mane mylėjai“). Gaidose keturi lapai, priešlapai su vandenženkliais, yra papildomi įrišimo lapai. Ant pirmojo spalvoto priešlapio yra įrašas prancūzų kalba „Souvenir del'auteur a Mri Oginsky“ („autorius atminimas Oginskiui“). Tarp gaidų buvo rastas ir popieriaus lapelis su sunkiai įskaitomais žodžiais ir 1846 m. data. Gaidų būklė gera.

M. K. Oginskis, Dvylika polonezų fortepijonui, Leipcigas, XIX a. Gaidos įrištos, viršelis dekoruotas ebru technika, titulinio puslapio nėra, virš pirmo polonezo pieštuku įrašyta „Douze Polonaises du Prince Michael Oginski“. Polonezai: F-dur, f-moll, B-dur, Es-dur, Es-dur „Les Adieux“, F-dur (su pieštuku surašyta pirštuote), f-moll, B-dur, nr. 9 G-dur keturioms rankoms, d-moll, Nr. 11 G-dur trims rankoms²¹ ir G-dur (trumpas).

M. Oginskis, penkių kūrinių konvoliutas: romansas balsui ir fortepijonui „Le dernier beau jour de l'Automne“ („Paskutinė graži rudens diena“), žodžiai Joseph Etienne d'Esmenard, spausdinta Milane, 1828; romansas balsui ir fortepijonui „Dafni“ (1829), žodžiai

M. K. Oginiski, *Trys romansai balsui ir fortepijonui*. Peterburgas (?), 1814 m.

M. K. Oginiski, leidinyje *Trys romansai balsui ir fortepijonui*, 1814 m. rastas lapelis

G. B. Perucchini, spausdinta Milane; romansas balsui ir fortepijonui „Le Reveil“ („Pabudimas“) (1828), spausdinta Milane; du vienodi koncertiniai polonezai balsui ir fortepijonui, spausdinti Leipcige, XIX a. „Si d’amour les rigueurs eruelles“ („Jei meilė trokšta kančios“). Tekstas vokiečių, prancūzų ir italų kalbomis. Tai – vieni paskutiniųjų M. K. Oginiskio kūrinių.

Apie savo kūrybą M. K. Oginiski rašė: *Vis dėlto privalau būti sąžiningas ir išsklaidyti jūsų iliuzijas dėl mano muzikinio talento. Iš tikrųjų turiu tik gerą klausą, giliai jaučiu harmoniją ir turiu skonį, kurį susiformavau klausydamasis ir dažnai grodamas gerą muziką. Jei man keletą kartų pavyko sukurti nedidelės apimties menkniekių, kuriuos mėgėjai ir net labiausiai nusipelnę muzikos specialistai kuo palankiausiai įvertino, jei kartais suspurdėdavo kieno nors jautri širdis, kurios virpesiai sutapdavo su manosios širdies virpesiais, jei grodamas kurį nors mano polonezų arba dainuodamas romansą brutalių aistrų draskomas žmogus atgaudavo rimtį ir ramybę, negalėčiau teigti, kad tai*

*nutiko dėl mano ypatingo talento, kurio niekada neturėjau ar dėl gilaus muzikos išmanymo*²².

*Niekada nekūriau pagal užsakymą, niekada nekilo mintis kurti apgalvotą ir teorija pagrįstą muziką ir dirbti valandų valandas. Garsus ir moduliācijas man pasufleruodavo entuziazmo protrūkis, meilė, draugystė arba gaudulys, kartais skausmas arba gilus sielvartas, kūrinyje perteikdavau mane apėmusius jausmus ir sielos būklę*²³.

Kunigaikščių Oginiskių indėlis į Lietuvos muzikinę kultūrą neabejotinas. Kauno miesto muziejaus M. ir K. Petrauskų lietuvių muzikos istorijos skyriuje saugomi su Oginiskių šeimos muzikiniu paveldu susiję rankraščiai ir spausdinti kūriniai – tik nedidelė Lietuvos muzikinio-kultūrinio peizažo dalelė, užpildanti trūkstantas spragas. Šie eksponatai dar kelia daug klausimų ir reikalauja tolesnių, gilesnių tyrimų, o kartu suteikia viltį, kad prarasti istorijos faktai gali būti sugrąžinti.

Visus straipsnyje pristatytus eksponatus taip pat galima pamatyti muziejaus virtualioje parodoje.

Nuorodos:

¹ Tikėtina, kad tą lėmė tuometinė politinė situacija.

² Straipsnyje beveik visos minimos gaidos į VDU pateko 1936 m., tačiau bibliotekos inventoriaus knygose jie pažymėti tik kaip „dovana“, o M. K. Oginiskio trijų romansų leidinys kietais viršeliais pirkta Centriniaame knygyne.

³ „M. K. Oginiski buvo paskirtas ATR ypatinguoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Jungtinėse Nyderlandų Provincijose“. R. Šmigelskytė-Stukienė, tekstas tarptautinei kilnojama standinei parodai

„Mykolas Kleopas Oginiski. Sugrįžimas į Tėvynę“, 2015 m.

⁴ Zaluskis A. *Mykolas Kleopas Oginiski: gyvenimas, veikla ir kūryba*, Vilnius, 2015, p. 26.

⁵ Oficialiai skyrybos įvyko 1804 m.

⁶ Tikėtina, kad kūrinys parašytas jau po tarnybos Rietave, grįžus į Ženevą.

⁷ Ramonaitė-Mukienė D. *Polonezų kelias: gyvenimas, kurio nepakartosi*, Vilnius, 2015, p. 112.

⁸ *Warszawa, Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wollfa*.

⁹ 2016 m. birželio 29 dieną A. Butkevičiaus valsa

- „Prisiminimai apie Rietavą“ parodos „Veidai iš būtojo laiko“ katalogo pristatyme atliko pianistas Benediktas Bartulis.
- ¹⁰ Kol kas daugiau duomenų apie François de Merlini nerasta, asmuo, kuriam dedikuotas leidinys, gali būti Mykolas Kleopas Oginskis.
- ¹¹ Zaluskis A. *Mykolas Kleopas Oginskis...*, p. 16.
- ¹² Oginskis M. K. *Laiškai apie muziką*, Vilnius, 2014, p. 112–113.
- ¹³ A. Zaluskis knygoje „Oginskis“ (Vilnius, 2015, 119–121 p.) cituoja K. Tiškevičiaus (1806–1868) knygą „Wilia i jej brzegi“ (1871).
- ¹⁴ Laisvas pirmojo posmo vertimas: „Garsas ginklų nemirtingų girdimas su griausmu debesyse, jis ir ištikimų rusų šlovė išsiliejo danguje. Tavo kardas žiba viltimi ir sėkme, priešas bijo ir virpa, lieka be paguodos. Gyvuok Jekaterina, drąsių rusų motina, gyvuok“.
- ¹⁵ Ramonaitė-Mukienė D. *Polonezų kelias: gyvenimas...*, p. 61–62.
- ¹⁶ Oginskis M. K. *Laiškai apie muziką*, p. 27.
- ¹⁷ *Ten pat*, išnaša nr. 31.
- ¹⁸ *Ten pat*, p. 22.
- ¹⁹ Lietuviški romansų pavadinimai pagal dainininkės Giedrės Zeicaitės ir pianistės Vaivos Purlytės 2014 m. išleistą M. K. Oginskio 24 polonezų ir 28 romansų kompaktinių plokštelių rinkinį.
- ²⁰ Pirmasis J. Kozlovskio rinkinys – polonezai buvo publikuoti Berlyne, „Concha et Comp.“, Nr. 1 F-dur (Mirties), Nr. 8 f-moll (Gedulingasis), Nr. 17 f-moll „Rimtas“; Nr. 5 Es-dur, Nr. 18 g-moll, Nr. 2 G-dur, Nr. 4 B-dur (dvidešimties taktų), Nr. 19 C-dur, Nr. 20 F-dur, Nr. 6 c-moll „Les adieux“ (Atsisveikinimo), Nr. 12 G-dur ir Nr. 14 C-dur. I. Zaluskis, Oginskis, 2015, psl. 102–103.
- ²¹ A. Zaluskis nurodo, kad M. K. Oginskis dažnai kūrė polonezus, o 1814 metais jis specialiai vienuolikmetei Amelijai parašė polonezą g-moll trims rankoms. Zaluskis, A. *Mykolas Kleopas Oginskis...*, p. 122.
- ²² Oginskis M. K. *Laiškai apie muziką*, p. 15.
- ²³ *Ten pat*, p. 17.

THE REFLECTIONS OF MANOR MUSIC IN THE COLLECTION OF M. AND K. PETRAUSKAI LITHUANIAN MUSIC HISTORY DEPARTMENT OF KAUNAS CITY MUSEUM: HANDWRITTEN AND PRINTED MUSIC NOTES OF MUSICAL HERITAGE OF THE DUKES OGINSKIAI FAMILY OF THE 18TH – 19TH CENTURIES

Aušra Strazdaitė-Ziberkienė
Kaunas City Museum

The collection of Mikas and Kipras Petrauskai Lithuanian Music History Department of Kaunas City Museum includes more than 6000 items of sheet music: manuscripts, printed sheet music, collections, compendia. The majority of sheet music preserved in the collection are the works of Lithuanian composers of the 20th century. During 1971 – 1980, more than 2 800 exhibits were transmitted from Kaunas Polytechnic Institute: manuscripts of Mikas Petrauskas and Juozas Naujalis, sheet music, as well as various manuscripts and publications of the 18th century. One part of the sheet music was held in the museum funds, while the other parts were held at a closed stack library. Manuscripts and publications from that library have not been studied until now. Recently it was decided to research the items of sheet music preserved in the library and to transfer them to museum funds. During this work several manuscripts and publications were discovered which are related to musical heritage of the Dukes Oginskiai. They include manuscripts of three sonatas for violin, cello, and piano by Francesco Zappa (circa 1790, likely Hague) dedicated to Izabele Lasocka-Oginskiene, a manuscript of a

work by Emile Julliard for vocal and piano “Elegie. Pen-see et souvenir”, dedicated to Olga Kalinovska-Oginskiene, two works by Aloyzas Butkevicius dedicated to M. Oginskis – a manuscript of a piano partita of a Cavatina for piano and orchestra and a publication of a waltz for piano “Remembrance of Rietavas”, six romances for voice and piano by Francois de Merlini dedicated to M. Oginskis (Saint Petersburg, the 19th century), a score of J.J.Rousseau opera “Le devin du village” with a gift record for princesses Oginskaites (Paris, the 19th century), a manuscript of polonaise for choir and orchestra by Juzef Kozlovskis, first music teacher of M.K. Oginskis, dedicated to Aleksandr Bezborodko (Saint Petersburg, 1792), as well as five publications of works by M.K. Oginskis (one of them is a compendium of five works).

The paper presents the items of sheet music preserved in the collection of Mikas and Kipras Petrauskai Lithuanian Music History Department of Kaunas City Museum which is connected with the musical heritage of the Dukes Oginskiai, as well as their authors, and investigates the circumstances of their creation, recording, and publication.

GRAFIENĖS ELIZOS IRENOS RÖMER-KOMOROWSKOS SKONIAI

Prof. dr. Rimvydas Laužikas
Vilniaus universiteto
Komunikacijos fakulteto
Muzeologijos katedra

Įvadas

Maisto ir valgymo kultūros tyrimai yra didesnės mokslinių tyrimų erdvės – kasdienio gyvenimo tyrimų – dalis. Kasdienio gyvenimo istorija pradėta domėtis po Antrojo pasaulinio karo. Galime teigti, kad tragiška šio karo patirtis iš dalies kompromitavo anksčiau įprastą tautos, valstybės ir asmenybės istorijos paradigmą. Suvokus, kad tautos istorijos perdėtas išaukštinimas veda į agresyvų nacionalizmą, „didinga“ valstybės istorija skatina ekspansiją, o asmenybės garbinimas veda link diktatūros, pradėta ieškoti kitokių istorijos pjūvių. Šioje vietoje įgijo svarbos besiplėtojantys humanitarinių, socialinių ir gamtos mokslų ryšiai, sociologinių bei gamtamokslių metodų pritaikymo istoriniam tyrimui galimybės, „visuomenės istorijos“ tyrimų idėja. 1947–1967 metais publikuotos Henri Lefebvre'o „Kasdienio gyvenimo kritika“¹, Ervingo Goffmano „Saviraiška kasdieniame gyvenime“² ir Fernando Braudelio „Kasdienio gyvenimo struktūros“³ buvo vienos iš pirmųjų ir labai svarbios monografijos, formavusios teorinius kasdienybės istorijos tyrimų pagrindus ir metodologiją. Iš ankstyvųjų publikacijų išskirtinis yra Alfo Lüdtkes veikalas, analizuojantis kasdienybės istoriją plačiu ne tik socialiniu, bet ir filosofiniu kontekstu⁴, fundamentali, penkių tomų apimties „Privataus gyvenimo istorija“⁵ bei Analų mokyklos aplinkoje išaugusio gastronomijos istorijos pradininko Jeano Louiso Flandrino monografija⁶.

Bandydami suvokti, kas yra praeities žmonių „kasdienis gyvenimas“, rasime keletą lygia greta vartojamų terminų (*angl.* – „everyday life history“, *vok.* – „Alltagsgeschichte“, *pranc.* – „histoire de la vie quotidienne“, *rus.* – „История повседневности“) ir jų apibrėžimų. Bene taikliausiai šį tyrimo objektą apibūdino A. Lüdtkė, kasdieniu gyvenimu vadindamas „vidutinio („mažo“, statistinio) žmogaus“ kiekvienos dienos gyvenimą ir pabrėždamas du kasdienio gyvenimo akcentus – dominuojantį pasikartojimo elementą (rutiną) ir rutinos svarbą išlikimui (išgyvenimui). Anot šio autoriaus, „kasdienybės istorijos“ tyrimų laukas apima: <...> *žmogaus darbus ir laisvalaikį, namus ir benamystę, rūbus ir nuogumą, valgyimą ir alkį, meiles ir neapykantą, kivirčius ir bendradarbiavimą, atmintį, rūpesčius ir ateities viltis...*⁷.

Šiame plačiame „kasdienybės istorijos“ mokslinių problemų lauke plėtojami ir gastronomijos istorijos tyrimai. Ilgą laiką gastronomijos istorijos tyrimuose dominavo gamtamoksle paradigma grįsta, taip vadinamoji „išgyvenimo istorija“ – kiekybinė, statistinė maisto ir valgymo kultūros tyrimų kryptis: kainos, kalorijos, maisto produktų mitybinė vertė, ekonominiai ir mitybiniai asmens poreikiai bei „objektyvių“ gastronomijos kriterijų paieška. Bet juk valgymas yra ne vien kalorijos. Tai – kultūros reiškiny: receptai, skoniai, papročiai, mentalitetas. Naujovišką tyrimų požiūrį suformulavo prancūzų mokslininkas Jeanas Louisas Flandrinas. Anot jo, <...> *stalo dengimas yra daugiau kultūrinis, menkliau gamtinis ritualas, kuris evoliucionavo laikui bėgant*.⁸ Tad šiuolaikiniuose gastronomijos tyrimuose mažiau ieškoma kalorijų ir daugiau bandoma pajusti skonį, suprasti, ką valgymas reiškė praeities žmonėms. Kodėl vieni patiekalai laikomi skaniais, o kiti – ne? Kokius pranešimus perduoda valgymas kartu? Kaip (ir ar) galime pajusti (paragauti) praeities skonių?

Lietuvoje XIX amžiaus pabaiga – XX amžius buvo nepalankūs nei gastronomijos istorijos, nei dvarų kasdienės kultūros tyrimams. Vyraujanti politinės tautos istorijos paradigma ir XIX a. pabaigoje susiformavęs požiūris apie lietuvių tautą, kaip lietuviškai kalbančią, valstietiškos kilmės ir kritiškai nusiteikusių krikščionybės atžvilgiu bendruomenę, buvo palaikomas visu Tarpukariu. Šiame kontekste (dažniausiai lenkakalbis) dvaras buvo suvokiamas ne tik kaip svertima, bet netgi kaip priešiška, degradavusi, pasmerkta sunaikinimui struktūra. Paradoksalu, bet pirmieji dvarų kompleksų naikinimai buvo fiksuoti kaip tik Tarpukario laikotarpiu (pavyzdžiui, Oginskių dvaras Rietave). Dar negatyvesnis požiūris į dvarų (kaip priešiškos, sunaikinimui pasmerktos socialinės klasės) kultūrą buvo eksploatuojamas sovietinėje istoriografijoje. Be to, Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, buvo palaikoma lenininė, klasių kova grįsta ir į ekonominę bei politinę istoriją orientuota mokslinė paradigma, kuri buvo iš esmės nepalanki kasdienybės istorijos tyrimams. Šios dvi (tiek nacionalistinė, tiek sovietinė) paradigmos XX amžiuje iš Lietuvos istorinių tyrimų lauko iš esmės eliminavo daugelio istorinių valdovų, diduomenės ir

bajorijos, tautinių mažumų bei miestiečių istorijas, o kasdienio gyvenimo tyrimus apskritai išstūmė iš „klasikinės“ istorinių tyrimų erdvės, perkeldamos juos į etnografijos mokslą ir susiaurindamos iki valstiečių kasdienio gyvenimo tyrimų.

Kasdienio dvaro gyvenimo tyrimai dabarties Lietuvoje yra sietini su mūsų krašto istorinių tyrimų paradigmų ir naratyvų kaita po 1990 metų bei stiprėjančiais moksliniais ryšiais su užsienio šalių istorikų bendruomenėmis. Didelį postūmį dvarų kasdienio gyvenimo tyrimams padarė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Valdovų rūmų tyrimai ir siekis rekonstruoti šių rūmų vidaus gyvenimą. Greta Valdovų rūmų po 1990 metų pradėta tyrinėti kitų dvarų kultūra, kurios komunikacija (ekspozicijos, renginiai, publikacijos) neatsiejama nuo dvarų kasdienybės. Kiti dvarų kasdienybės tyrimų ir komunikacijos kontekstai yra iš rekonstrukcinės istorijos erdvės (tiesiogiai susijusios su praeities amatų, verslų, veiklos, taip pat ir gastronominės, atkūrimu), pradedant gyvosios istorijos ar gyvosios archeologijos judėjimu ir baigiant istorinės virtuvės restoranų kūrimu.

Gastronomijos istorijos moksliniai tyrimai Lietuvoje yra vis dar gana ankstyvoje stadijoje. Dauguma istorikų, tiriančių ir rašančių gastronomijos istorijos temomis, atlieka tai daugiau kaip pomėgį, greta savo tiesioginės mokslinės veiklos, bendresniuose didikų giminių, miestiečių, viduramžių ir naujųjų laikų archeologijos ir kt. kontekstuose. Šio straipsnio platesniam dvarų gastronominės kultūros kontekstui paminėti A. Baliulio ir E. Meilaus⁹, D. Steponavičienės¹⁰, R. Čaplinsko¹¹, N. Dambrauskaitės¹² A. Astrausko¹³ L. Glemžos¹⁴ R. Ragauskienės¹⁵ R. Čapaitės¹⁶, Z. Kiaupos¹⁷, S. Samalavičiaus¹⁸ bei šio straipsnio autoriaus individualūs ir bendri su kolegomis tyrimai¹⁹.

Šio straipsnio objektas yra XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje Kavoliškio dvare (dab. Rokiškio r. sav.) veikusi saldumynų manufaktūra. XIX amžiaus pabaiga buvo nelengvas laikas Lietuvos dvarams. XVIII amžiaus pabaigoje prarasta Abiejų Tautų Respublikos nepriklausomybė, serija nesėkmingų sukilimų prieš Rusijos imperiją, represijos ir panaikinta baudžiava pakirto dvarams įprastą ekonomiką ir gyvenimo būdą bei sukūrė savotišką „kryžkelės situaciją“, kurioje vieni dvarai liko „įstrigę barokinėje tikrovėje“ ir pamažu nyko (tokio dvaro pavyzdžiu galėtume laikyti Taujėnų Radvilų dvarą), o kiti persiorientavo į kapitalistinę ir korporatyvinę (kartu su buvusiais baudžiauninkais ir dvarui priklausiusiais miesteliais susietą) ekonomiką bei gyvenimo būdą. Tokiuose dvaruose paprastai buvo kuriamos pramonės įmonės, kuriose dirbdavę ir žaliavas tiekdavę apylinkių valstiečiai, o gaminių realizavimui naudota miestelių infrastruktūra. Toks

buvo straipsnyje aptariamas Kavoliškio dvaras.

Straipsnio tikslas yra ne tiek papasakoti faktologinę Kavoliškio dvaro saldumynų manufaktūros istoriją – tai puikiai yra atlikę Rokiškio krašto muziejaus darbuotojai²⁰, kiek šios manufaktūros pavyzdžiu pailiuoti galimybes rekonstruoti ir komunikuoti senojo dvaro gastronomicinę kultūrą šiuolaikinei auditorijai.

Straipsnyje naudojama medžiaga iš Rokiškio krašto muziejaus rinkinių. Už šią maloniai suteiktą galimybę esu dėkingas Rokiškio krašto muziejaus Kolegoms.

Rekonstrukcinės gastronomijos potencialas ir problemos

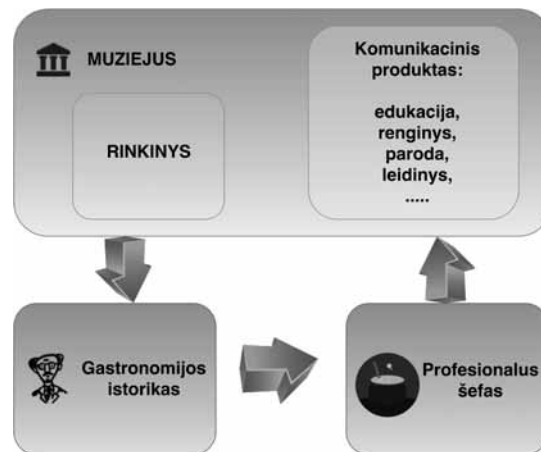
Moksliniu požiūriu rekonstrukcinė (kartais vadinama eksperimentine) gastronomija yra iš gamtos mokslų pasiskolintas metodas, skirtas praeities gastronomicinei kultūrai pažinti. Taikant šį metodą (kaip ir bet kurio eksperimento atveju) yra keliamos ir tikrinamos hipotezės bei verifikuojamos turimos istorinės žinios. Tokiu būdu gali būti tiriamos istorinės gastronomijos technologijos, patiekalų receptūros, ergonominiai valgymo kultūros aspektai ir kt.

Tačiau rekonstrukcinė gastronomija turi didžiulį komunikacinį potencialą, kuriam pagrindus kuria net keli šiuolaikinei kultūrai ir gyvenimo būdai būdingi kontekstai: sveikos gyvensenos, ekologinių judėjimų, istorinio tapatumo konstravimo, kultūrinio turizmo plėtros, moderniųjų gastronomijos raidos tendencijų (tokių kaip maisto gaminių namuose, lėtojo ir natūralaus maisto judėjimai, paleodietos ir kt.). Šiuose kontekstuose kone idealiai pritaikomi istorinei gastronomijai natūraliai buvę būdingi principai. Praeityje gyvenę žmonės nenaudojo pusfabrikačių, natūralių maisto priedų, didžiąją dalį maisto gamino ant natūralios malkų ugnies (krosnyje, židinyje, virš ugniakuro) namuose, dauguma žaliavinių produktų buvo švieži ar natūraliai konservuoti (rauginti, sūdyti, rūkyti, džiovinti), dauguma produktų vietiniai, o ne atvežti iš toli, produktai išauginti, mūsų supratimu, „ekologiškai“ (nebuvo kitokių technologijų). Senoji žemdirbystė ir gyvulininkystė pasižymėjo didele augalų ir gyvūnų veislių įvairove bei diversifikacija (nebuvo monokultūrinio ūkininkavimo). Be to, istorinis maistas buvo sezoniškas, produktai derinami pagal metų laiką, žmogaus lytį ir amžių.

Rekonstrukcinės gastronomijos specifika teoriniu lygmeniu sietina su požiūriu, kad ši paveldo rūšis priskirtina nematerialiajam paveldui, nes (laikantis anksčiau išdėstyto „skonio istorijos“ požiūrio) gastronomijos istorija yra mūsų tapatumui svarbios <...> *ilgainiui nusistovėjusios veiklos*, <...> *žinios*,

įgūdžiai, <...> perduodami iš kartos į kartą, <...> nuolat atkuriami reaguojant į savo aplinką, į sąveiką su gamta ir savo istorija <...> [ir] skatinantys pagarbą kultūrai įvairovei ir žmogaus kūrybingumui<...>²¹. Tuo tarpu išsaugotos maisto gamybos ar valgymo patalpos, įrankiai ir įrenginiai bei specialūs dvarų pastatai (pavyzdžiui, ledainės, rūkyklos, kepyklos, bravorai) ir net patys patiekalai yra tik su šiuo nematerialiuoju paveldu <...> susijusios priemonės, objektai, žmogaus veiklos produktai <...> [ir] erdvės <...>²² Laikantis tokios pozicijos, gastronomicinio paveldo rekonstravimas yra ne tiek autentiško patiekalo atkūrimas „tokio, koks jis buvo iš tikrųjų“, kiek mokslinio praeities pažinimo ir gastronomicinės kultūros adaptavimo šiuolaikinei visuomenei procesas. Vieną vertus, visiškai autentiškas atkūrimas „tokio, koks jis buvo iš tikrųjų“ yra iš esmės neįmanomas, nes šiais laikais dalies žaliavinių produktų neįmanoma ar labai sunku gauti (pavyzdžiui, kaplūno, pulardos, ganymo būdu penėtos kiaulės, jautienos lajau, aguonų aliejus, istorinių veislių daržovių, vaisių, prieskonių, gyvūnų ir kt.). Taip pat sudėtinga rasti reikiamų įrankių ir įrangos (pavyzdžiui, troškinimas juodpuodyje krosnyje visiškai ne tas pats, kas stikliniame troškintuve elektrinėje orkaitėje), o senosios technologijos būdavo perduodamos daugiau kaip žodinė tradicija, jos nebuvo detalios aprašytos. Be to, senoviniuose dokumentuose tais pačiais vardais, kaip ir šiuolaikiniai, vadinami patiekalai gali būti gaminami pagal kitokias technologijas (ar net būti visiškai kitokių receptūrų nei mes šiais laikais esame įpratę), senosios gastronomijos knygos neretai buvo rašomos vieno virtuvės profesionalo kitam profesionalui (ne visiems vartotojams), o XVII amžiaus mados ir patiekalų skoniai gerokai skyrėsi nuo dabartinių. Tad idealiu atveju, senovinio patiekalo rekonstrukcijai ir adaptavimui (jei norime jį komunikuoti šiuolaikinei visuomenei) reikia gastronomijos istoriko ir profesionalaus virtuvės šefo bendradarbiavimo, kai muziejaus rinkinius tiria profesionalus gastronomijos istorikas, kuris kartu su gastronomijos profesionalu rekonstruoja senuosius receptus, o patiekalus šiuolaikinei visuomenei adaptuoja gastronomijos profesionalas²³.

Šis procesas yra gana sudėtingas dėl kelių priežasčių. Vieną vertus, kaip jau minėta, Lietuvoje trūksta profesionalių gastronomijos istorijos mokslinių tyrimų. Kitą vertus (ir tai labai svarbu, kai kalbame apie istorinės gastronomijos komunikavimą), Lietuvoje trūksta aukšto lygio gastronomijos profesionalų. Sovietmečiu įdiegti griežti ir visuotiniai maisto technologijų bei receptūrų standartai sunaikino gastronomicinės kūrybos laisvę ir ją grįstą improvizaciją, kaip natūralius gastronomijos menai būdingus reiškinis, o sovietinė geležinė uždanga ir virėjų profesio-

Muziejaus, gastronomijos istoriko ir gastronomijos profesionalo bendradarbiavimas rekonstrukcinės gastronomijos komunikacijoje

nio rengimo sistema ne tik nutraukė mūsų ryšius su pasauliniais gastronomijos centrais, bet ir sunaikino nuo pat žmonijos atsiradimo gastronomijai būdingą mokytojo ir mokinio ryšį, paversdama virėjų rengimą „masine gamyba“ profesinėje mokykloje, o virėją – prie konvejerio stovinčiu ir iš anksto apibrėžtas standartizuotas operacijas atliekančiu darbininku. Tuo tarpu rekonstrukcinė gastronomicija pirmiausia yra ne gaminimas pagal tikslų receptą, o gastronomicinė improvizacija, kuriai yra nepasirengusi ne tik didžioji dalis visuomenės, bet ir dauguma šiuolaikinių gastronomijos profesionalų. Rekonstrukcinė gastronomicija reikalauja kitokio požiūrio. Juk gastronomicinis paveldas yra nematerialus paveldas – tai gyvas procesas, kur kiekviena karta ne akiai atkartoja, o kūrybiškai interpretuoja tradiciją, sukurdamą ir palikdamą ateities kartoms vis ką nors naujo.

Kavoliškio saldumynų manufaktūra

Kavoliškio dvaras (dab. Rokiškio r. sav.) priklausė Komorowskių giminei nuo XVII a. iki 1940 m. Eliza Irena Komorowska (mergautinė pavardė Römer (1871–1961), prof. Mykolo Römerio sesuo, Lenkijos prezidento Bronisława Marios Karolio Komorowskio prosenelė, ištekėjo už Zygmunto Leopoldo Petro Komorowskio apie 1891 m. Po vestuvių, XIX a. pabaigoje, Eliza Irena Römer-Komorowska Kavoliškyje įkūrė saldumynų manufaktūrą²⁴, kuri net šiais laikais stebina asortimentu, gamybos apimtimis, apyvarta, reklamos ir gaminių platinimo strategijomis.

Įvairiais manufaktūros gyvavimo laikotarpiais joje buvo gaminama: 5 rūšių angliški arbatos sausainiai („Albertas“, „Mimoza“, „Koketės“, „Pusmėnuliai“ ir kt.); 32 rūšių sveriami meduoliai („Karališki“, „Su vaisiais“, „Liubeko“, „Angliški“, „Bombes imperiales“, „Niurnbergo“, „Karsbado“,

*Grafienė Eliza Irena
Rōmer-Komorowska.
Rokiškio krašto muziejaus
rinkinys. RKM 2267*

*Kavoliškio saldainių manufaktūros pastatai, 2015 m.
Fot. Rimvydas Laužikas*

*Grafienės Elizos
Irenos Komorowskos
saldumynų
manufaktūroje gamintų
šokoladinių meduolių
pakuotė. Rokiškio
krašto muziejaus
rinkinys.
RKM 55023*

„Diplomatų“, „Torūnės“, „Anyžiniai“, „Šokoladiniai“, „Mėtiniai“ ir kt.); 7 rūšių meduoliai plytelėmis (kieti ir minkšti); 12 rūšių grietininiai saldainiai „Délices“ (grynos grietinėlės („crème pure“), o taip pat su šokoladu, kava, romu, avietėmis, ananasais, braškėmis, žemuogėmis ir kt.); minkštos ir kietos karamelės; marmeladai (obuolių, kriaušių); spurgos; grietininiai sūreliai; kamambero ir edamo rūšių sūriai.

Saldumynai buvo parduodami supakuoti. Pavyzdžiui, saldainiai „Délices“ buvo parduodami dėžutėmis, kurių viena kainavo 35 carinės Rusijos kapeikas. Jie reklamuoti didžiausiuose Rusijos imperijos miestuose: Varšuvoje, Sankt Peterburge. Įdomi (ir, galime sakyti, labai šiuolaikiška) tų reklamų kalba. Pavyzdžiui, Peterburge leisto laikraščio „Kraj“ 1900 m. liepos 12 d. numeryje skaitome, kad saldainiai gaminami iš aukščiausios rūšies grietinėlės ir gryno, kristalinio cukraus, be jokių nenatūralių priedų (mūsų laikais sakytume „be jokių E“). „Kurjer Warszawski“ 1901 m. sausio 25 d. reklamoje pažymima, kad šie saldainiai yra be jokių kenksmingų priedų ir „kaip neabejotinai sveiki“ rekomenduojami vaikams. Ne mažiau įspūdingas, net šiems laikams gėdos nedarantis, buvo saldainių ir kitų Kavoliškio dvaro manufaktūros saldumynų pardavimo būdas. Saldumynai keliaudavo siuntiniais, geležinkeliu. „Kraj“ 1900 m. liepos 12 d. reklamoje rašoma, kad jie siunčiami į bet kurią europinės Rusijos imperijos dalies vietovę bei Kaukazą, išskyrus Peterburgo,

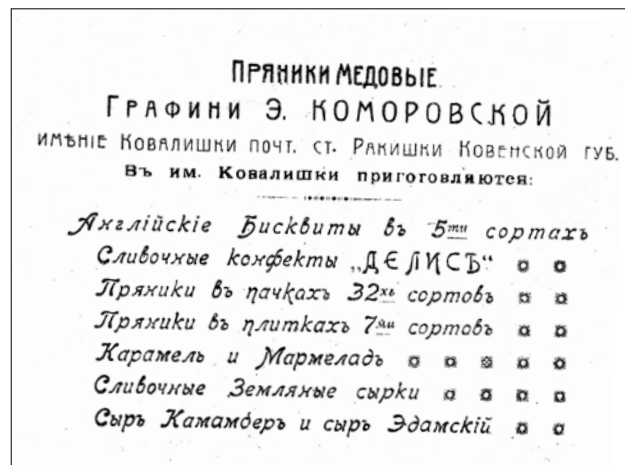

Kavoliškio manufaktūros saldumynų pardavimo sąlygos. Rokiškio krašto muziejaus rinkinys. RKM 6658-1

Rygos, Liepojos ir Vilniaus miestus (miestuose saldainiais prekiauta vaisių ir kolonijinių prekių krautuose). Išlikę manufaktūros sąskaitų knygos rodo, kad produkcija buvo populiari, nes mėnesio prekybos apyvarta siekdavusi net po kelis tūkstančius anuometinių Rusijos rublių.

Bandydami rekonstruoti Kavoliškio manufaktūros saldumynų receptus galime naudotis rekonstrukcinei gastronomijai taikytina „penkių žingsnių“ programa:

1. Identifikuojame gaminį. Ant Rokiškio krašto muziejuose saugomų Kavoliškio manufaktūros gaminių pakuočių bei gaminių kainynuose yra išlikę daugumos jų pavadinimai. Tačiau šiuolaikinėje kalboje dalies istorinės gastronomijos patiekalų pavadinimais yra vadinami visai kiti produktai. Patiekalams (ypač tiems, kurių nurodyti tikslūs pavadinimai) identifikuoti patogu naudotis internete pateikiamomis receptų duomenų bazėmis ir gastronomijos portalais, tik svarbu nesupainioti jų su kitais, tais pačiais pavadinimais vadinamais valgiais. Tokio patiekalo „pakeistu pavadinimu“ pavyzdžiu galėtų

Kavoliškio manufaktūros saldumynų asortimentas. Rokiškio krašto muziejaus rinkinys. RKM 49590

būti Kavoliškyje gaminti biskvitai. Šiuo metu biskvitu paprastai vadinamas <...> *saldus kepinys iš miltų, cukraus ir kiaušinių. Kartais dar vadinamas kempinės pyragu dėl panašios tekstūros į kempinę* <...>²⁵ Tuo tarpu XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje šiuo žodžiu vadinti arbatos sausainiai. Originaliai šis kepinys vadintas angliškų žodžiu „biscuit“, kuris buvo paraižiu perkeltas į rusų kalbą („бисквит“), bet lenkiškai tuo metu vadintas „herbatniki“. Šie arbatos sausainiai Lietuvoje plito kartu su angliška arbatos gėrimo mada XVIII amžiaus pabaigoje – XIX amžiaus pradžioje.

2. Ieškome to meto gastronominės knygos. Kavoliškio manufaktūros veikimo laikotarpiui (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia) viena laikės yra Lietuvoje leistos ir dvaruose žinomos Vincencinos Zavadzkos²⁶, Karolinos Bielozierskos²⁷, Annos Ciundziewickos²⁸ gastronomijos knygos. Taip pat naudinga „lietuvišės iš Kijevo“ – Marijos Marciševskos²⁹ receptų knyga. Kaip papildomus šaltinius galima naudoti gausią to meto gastronominę lektūrą lenkų bei kitomis (vokiečių, anglų, prancūzų) kalbomis. Patogu tai, kad didžioji dauguma senosios gastronominės literatūros yra suskaitmeninta ir pasiekiamą internetu per portalus www.europeana.eu, www.epaveldas.lt, www.polona.pl, www.gallica.fr ir kt.
3. Identifikuojame autentišką receptą. Autentiškų receptų ieškoma viena laikėse gastronomijos knygose. Kadangi Kavoliškio saldumynų manufaktūros etiketės buvo rašomos lenkų, rusų ir prancūzų kalbomis, rekomenduojama nesinaudoti vertimais, o tyrinėti viena laikėjų gastronomijos knygų pirminius leidimus autentiškomis kalbomis, ieškant skirtingomis kalbomis para-

šylose receptų knygose sutampančių receptų. Tokiu būdu išvengsime vertimo klaidų, nes gastronomijos terminai ir patiekalų pavadinimai ypač sunkiai išverčiami.

4. Bendradarbiaudami su gastronomijos profesionalu rekonstruojame ir gaminame patiekalą. Istorinio patiekalo gaminimas – eksperimentas. Kaip jau buvo minėta, istorinėse receptų knygose neretai nurodomi ne visi ingredientai (dalis jų profesionalui buvo ir taip aiškūs), nepakankamai tiksliai nurodomi ingredientų kiekiai (truputis, saujelė), o jei ir nurodomi tiksliai, tai ne dešimtaine matavimo sistema (svarais, lotais, kvortelėmis).
5. Kartu su draugais ragaujame rekonstruotą patiekalą. Ši dalis mažiau svarbi istorinių technologijų, bet ypač aktuali istorinių skonių rekonstravimui ir patiekalų adaptavimui šių dienų skoniams. Jau esame minėję, kad rekonstrukcinės istorinės gastronomijos tikslas – pritaikyti patiekalą mūsų laikų skoniams, tad grupės žmonių diskusija ragaujant maistą yra puiki proga rasti geriausius patiekalo adaptavimo šių laikų valgytojams būdus.

Remdamiesi „penkių žingsnių“ programa (tiksliau 1–3 žingsniais), galime atkurti kelių Kavališkio saldumynų manufaktūros produktų receptus:

1. Angliški arbatos sausainiai „Albertas“ buvo pavadinti Anglijos karalienės Viktorijos vyro Alberto (1819–1861) garbei. Jie buvo populiarūs XIX amžiaus II pusės Vakarų Europoje, bet reti Lietuvoje. Sausainių recepto nepavyko rasti nė vienoje Lietuvoje ar Lenkijoje leistoje receptų knygoje, tad patiekalas buvo rekonstruojamas pagal Londone 1863 metais leistą Charles Elmé Francatelli „The cook’s guide, and housekeeper’s & butler’s assistant: a practical treatise on English and foreign cookery...“³⁰. Patiekalui reikia 10 uncijų (1 uncija yra lygi 28–29 g) cukraus, 8 uncijų gerai susmulkintų migdolų, 6 uncijų kvietinių miltų, 12 kiaušinių trynių, 14 kiaušinių baltymų, 2 uncijų susmulkintų apelsinų žievelių cukatų, arbatinio šaukštelio cinamono miltelių, 1/2 arbatinio šaukštelio maltų gvazdikėlių, trupučio tarkuotos citrinų žievelės. Gaminimo procesas toks: gerai sumaišykite cukrų, migdolus, trynius bei du baltymus ir palaikykite dvidešimt minučių; tada įdėkite likusius 12 baltymų ir gerai išplakite viską, įdėdami miltus, karamelizuotas apelsinų žievelės ir prieskonius; tada formuokite sausainukus, dėliokite juos į svietu pateptą ar miltais pabarstytą skardą ir kepkite krosnyje. Kitas būdas yra visą tešlos gabalą

Grafiinės Elizos Irenos Komorowskos saldumynų manufaktūroje gamintų arbatos sausainių „Albertas“ pakuotė. Rokiškio krašto muziejaus rinkinys. RKM 6659

kepti krosnyje, atitinkamo dydžio inde, o kai atvės – supjaustyti jį plonais sausainukais.

2. „Délices“ XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje buvo populiarūs grietininiai saldainiai, primenantys šiuolaikinius saldinius „Karvutė“. Jų receptą randame vienlaikėje Vincentinos Zavadzkos 1907 metų „Lietuvos virėjoje“. Lietuviškame pačios autorės vertime jie pavadinti „Cukierkos iš grietinės“. Jums reikės tik dviejų ingredientų: 1 svaro cukraus ir 1 kvartos grietinės. O receptas skamba taip (kalba netaisyta): ...*Sugrusti smulkiai svarą cukraus, apipilti kvorta tirščios (kremo) saldžios grietinės, pastatyti rundelyj ant vidutinės ugnies (geriausiai ant plytos), ir tol maišyti medine mentele, kol ims ruduoti. Turėti [reikia] pritaistytą skardą ištrintą sausai alyva (alyvuogių aliejumi), ir išpilti ant jos dėl bandymo šaukštelį tos masos, jei neišsilies kaip vanduo, bet palieka par pirštą storumo, ir atšalusi sukietės, kad bus palenkiama [lanksti, netrūpanti], tuomet viską išpilti ant skardos. Kaip užšals [atauš], supjaustyti į pailgus šmotelius, ir suvynioti į popierėlius, kad viena pusė būtų atdara. Spalva tų cukierkų, turi būti panaši į gerai užbalintą kavą. NB. Jei vartojasi ant puskvortės grietinės svaras cukraus, trumpiaus kepsi, ir cukierkos bus baltos.*³¹

Deliski.

Cukierki śmietankowe „Délices” wyrabiane w 4 odmianach u **hr. E. Komorowskiej** w majątku Kowaliszki (gub. Kow., st. Rakiszki). Wytworny smak, brak wszelkich szkodliwych składników. Jako bezwzględnie zdrowe polecają się również **dla dzieci**. Pudełko 35 kop. we wszystkich owocowych i kolonialnych handlach. 44r

Kavoliškio manufaktūros saldainių „Délices“ reklama. „Kurjer Warszawski“, 1901 metų sausio 25 d.

3. „Torūnės“ meduoliai yra viduramžiams būdingas vokiškų kraštų pamėgtas saldumynas, kurio receptūra siejama su Torūnės miestu (dab. Lenkijoje). Bene pirmasis meduolių receptas fiksuotas XVIII a. pradžioje išleistoje knygoje „Compendium medicum auctum” (1703 (?))³². Meduoliai buvo populiarūs visoje Abiejų Tautų Respublikos kultūrinėje erdvėje, nes jų receptas kartojamas visose vėlesnėse XVIII–XIX a. receptų knygose. Skirtingose knygose receptai varijuoja, bet Kavoliškio manufaktūrai vienalaikis receptas pateikiamas tos pačios Vincentinos Zavadzkos „Lietuvos virėjoje“. Toliau jis cituojamas pagal Liudo Giros vertimą: „Dėjimas: medaus kvorta, kviet. miltų keturios–penkios kvortos, cinam., gvaizd, kordimonijos ir anglišku pipirų po puse luto, apelsino žievės dvi sau-

jos, patošiaus keturi lutai, saldžiųjų migdolų pora stiklinių. [Gaminimas:] pašutink stipriai kvortą tyro medaus, kad truputį paraustų, nukaisk nuo ugnies ir įberk miltų, nuolatai maišydama medų. Kvietinių miltų pilk keturias kvortas, jeigu miltai geri; penkias kvortas, jeigu naminiai. Gerai išmaišius, išimk tešlą, ant lentinės, ir tegul truputį ataušta, paskui minkyk rankomis, kolei nepabals; įberk šaknų po pusę luto, butent: cinamono, gvaizdikų, kordimonijos, anglišku pipirų, smulkiai supjaustytos apelsinų žievės dvi sauji, patošiaus keturis lutus; vėl tešlą gerai išplak ir daryk didelius meduolius, prismaigyk saldžiųjų migdolų be žievės, dėk ant skardų ir kišk į šiltą krosnį kaip pyragams; išėmus iš krosnies, supjaustyk į kokius nori gabalus, aplik liukru ir vėl įstatyk į krosnį, tegul apdžiusta.³³

Nuorodos:

¹ Lefebvre H. *Critique of Everyday Life*, London, New York, 1991.

² Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, 1959.

³ Braudel F. *The Structures of Everyday Life*, London, 1992.

⁴ Lüdtker A. *The Historiography of Everyday Life*, London, 1982.

⁵ Aries E., Duby G. *A History of Private Life*, Cambridge, Massachusetts, London, 1998, t. 1–5.

⁶ Flandrin J. L. *Chronique de platine: pour une gastronomie historique*, Paris, 1992.

⁷ Lüdtker A. *The Historiography of...*, p. 4.

⁸ Flandrin J. L. *Chronique de platine...*, p. 31.

⁹ Baliulis A., Meilus E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, Vilnius, 2001.

¹⁰ Steponavičienė D. *Lietuvos valdovo dvaro prabanga XIII a. viduryje – XVI a. pradžioje*, Vilnius, 2007; Dolinskas V., Steponavičienė D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai ir jų atkūrimas Europinės patirties kontekste*, Vilnius, 2006.

¹¹ Čaplinskas A. R. *Vilniaus istorija: legendos ir tikrovė*, Vilnius, 2010.

¹² Dambrauskaitė N. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų virtuvė XVI amžiuje, *Lietuvos istorijos studijos*, 2013, t. 31, p. 67–79.

¹³ Astrauskas A. *Per barzdą varvėjo: svaigiųjų gėrimų istorija Lietuvoje*, Vilnius, 2008.

¹⁴ Glemža L. Iš vyno Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje

- istorijos, *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, 2011, vol. 1, p. 178–189.
- ¹⁵ Ragauskienė R. Maisto kultūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a., *Prie stalo visa Lietuva*, Kaunas, 2015, p. 41–90.
- ¹⁶ Čapaitė R. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kasdienybė pagal jo ir jo amžininkų korespondenciją, *Alytaus miesto istorijos fragmentai*, Vilnius, 2001, p. 10–27.
- ¹⁷ Kiaupa Z. *Kauno istorija*, Vilnius, 2010.
- ¹⁸ Samalavičius S. *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*, Vilnius, 2011.
- ¹⁹ Laužikas R. *Istorinė Lietuvos virtuvė. Maistas ir gėrimai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2014; Laužikas R., Čepreckas L., Dumanowski J., Pacevičius A. *Oginskių dvaro virtuvėje*, Vilnius, 2016.
- ²⁰ Mackevičienė O. *Grafų Komorovskių pėdsakais*, 2014, prieiga per internetą: http://www.muziejusrokiskyje.lt/lt/grafu_komorovski_u_pedsakais, žiūrėta 2016-07-04.
- ²¹ UNESCO *nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija*, 2003.
- ²² *Ten pat.*
- ²³ Laužikas R. *Istorinė Lietuvos virtuvė...*, Laužikas R., Čepreckas L., Dumanowski J., Pacevičius A. *Oginskių dvaro virtuvėje...*, p. 83–123.
- ²⁴ Mackevičienė O. *Grafų Komorovskių pėdsakais*.
- ²⁵ Biskvitas, *Vikipedija*, 2016, [interaktyvus], prieiga per internetą: <https://lt.wikipedia.org/w/index.php?title=Biskvitas&oldid=4570383>, žiūrėta 2016-07-04.
- ²⁶ Zavadzkienė V. A. L. *Lietuvos virėja*, Vilnius, 1907; Zawadzka W. A. L. *Kucharka litewska: zawierająca: przepisy gruntowne i jasne...*, Wilno, 1913.
- ²⁷ Bielozierska K. *Nowa praktyczna gospodyni litewska*, Warszawa, 1889.
- ²⁸ Ciundziewicka A. *Gospodyni litewska czyli Nauka utrzymywania porządku domu i zaopatrzenia go we wszystkie przyprawy...*, Wilno, 1856.
- ²⁹ Marciszewska M. *Kucharka szlachecka, zawierająca około 3000 przepisów...*, Kijów, 1893, t. 1–2.
- ³⁰ Francatelli Ch. E. *The cook's guide, and housekeeper's & butler's assistant: a practical treatise on English and foreign cookery...*, London, 1863, p. 332.
- ³¹ Zavadzkienė V. A. L. *Lietuvos virėja*, p. 493.
- ³² *Compendium medicum auctum to iest: krotkie zebranie i opisanie chorob ich różności, przyczyn, znakow, sposobow do leczenia także różnych sposobow robienia Wodek, Oleykow, Julepow, Syrupow, Konfitur, Maści, Plastrow, &c, i różnych osobliwych rzeczy...*, Częstochowa, 1789.
- ³³ Zavadzkienė V. A. L. *Lietuvos virėja*, p. 486; Aldonė V. [Liudas Gira] *Lietuvos virėja, arba, Aiškus pamokinimai ir parodymai kaip virti ir taisyti visokius gardžius, puikius ir sveikus valgius ir daryti skanius naminius gėrimus*, Kaunas, 1907, p. 173.

THE TASTES OF COUNTESS ELIZA IRENA RÖMER-KOMOROWSKA

Prof. dr. Rimvydas Laužikas

Vilnius University

This article is about the history of sweet manufacture in Kavoliškis Manor (Rokiškis municipality) established by Countess Eliza Irena Römer-Komorowska. The study is based on the documents of sweet manufacture which are stored in the collections of Rokiškis Regional Museum.

The purpose of this article is not only to tell the history of sweet manufacturing that is based on known facts, but also to discuss the range and flavours of sweets produced in manufactory (recipes, production technologies and sweet reconstruction capabilities) and the experimental gastronomy process itself. It is known that Kavoliškis manufactory produced 5 kinds of biscuits, 32 kinds of weighed gingerbread; 7 kinds of gingerbread bars; 12 kinds of cream candy “Délices”; soft and hard caramel; marmalades; donuts; cream cheese; Camembert and Edam cheeses. Most of the product names are known because of

their packages stored in Rokiškis Regional Museum collections.

The second part of the article is devoted to reconstructive historical gastronomy and discusses reconstruction and adaptation possibilities of old Kavoliškis confectionery to modern heritage communication. Therefore, product names indicated in product packages are compared with confectionery recipes described in gastronomy books at the end of the 19th century – the beginning of the 20th century in order to identify the potential recipes and production technologies of each product. The identified potential recipes are tested according to Kavoliškis manufactory accounting books stored in Rokiškis Regional Museum collections, which show how many and what ingredients were used in the production process. Thus the specific product recipe is determined and manufacturing technology is possible.

ŽEMUTINĖS PALĖVENĖS KOMARAI

Aušra Jonušytė

Kupiškio etnografijos muziejus

Lietuvos dvaruose gyvenusių garsių giminių palikimas mus pasiekė per šimtmečius jų gyvenimo būdo formuotų tradicijų atgarsiais. Dvarų kultūrinis ir materialinis paveldas lėmė vietinių gyventojų ekonominę padėtį, valstybės ir visuomenės tarpusavio santykius, kurie savo ruožtu darė įtaką krašto bendruomenėms.

Komarų herbas

Komarai – viena iš garsiausių bajorų giminių, turinti seną ir garbingą istoriją. Komaras Zabožinskis dokumentuose minimas jau 1481 metais, kai gavęs didelį palikimą dabartinės Ukrainos teritorijoje netoli Užgorodo miesto žemes ėmė vadinti Komarogradu. Iš tėvo paveldėtose žemėse Padniestrėje gyveno vaikai – Ostapijus, Ivanas ir Semionas. Laikui bėgant, Komaro Zabožinskio anūkas Motiejus, Vladimiro sūnus, pasiėmęs savo dalį, persikėlė į Lietuvą¹. Jam žmona Zdania Klučina pagimdė šešis vaikus: Motiejų, Jeronimą, Joną, Mykolą, Benediktą ir Barborą. Sūnus Motiejus vedė Lietuvoje žymios ir garsios Chodkevičių giminės dukrą ir susilaukė sūnaus Kristupo, kuris suaugęs tapo karaliaus Žygimanto III-ojo rotmistru.

Kristupas Komaras vedęs Agniešką Černecką susilaukė dviejų sūnų – Jeronimo ir Vladislovo, kurie užėmė įvairias atsakingas pareigas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Benedikto Komaro vaikai Mykolas ir Jurgis turėjo valdų Vilniaus apylinkėse. Jurgis buvo Vilniaus pilies raštininkas. Mykolas – Vandeno vaškis – jau 1654 metais įsikūrė Palėvenėje. Po Mykolo Komaro mirties našlė Kotryna Komarienė 1703 metais Palėvenės dva-

rą užrašė savo sūnams Andriui ir Mikalojui Komarams. 1708 metais broliai – Mikalojus, Ukmergės ir Upytės pavieto kardininkas, ir Andrius, Bernatonių seniūnas – surašė raštą, kad Palėvenės dvarą pasidalina į dvi lygias dalis. Buvo padalinta dvaro ariama ir neriama žemė, miškai, pievos, valstiečių gyvenvietė ir dvarui priklausę Žižmariškio, Radžiūnų, Padvarninkų, Ožkinių, Maugarų, Gorupės, Slabados kaimai. Pačia dvaro sodyba nartata naudotis bendrai. Dvaro sodybą tuo metu sudarė rūmai, svimas, bravoras su pirtimi, tvartas, javų džiovyklą, kluonas, šieno daržinės. Sodybą supo sodai.

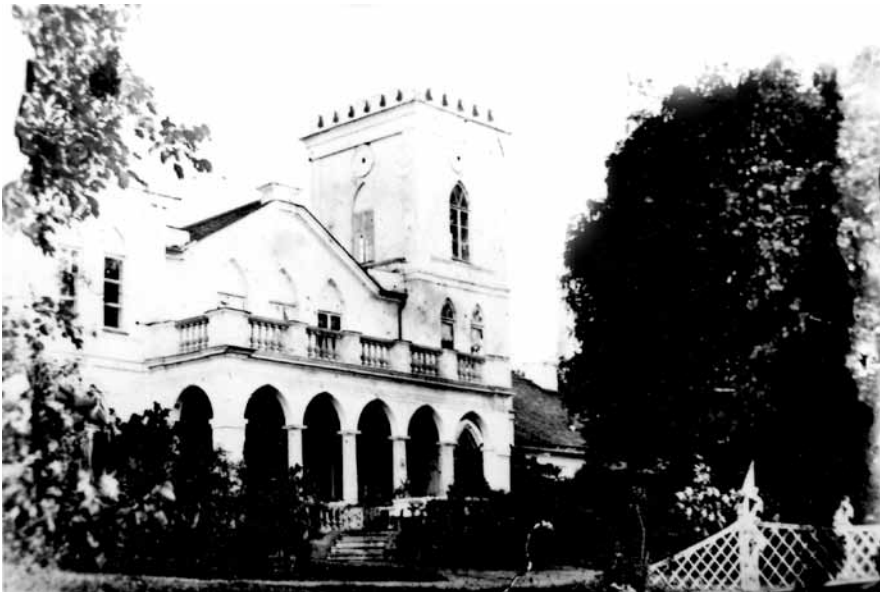
Komarai plėtė dvaro ribas, pirkdami naujas žemes. Kai kurias iš jų valdė užstato teisėmis. Mikalojus Komaras tokiu būdu valdė Palėvenės vardu vadinamą dvarą, buvusį Upytės paviete ir tuo metu priklausiusį Vladislavui Baikauskui – Mstislavo išdininkui.

Žemutinės Palėvenės dvarą iki 1732 metų valdė Andrius Komaras. Jam mirus, visą turtą paveldėjo brolis Mikalojus Komaras – Ukmergės pavieto kardininkas. Su žmona Terese Sakalauskaite susilaukęs dviejų sūnų ir trijų dukrų, testamentu paliko pinigų dukroms, o dvaro ūkį sūnams.

1743 metais Žemutinės Palėvenės dvaras su Aukštutine Palėvene atiteko Antanui Komarui. Vėliau dvare šeimininkavo antroji žmona Sofija ir jos sūnus Jurgis Komaras². Antrasis Antano Komaro sūnus, dvaro paveldėtojas Juozapas Komaras, 1812 metais tarnavo Lietuvos kariuomenės pulkininku Napoleono armijoje³, Vilniaus vyriausiojo teismo 2-ojo departamento prezidentu. 1830 metais iš Eustachijaus Chrapovickio įsigijo Baisiogalos dvarą, valdė Palėvenę, Raguvėlę, Panemunį, Onuškę ir kitas smulkesnes valdas⁴. Po Juozapo Komaro mirties gerokai padidėjęs turtas buvo padalintas trims jų sūnams: vyriausiasis Teofilis gavo Panemunę, vidurinis Vladislovas tapo Baisiogalos dvaro šeimininku, o jaunylis Konstantinas gavo Raguvėlės ir Palėvenės dvaro valdas. Po brolių mirties gausiam jų palikuonių būriui teko dalintis turimas valdas į dar mažesnes dalis. Tik dvi stambias, likusias dar nesusmulkintas žemes, Palėvenės ir Raguvėlės dvarus, paveldėjo Mykolas Komaras.

Visą laiką Palėvenė buvo pagrindinė Komarų giminės buveinė Lietuvoje, bet nebuvo didesnio pastato, kuris būtų išsiskyręs savo architektūra. Dvaro savininkai gyveno vienaukščiame klasicistinio stiliaus pastate. Raguvėlėje statant naujus dvaro rūmus, Palėvenėje gyveno ir minėto dvaro savininkas Konstantinas Komaras.

Tapęs Palėvenės dvaro savininku Konstantino Komaro sūnus Mykolas perstatė senąjį pastatą į gana

*Dvaro rūmų fragmentas
nuo Lėvens upės pusės
XX amžiaus pradžioje*

išvaizdžius ir puošnius rūmus. Buvo prailginta dešinioji rūmų pusė. Nuo įvažiavimo pusės pastatyta erdvi ir aukšta oranžerija, dekoruota dviem bokšteliais, šaltuoju metų laiku tapdavo žiemos sodu. Ant vienaukštės rūmų dalies su dvišlaičiu stogu buvo įtaisyti bokšteliai. Rūmų dvaro langų angas puošė smailios arkos, suteikdamos visam pastatui neogotikos bruožų.

Įėjimas, prieškambaris, buvo įrengtas kairėje pusėje prie oranžerijos. Pačiame pastate įrengtos dvidešimt šešios įvairiausios paskirties ir dydžių patalpos. Jose buvo gausu įvairiausių baldų: apskritų stalių iš ąžuolo, su marmuriniu viršumi, stalių, skirtų žaisti šachmatais ar kortomis, spintelių iš riešutmedžio, raudonmedžio, įvairiausių formų veidrodžių, minkštų sofų, kėdžių šilko apmušalais ir panašiai. Vienoje iš salių stovėjo pianinas, kitoje – fortepijonas⁵. Kai kuriuose gyvenamuosiuose kambariuose, stilingai apstatytuose puošniais baldais, puikavosi ir tikros relikvijos, kaip antai didžiulė prancūziška komoda iš Marijos Antuanetės laikų⁶.

Pirmame aukšte buvo svarbiausi kambariai, kuriuose šeimininkai priimdavo svečius, tvarkydavo dokumentus, skaitydavo leidinius: rūbinė, ponios, pono ir bajoraičių kambariai, kanceliarija, biblioteka, didelis kvadratinis susisiekiantis su oranžerija salonas ir nuo jo atskirtas plačių durų, didokas valgomasis, įrengtas langais į sodą ir arkadinio priebučio puses. Jo sienas puošė Komarų giminės vyrų sumedžioti trofėjai: meškos, vilko, elnio galvų iškamšos, dvidešimt septyni elnių, briedžių ragai. Valgomojo salės sienos buvo padabintos riešutmedžio plokštėmis, paveikslais. Juose buvo vaizduojamos dvi ponios, tamsūs medžiai, Ninos Komar ir Vladislavo Komaro portretai, kiti tapybos darbai be pavadinimų⁷. Dabar žinoma, kad naujesni paveikslai buvo tapyti dailininkų lenko Kazimiero Pochvalskio ir ruso Aleksandro Lundo. Puošniuose rėmeliuose įdėtos Komarų giminės nuotraukos. Kai kurių patalpų grindys iš-

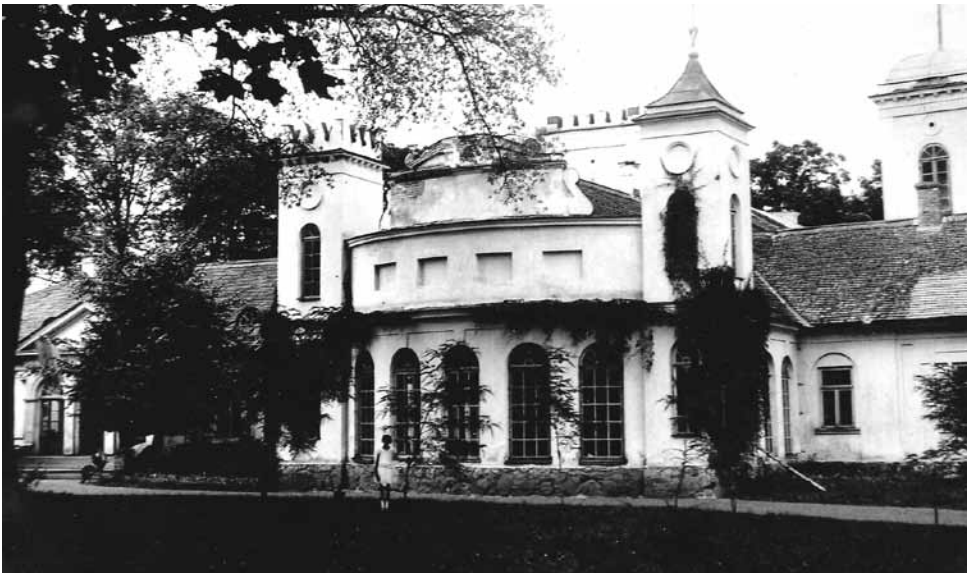
Jurgis Komaras

klotos parketu, sudarančiu ornamentą iš rausvų medžio gabaliukų, o sienos dekoruotos gipso lipdiniais.

Laisvalaikiu mėgstantys skaityti Palėvenės dvaro šeimininkai turėjo sukauptą didžiulę penkių tūkstančių leidinių biblioteką⁸.

1912 metais mirus senajam šeimininkui Mykolo Komaro broliui Jurgiui, po jo mirties likusį turą pasidalino šeši vaikai.

Palėvenės dvaras atiteko paskutiniam tarpukario dvaro savininkui Bogdanui Komarui⁹. Jis buvo baigęs Peterburgo žemės ūkio mokyklą, 1908 metais¹⁰ – Krokuvos Jogailos universiteto Agronomijos fakultetą¹¹, turėjo žinių bei gebėjimų toliau tęsti pradėtą modernų ūkininkavimą dvare. Juo labiau, kad galėjo skaityti leidinius ne tik gimtąja lenkų, bet ir lietuvių, rusų, vokiečių, prancūzų kalbomis.

Dvaro rūmai 1904 metais

Bogdanas Komaras buvo vedęs du kartus. Pirmoji žmona Marija Rostropovič mirė 1910 metais. Antrą kartą vedė Kseniją Katalymovą¹², kuri jam pagimdė tris dukras: Heleną¹³, Ireną (1916) ir Mariją (1922)¹⁴.

Komarų dvaro rūmų aplinkoje gražiai įsikomponavo 2 hektarų angliško stiliaus parkas su senais ir vertingais medžiais, įkurtas kairiajame Lėvens upės krante. Į dvarą vedanti kilometro ilgio alėja buvo apdodinta beržais ir šermukšniais. Parke daugiausia buvo klevų, beržų ir uosių. Daug mažalapių ir didžialapių liepų. Augo pušų, eglė, europinių maumedžių, švedlerio paprastųjų klevų, paprastųjų kaštonų. Parko puošmena ir pasididžiavimas – Lietuvoje labai retas kurilinis maumedis¹⁵, atvežtas iš Kurilų salų. Tuo metu Lietuvoje jie buvo tik du, antrasis Kauno botanikos sode.

Neretai švenčių dienomis dvare grodavo du samdyti orkestrai, vienas griežė dvariškiams ir jų sve-

čiams, kitas – smagesnes, liaudiškas melodijas – tarnams, aplinkiniams gyventojams, susirinkusiems į dvarą. Bajoraitės kartais sušokdavo polkutę su vyrukais iš kaimo, mokydavo juos nežinomų šokių judesių, pasilinksminimo kultūros¹⁶. Vienos šventės dvare metu buvo parodytas vaidinimas, o vaidino sukviesti aktoriai iš dvaro aplinkos.

Kaip ir visa garsi Komarų giminė, jie buvo mecenatai, didelį dėmesį skyrė švietimui, kultūrai, rėmė bažnyčių statybą. Pirmojo pasaulinio karo metais esant sunkiai lietuvių vaikų švietimo padėčiai, Bogdanas Komaras 1915–1918 metais dvare įsteigė ir išlaikė Petro Mačiulio vadovaujamą mokyklą Palėvenės apylinkės vaikams¹⁷.

B. Komaras šeiminkavo išpuoselėtame ir naujoviškai tvarkomame dvare su daugybe ūkinių pastatų, kurie užėmė maždaug 12 hektarų plotą¹⁸, o visa žemė iki

Bogdanas Komaras apie 1915 metus

Vladislovo Komaro dvare po medžioklės. Stalo gale sėdi Bogdanas Komaras

1929 metų buvo išsidėsčiusi šiek tiek daugiau nei 2 500 hektarų plote¹⁹. Tolėliau nuo gyvenamojo rūmų pastato buvo įrengtas vandens malūnas ant Lėvens upės kranto su 3 hektarų 25 arų žemės sklypu, kalvė, ratinė, namas darbininkams (dabartinio bendrabučio atitikmuo), kumetynas, malūnininko namas, arklidės (kluonas), didžioji virtuvė, galvijų tvartai, vištidė, javų džiovykla, šieno daržinės ir spirito varykla (bravoras) su panašiu kaip ir malūnas žemės sklypu²⁰. Bravoras pastatytas apie 1850 metus prižiūrint statybos darbus Albinui Lilijentaliui²¹. Bravore buvo gaminamas ne tik spiritas, bet ir starka bei gana geros kokybės vynas. Pastatai buvo statyti naudojant vietines statybines medžiagas: akmenis, molio plytas ir dolomitų plokštes.

Dvarą supo sodas su tiesiomis eilėmis susodintais vaismedžiais, puoselėjamais krūmais rožių, kurios, kaip ir vaismedžiai, buvo auginamos ir parduoti. Netoli dvaro rūmų buvo auginami 293 vnt., už Lėvens upės – dar 287 vnt. vaismedžių²². Įrengti šiltnamiai ankstyvoms daržovėms auginti. Vakarinėje nuo dvaro rūmų pusėje stovėjo oficina (namelis sodininko ir vežiko šeimoms).

Žemei įdirbti buvo naudojami įvairūs padargai: plūgai dirbamai žemei ir pievoms bei miško plotams arti, kultivatoriai žemei purenti ir panašiai. Grūdinių kultūrų sėjos ir nuėmimo darbams palengvinti naudotos įvairiausios žemės ūkio mašinos, kaip antai grūdų sėjamoji firmos „Vestfalija“, trąšų sėjamoji „Osborn“, javapjovė, kuliamoji, šiaudų smulkintuvas ir panaši technika. Žolei pjauti ir ją tvarkyti nauja arklių traukiama žolės pjovimo mašina naudojama kartu su senąja bei šieno grėbiamosiomis. Galvijų odomos tvarkyti – odų apdirbimo mašina, kaip ir visas dvaro inventorių, buvo įsigytas²³ jau 1915 metais.

Dvaro žemėse buvo sėjami dobilai, miežiai, rugiai, vikiai. Laikomi arkliai, karvės, kumeliukai ir veršeliai. Auginama nemažai kiaulių. Iš didelės arklių bandos keturi buvo skirti kinkyti į dvaro fajetoną (kol dar Bogdanas Komaras nebuvo nusipirkęs automobilio), o likusieji dvidešimt devyni – ūkio darbams. Palėvenės dvare buvo auginami gerų veislių gyvuliai. Po aptvarus risnojo ardėnų veislės žirgai, tvartuose kriuksėjo jorkširų veislės kiaulės, karksėjo didelis orpinktono vištų būrys²⁴.

Vienam iš pagrindinių dvaro verslo – bulvių auginimo – sezonui buvo samdoma apie trisdešimt žmonių. Darbininkai bulves sodindavo, jas prižiūrėdavo, nukasdavo bulvių kasamąja, paskui perrinkdavo²⁵. Tarpukario metais kasmet dvare gyveno apie šimtas trisdešimt žmonių²⁶. Pieno produktais apsirūpindavo iš ūkyje laikomų karvių. Ūkininkaujant Bogdanui Komarui Palėvenės dvaro valdoms priklausė Žemutinės Palėvenės, Dembiškio vienkiemiai, žemės sklypai Ožkinių kaime bei Palėvenės miestelyje.

Tik prasidėjus 1940 metams Palėvenės dvare ypatingo nerimo dar nesijautė. Kiekvienas šeimos narys

dirbo įprastus darbus. Ponia Ksenija su dukra Marija ir įdukra Jadvyga²⁷ namuose, šeimininkas dažniausiai laukuose ir prie technikos būdavo kartu su savo darbininkais. Tokia ramybės būsena truko neilgai, jau rugpjūčio devintąją sovietinės valdžios atstovai uždraudė Bogdanui Komarui ūkininkauti, o naujasis dvaro valdytojas Petras Griška ėmėsi „tvarką daryti“²⁸. Buvo paimtos karvės, kiaulės, arkliai... Atimti raktai nuo sandėlių, nebebuvo galima samdyti žmonių. Nežinia kur išvežami baldai, porcelianas ir kiti vertingi daiktai. Pieno duodavo tik sunkiai sergančiai Jadvygai po pusę litro per dieną. Tuo tarpu darbininkams skyrė po keturis litrus. Šeima gyveno iš turimų atsargų. Dvaro rūmuose įsikūrė sovietų automobilinekų motorizuotas pėstininkų karinis dalinys. Ruošdamiesi karui, jie netolimame Skverbų kaime statė aerodromą.

Giminaičiai taip pat smarkiai nukentėjo. Dukros Irenos vyras Jonas Šimkevičius buvo suimtas ir uždarytas Ukmergės kalėjime, Bogdano Komaro pusbrolis Vladislovas Komaras iš Baisiogalos suimtas ir kalinamas Kauno kalėjime, o 1941 metais išvežtas į Sibirą²⁹.

Nors dar 1940 metų spalio pabaigoje dalis sovietinės armijos paliko dvarą, tačiau buvusieji jo šeimininkai ir toliau buvo sekami, stigo maisto, nebuvo už ką

Ksenija ir Bogdanas Komarai su dukromis. Stovi Jadvyga ir Irena, sėdi Marija

nupirkti ligonei vaistų. Kurį laiką vaistams buvo skiriama 15–20 rublių, vėliau tik 5, o reikėdavo 20 rublių ir daugiau³⁰.

Pasikeitus komisarui, padėtis nepagerėjo. Naujasis dvaro valdytojas Petras Vyšniauskas nuo Gelažių buvo ne geresnis už pirmąjį. Komarai gyveno tik padedami kaimynų. Dažnai juos sušelpdavo Elisonai, nes jie bendravo šeimomis dar anksčiau, netgi buvę darbininkai atnešdavo maisto.

1940 metų spalio mėnesį dukra Marija nusprendė išvažiuoti iš Palėvenės į Vilnių. Susirado darbą banke, „nes kitos išeities nebuvo“, žmona Ksenija išvyko pas kitą dukrą į Ukmergės rajoną. Bogdanas Komaras rašo savo dienoraštyje: *Vienam likus buvo labai, labai sunku gyventi (su sergančia dukterimi Jadvyga ir ją slaugant). Šeima per prievartą išblaškyta. Aš nuo šeimos atskirtas, ir vaikai toli išvažiavo.* Su tokia liūdna nuotaika sutiko buvęs Palėvenės dvaro savininkas 1940-ųjų metų Kalėdas³¹. Dažniausiai valandų valandas sėdėdamas Bogdanas galvodavo apie savo dukrą Mariją, išvykusią į Vilnių ir jam neatsiunčiančią jokios žinios.

Buvęs šeimininkas vis dar nenorėjo apleisti savo dvaro, kiek įmanoma ilgiau stengėsi likti Palėvenėje, nes nebuvo aišku nei kur trauktis, nei ką daryti. Ilgėdamasis šeimos, 1941 metų sausio 1–2 dienomis savo dienoraštyje kruopščiai surašo visų gimtadienius, sveikinimus dukroms. Meldžiasi ir prašo Dievo, kad apsaugotų šeimą nuo kalėjimo, Sibiro. Komisaras P. Vyšniauskas vis perduodavo naujus valdžios nurodymus dėl likusio turto bei žemės valdymo ir tvarkymo³².

Artėjant Velykoms Komarai palieka Palėvenę, išvyksta pas dukrą į Lokėnus, nedidelį dvarą Ukmergės rajone³³. Bogdano brolis Maciejus ir sesuo Nina Chilchen su šeimomis pasitraukia į Vokietiją, sesuo Marina – į Lenkiją³⁴.

Gyvenant pas dukrą vargina ligos. Jadvygos sveikata nesitaiso, netgi kaunietis gydytojas Koganas peržvelgęs ligonės plaučių nuotraukas sako, kad „pacientės būklė labai rimta, netgi grėsminga“, reikia nuolatos tikrintis. Kitą kartą važiuojant pas gydytoją į Kauną Bogdanas Komaras su dukra suimamas traukinyje saugumiečių ir nugabenamas į saugumo (buvusį apskrities valdybos) pastatą Kaune. Kaip rašo pats Bogdanas: <...> *buvau pasiruošęs pačiam blogiausiam. Atsisveikinau su Jadze. Maniau, kad būsiu įkalintas ir laikomas saugume. Nors nebuvome niekuo kalti. Mane iškvietė tardyti, klausė, ko mes važiuojame į Kauną. Bet, kadangi turėjau paskyrimą pas gydytoją Koganą, tai jie viską užsirašė, patikrino ir paleido. Tas mūsų suėmimas labai pablogino dukros sveikatą...* Teko grįžti iš Kauno autobusu (traukinys buvo seniai išvažiavęs) į Pagelazius ir tik tada iš Pagelazių stoties grįžo į Lokėnus³⁵.

1941 metų birželio 22-ąją klausydami radijo išgirdo, kad pasidėjo karas tarp Sovietų Sąjungos ir

Vokietijos. Po kelių valandų tai patvirtino praskridę lėktuvai ir šuvių papliūpos, sprogimų garsai, besitęsiantys keturias dienas. Tada pasirodė pirmieji vokiečių armijos motorizuoti būriai.

Su nekantrumu buvo laukiama leidimo grįžti į Palėvenę. Kai jis buvo gautas, šeima greitai susiruošė į kelionę. Liepos 29-ąją dieną, aplankę šeimos kapus Raguvėlėje, pasiekė senąją dvarvietę Palėvenėje³⁶. Rado Palėvenę sugriautą. Rūmai, svimas, oficina su įgriuvusiais stogais, be langų, įkritusiom lubom. Pieninė ir kalvė apgriuvusios. *Žiūrint į toki mūsų Komarų mylimos gimtinės vaizdą plyšo širdis, verkė akys. Seniausia sodyba, kur mano senelis ir mano šeima, ir seserys, ir broliai paveldėjome, mylėjome, kur beveik visi čia esame gimę, ir visą jaunystę, gražiausius metus čia praleidome. Su žmonomis ir dukromis labai mylėjome tą nuostabią Palėvenę su puikiu namu – krašto turtu, dabar žiūrėjome į griuvusių krūvą, mūsų gyvenimo griuvėsius...*³⁷

Pasisekė iš viso buvusio ūkio atgauti dvi karves. Tai ir buvos visas šeimos turtas. Pagelbėjo jau minėtieji Elisonai, Minkevičiai. Jie šeimai atvežė maisto, parėmė kuo galėjo, kad kaip nors galėtų išgyventi grįžusieji. Dvarvietėje gyventi liko tik Bogdanas, įsikūręs malūnininko namelyje, ir serganti dukra Jadvyga. Kas rytą pieno atnešdavo pasamdyta moteris, pamelžusi jų dvi karves, vėliau ji atsisakė tokio darbo, bijodama užsikrėsti nuo sergančios ligonės. Mirus Jadvygai, išskankintai pusantrų metų trukusios ligos, šiek tiek pagelbėjo kalvis Juknevičius, Bronislovas Adomavičius atnešęs dvi gėles su vazonais ir padėjęs prie mirusiosios galvos. Jadvyga buvo laidojama 1941 metų lapkričio 1 dieną.

Prasidėjo 1942 metai, su tėvu apsigyveno dukra Marija, nakvoti eidavusi pas ūkininkus Juodviršius. Dienos metu buvo klausomasi su pertraukomis veikiančio radijo, kurį vasario 6 dieną atėmė policija, kaip ir iš kaimynų, vokiečių vadovybės nurodymu³⁸. Negana to, atvykęs agronomas pranešė, kad Bogdanas Komaras neturėdamas pakankamai įrengimų, inventoriaus bei būdamas ligonis³⁹ negali valdyti dvaro. Taip nusprendė Subačiaus valsčiaus komisija iš trijų asmenų. Palėvenės dvaro žemė (115, 99 ha) buvo perduota dirbti ir valdyti Panevėžio II MTS⁴⁰. Susidarius tokiai padėčiai, reikėjo ieškoti nors kokio pragyvenimo šaltinio. 1942 metų gegužės 4 dieną pradeda dirbti vokiečių kalbos vertėju organizacijai „Tod“, įsikūrusiai Subačiaus geležinkelio stoties miestelyje ir gaminančiai lokomotyvus. Kasdien su darbininkais tekdavo važiuoti į Karsakiškį, o vakare baigus darbą atgal⁴¹. Dukra Marija susirado vertėjos darbą Subačiaus valsčiuje ir kurį laiką gyveno su tėvu. Ten ji susipažino su Kazimieru Balčiūnu, jau pasikeitusiu pavardę į Žiuko, ką taip pat padarė ir Marija Komaraitė, tapdama Karaliūnaite. 1943 metais ji ištekėjo už Kazimiero Balčiūno-Žiuko. Apsistojo Palėvenėje, bet neilgam, norėdami išvengti nemalonumų pasitraukus

vokiečiams iš Lietuvos, apsigyveno Ukmergės rajono Viliūkų kaime, kuriame 1944 metais jiems gimė pirmoji dukra Nijolė Marija, 1949 m. Violeta. Vėliau Kazimieras Žiukas gavo darbą Ukmergės miškų ūkio Pagelazių girininkijoje, ir šeima apsigyveno Antariškių kaime. Kartu su jais įsikūrė Ksenija ir Bogdanas Komarai. Jie pagal išgales padėdavo šeimai ūkyje.

Pokario metais ir vėliau gyventi teko nuolat bijant, kad neišaiškėtų šeimos kilmė ir tikroji jaunos moters pavardė. Be to, Kazimieras buvo aktyvus vietos partizanų rėmėjas, jie buvo sekami, tad pavojus šeimai grėsė nuolatos⁴².

Gimus Nijolei Marijai ir Violetai, niekas nepasakojo tikrosios šeimos istorijos. Kartą jau paūgėjusioms anūkėms Bogdanas užsiminė: „Grįš, vaikai, jums Palėvenė, grįš...“⁴³.

1951 metais Žiukų šeimą sukrėtė netektis – vyras ir tėvas Kazimieras žuvo autoavarijoje. Žmonai Marijai⁴⁴ teko vienai rūpintis šeima. Ji susirado darbą kolūkio bibliotekoje, vėliau, 1957 metais, pradėjo dirbti Anykščių rajono Kavarsko knygyno vedėja, kartu su dukromis ir tėvais įsikūrė bute virš jo. Bogdanas Komaras pradeda galvoti apie išvykimą į Lenkiją. (Dukra viena dirbdama negali išlaikyti gausios šeimos.) Jis atkakliai ir užsispyrusiai rašo vieną po kito laiškus į Maskvą, prašydamas leidimo išvykti gyventi į Lenkiją. 1960-aisias pagaliau gauna leidimą išvykti be teisės kada nors grįžti į Lietuvą.

Nijolė Marija Žiukaitė Kavarske baigia vidurinę mokyklą, ten pat mokosi ir jos sesuo Violeta. Baigusi vidurinę, ji įstoja į Panevėžio politechnikumo elektrovakuuminių prietaisų gamybos specialybę⁴⁵, kurią baigę absolventai įdarbinami naujai pastatytoje „Ekran“ gamykloje. Violeta Žiukaitė mokosi ir baigia Kauno politechnikos instituto Mechanikos fakultetą⁴⁶.

Prabėgus penkiasdešimčiai metų paskutiniojo tarpukario Lietuvos dvaro savininko Bogdano Komaro anūkė Nijolė Marija Milaknienė atgavo Palėvenės dvarą. 1992-ųjų rugsėjo 11 dieną jai buvo atiduoti nekilnojamojo turto nuosavybės dokumentai, liudijantys apie

113 hektarų nuosavos žemės. Buvęs dvaras pripažintas kultūros paminklu su dar 9 kadaise buvusiais dvaro sodybos pastatais, labai apleistais buvusiųjų naudotojų. Centrinuose rūmuose veikė musgaudžių cechas, viename iš ūkinių pastatų buvo įsikūręs „Anykščių vynas“, vėliau Panevėžio autokompresorių gamyklos ir „Šviesos“ kolūkio Skverbų bendrovės cechas. Dar viename – Kupiškio miškų urėdijos padalinys – vienintelis saugojęs ir remontavęs turėtąjį pastatą.

Paminklotvarkos departamentas 1994–1995 metais dvaro tyrinėjimo ir rūmų atstatymo darbų dokumentacijai parengti skyrė 54 tūkstančius litų. Tai ir buvo visos lėšos, skirtos nykstančiam dvarui.

Savo jėgomis Nijolė Marija Milaknienė su vyru Algirdu kasmet ne vieną kartą rengia talkas dvaro aplinkai tvarkyti, o jiems talkina vaikai Inesa, Egidijus ir Mindaugas su šeimomis. Jie savo lėšomis prisideda prie dvaro rūmų pastatų atstatymo darbų. Sutvarkius aplinką, šiek tiek patvarkius dar išlikusius dvaro pastatus prieš šešerius metus vyko Lietuvos odontologų sąskrydis, kasmet organizuojamas Lietuvos bajorų sąjungos Panevėžio skyriaus renginys. Dvare vyksta bajoraičių vestuvės⁴⁷. Dvi vasaras dvare susitinka giminaičiai. Prie dvaro pastato ir išlikusios seniausios jo dalies mėgsta fotografuotis jaunavedžiai. Šeimininkai užklydusiems svečiams mielai aprodo dvaro pastatus, pasakoja buvusiųjų šeimininkų įsikūrimo Žemutinėje Palėvenėje istoriją.

Kasmet (nuo 2010-ųjų) liepos mėnesį į kultūrinį renginį „Bajorai ant žirgų“ susirenka bajorai iš visos Lietuvos. 2011-aisias antroji renginio diena vyko Palėvenės bažnyčioje. Buvo laikomos Šv. mišios už bajorus, Žalgirio mūšio jubiliejaus minėjimas (Vytauto Didžiojo biustas Palėvenės bažnyčioje stovėjo dvi savaites), bajorų palikuonių merginų išventinimas į bajoraites, garbės bajoro vardo suteikimo ceremonijos. Programą Palėvenės bažnyčios šventoriuje atliko senovinių dvaro šokių kolektyvas iš Panevėžio⁴⁸.

2010 metų rugsėjo mėnesį Kupiškio etnografijos muziejus, siekdamas populiarinti ir pristatyti dvarų

Po restauravimo atšventinta Komarų šeimos koplyčia Raguvėlėje. 1993 m.

*Dabartinio Komarų dvaro
Žemutinėje Palėvenėje vienas
iš pastatų. Apie 2012 m.*

kultūrą, vykdydamas Kultūros paveldo departamento finansuotą projektą „Kupiškio krašto dvarai ir fundatoriai“, organizavo ekskursiją rajono mokyklų mokiniams į Žemutinės Palėvenės dvarą bei parengė Kupiškio kultūros centre parodą apie dvarą ir jo valdytojus iš Nijolės Marijos Milaknienės archyvo⁴⁹. Parodos nuotraukose atsiskleidė dar nė karto nematyti istorijos puslapiai, pasakojantys apie įdomią šio Kupiškio kampelio praeitį, suteikiantys viltį ją atgaivinti, išsaugoti ir populiarinti.

Noriu nuoširdžiai padėkoti už man suteiktą galimybę tyrinėti Komarų giminės istoriją paskutinio tarpukario Lietuvos dvaro savininko Bogdano Komaro anūkei Nijolei Marijai Milaknienei. Ačiū už archyvinės nuotraukos bei pasakojimus.

*Nijolė Marija Milaknienė su sūnumi Egidijumi Noriūnu
dvare šventės metu 2015 m.*

Nuorodos:

- ¹ Milaknienė N. M. Iš Palėvenės Komarų istorijos, *Lietuvos bajoras*, 2000, Nr. 4, p. 17.
- ² Iš Palėvenės Komarų istorijos. Nijolės Marijos Milaknienės archyvas (toliau – NMA).
- ³ Juknevičius P. Komarai, Dvarų kultūra – Lietuvos kultūros dalis Komarai. Konferencijos, įvykusios 2001 m. kovo 2 d., pranešimų tezės, Panevėžys, 2001.
- ⁴ Juknevičius P. Komarai. Prieiga per internetą: www.paneveziomuziejus.lt/get.php?f.12479, žiūrėta 2016.
- ⁵ 1915 metų birželio 18 dienos Palėvenės dvaro apyrašas. NMA.
- ⁶ Iš Palėvenės Komarų istorijos. NMA.
- ⁷ 1915 metų birželio 18 dienos Palėvenės dvaro apyrašas. NMA.
- ⁸ Milaknienė N. M. Iš Palėvenės Komarų..., p. 18.
- ⁹ Bogdanas Komaras gimė 1884-04-03 Palėvenėje, mirė 1962-06-13 Lenkijoje pas dukrą Ireną ir palaidotas šeimos kapavietėje Gorencino kapinėse šalia savo motinos Marijos Čechovskos-Komar, sesers Marijos ir jos vyro Medardo. NMA.
- ¹⁰ 1941 metų vasario 27 dienos Petro Adomo Koscialkosvskio ir Heronimo Radeko liudijimas

patvirtintas notaro Vilniuje. NMA.

- ¹¹ Milaknienė N. M. Iš Palėvenės Komarų..., p. 18.
- ¹² Ksenija Katalymova-Komar gimė 1893-01-01 Vilniuje, mirė 1983-05-20 Lietuvoje pas anūkę Nijolę Mariją ir palaidota Panevėžio kapinėse. NMA.
- ¹³ Helena išgyvenusi pusę metų mirė nuo dizenterijos. Iš Palėvenės Komarų istorijos. NMA.
- ¹⁴ Iš Bogdano Komaro dienoraščio. NMA.
- ¹⁵ Juknevičius P. Ar dar atgims Palėvenės dvaras? Panevėžio rytas, 1995 rugsėjo 15 d., Nr. 182, p. 9.
- ¹⁶ Oraitė R. Plikomis rankomis prieš visą griaunantį laiką, *Taip ir ne*, 2000, Nr. 1, p. 23.
- ¹⁷ Milaknienė N. M. Iš Palėvenės Komarų..., p. 18.
- ¹⁸ Iš Palėvenės Komarų istorijos. NMA.
- ¹⁹ Vėliau jos plotas, vykdant 1933 metų žemės reformą, buvo gerokai sumažintas. Iš Palėvenės Komarų istorijos. NMA.
- ²⁰ Žemės tvarkymo departamento 1927 metų gruodžio mėnesio 28 dieną patvirtintas Palėvenės dvaro žemės planas. NMA.
- ²¹ Iš Palėvenės Komarų istorijos. NMA.
- ²² 1915 metų birželio 18 dienos Palėvenės dvaro apyrašas. NMA.
- ²³ Ten pat.
- ²⁴ Iš Palėvenės Komarų istorijos. NMA.

- 25 Ten pat.
- 26 Istorija. Iš Palėvenės Komarų istorijos. Prieiga per internetą: www.palevene.lt/istorija.html, žiūrėta 2016.
- 27 Įdukra Jadvyga gimusi 1911 metais. Iš Palėvenės Komarų istorijos. NMA.
- 28 Milaknienė N. M. Iš paskutiniojo dvaro savininko B. Komaro dienoraščio, *Panevėžio rytas*, 1995 m. rugsėjo 15 d., Nr. 182, p. 9.
- 29 Ten pat.
- 30 Iš Bogdano Komaro dienoraščio. NMA.
- 31 Ten pat.
- 32 Milaknienė N. M. Iš paskutiniojo dvaro..., p. 9.
- 33 Irena Komaraitė-Šimkevič sovietams okupavus Lietuvą po kurio laiko emigravo į Lenkiją kartu su vyru, paleistu iš kalejimo. NMA.
- 34 Nina buvo ištekejusi už Moldovos gubernijos gubernatoriaus ir gyveno Surūkiškio palivarke prie Raguvėlės. Sesuo Marina išvažiavo į Lenkiją vėliau, gyveno Varšuvoje, už prarastą Gelgaudiškio dvarą kaip kompensaciją gavo Samanyno dvarą. Su vyru neturėdami vaikų visą savo turtą paliko valstybei. Ta vieta, kur buvo dvaras, užstatyta pastatais, ir dabar vadinama Komaro, tai žymi lentelė. NMA.
- 35 Iš Bogdano Komaro dienoraščio. NMA.
- 36 Milaknienė N. M. Iš paskutiniojo dvaro..., p. 9.
- 37 Iš Bogdano Komaro dienoraščio. NMA.
- 38 Ten pat.
- 39 Tuo metu Bogdanas Komaras sirgo plaučių uždegimu. Milaknienė N. M. Iš paskutiniojo dvaro..., p. 10.
- 40 1941 metų rugsėjo 12 dienos Subačiaus viršaičio pasirašytas nutarimo nuorašas su dar dviejų komisijos narių pavardėmis. NMA.
- 41 Iš Bogdano Komaro dienoraščio. NMA.
- 42 Iš Palėvenės Komarų istorijos. NMA.
- 43 Milaknienė N. M. Iš Palėvenės Komarų..., p. 18.; Bogdano Komaro dukra Marija tik 1968 metais išdriso nuvažiuoti pasižiūrėti į buvusį jų Palėvenės dvarą.
- 44 Marija mirė 1969 metais ir palaidota Panevėžyje šeimos kapavietėje.
- 45 Nijolė Marija Žiukaitė-Milaknienė baigusi dirbo „Ekran“ gamykloje nuo 1964 iki 1986 metų. Iš pradžių elektroninių optinių sistemų bare pamainos meistre, o vėliau – užmokesčio skyriuje inžiniere. NMA.
- 46 Violeta Žiukaitė mirė 1974 metais po sunkios ligos. Iš Palėvenės Komarų istorijos. NMA.
- 47 Iš Palėvenės Komarų istorijos. NMA.
- 48 Ten pat.
- 49 Jonušytė A. Dvarų praeities šydą praskleidus, *Kupiškėnų mintys*, 2010 m. rugsėjo 25 d., Nr. 108, p. 4, 6.

THE KOMARAI FAMILY OF ŽEMUTINĖ PALĖVENĖ

Aušra Jonušytė

Kupiškis Ethnographic Museum

The Komarai – one of the most famous families of nobility with ancient and glorious history. Komaras Zabožinskis is mentioned in the documents already in 1481, when he received the large inheritance in the current territory of Ukraine. The Komarai had various responsible positions in Grand Duchy of Lithuania. They expanded the boundaries of manor by buying new lands. Some of the lands were ruled by collateral rights. Mikalojus Komaras in this way ruled the manor named after Palėvenė, which used to be in Upytė county. Later, the Komarai became the owners of Palėvenė manor. All the time Palėvenė was the main residence of the Komarai family in Lithuania, and there was no a larger building, which would distinguish for its architecture. The owner of Palėvenė manor Mykolas Komaras rebuilt the old building and it became a quite presentable and ornate manor house. The right side of the manor house was extended. A spacious and high conservatory decorated with two gazebos, and which was used as a winter garden during cold season, was built from the entrance side. The gazebos were built on one-story part of the manor house with a span roof.

The window openings of the manor house were decorated with pointed arches, providing the building with the Neo-Gothic features. The owners of Palėvenė manor had the library housing five thousand publications.

The manor and its owners severely suffered during World War II. After the war, Palėvenė manor was expropriated from the Komarai. On 11th September 1992 Nijolė Marija Milaknienė, who is the granddaughter of Bogdanas Komaras, who was the last owner of the manor in inter-war period of Lithuania, regained Palėvenė manor. The former manor is declared as cultural monument with 9 more former buildings of the manor, which were very much desolated by former users.

In 1994–1995, Monument Care Department, allocated 54 thousand litas for the preparation of documentation for manor research and palace reconstruction works. Those were all funds given to the derelict manor. Nijolė Marija Milaknienė together with her husband and children organize the tidying of manor's environment, fund the reconstruction works of the buildings.

**DVARŲ PAVELDAS
LIETUVOS MUZIEJUOSE**

**MANOR HERITAGE
IN LITHUANIAN MUSEUMS**

HERALDIKOS ŠALTINIAI ŠIAULIŲ „AUŠROS“ MUZIEJUJE SAUGOMOSE ŽEMAITIJOS BAJORŲ DVARŲ KOLEKCIJOSE

Gabrielė Jasiūnienė
Šiaulių „Aušros“ muziejus

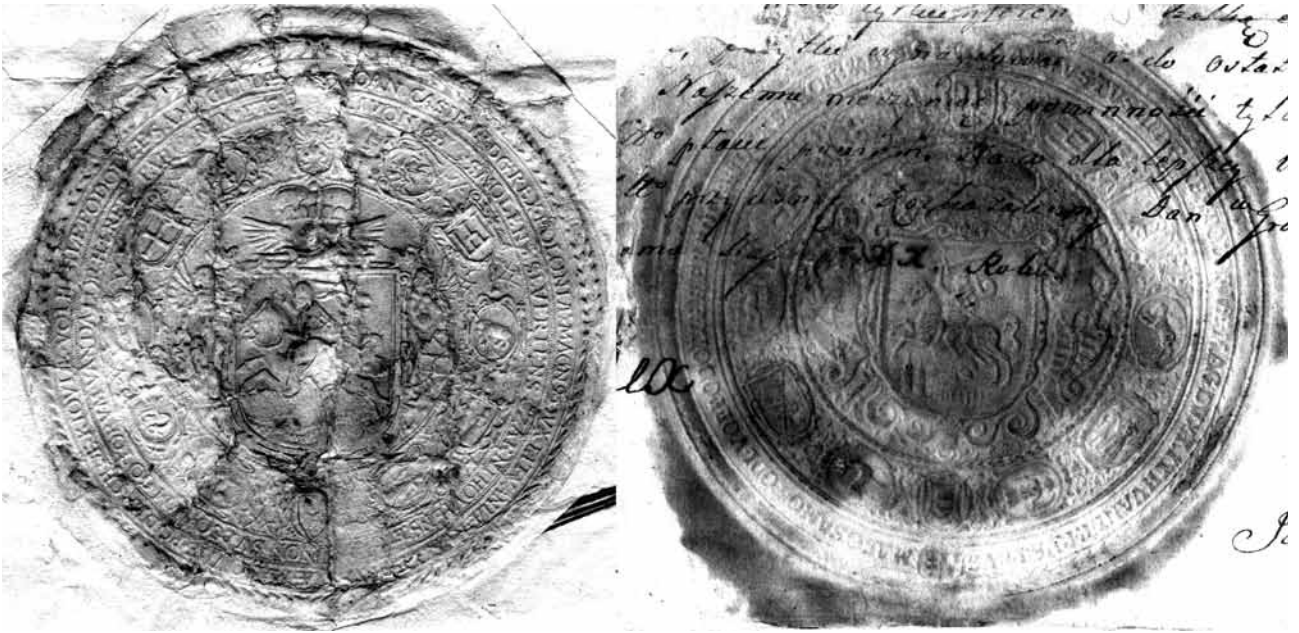
Tyrinėtojas Stephanas Slateris heraldiką apibūdina kaip paveldimų spalvų ir simbolių sistemą, gimusią ant Viduramžių kovos šalmų ir skirtą identifikuoti asmenį¹. Heraldikos gimimas XII a. antroje pusėje yra neatsiejamas nuo riterystės ir riterių turnyrų, kuriuose herbas atsirado kaip skiriamasis ženklas, norint atpažinti šarvuotą karį². Laikui bėgant herbai tapo kilmingųjų paveldimais ženklais, simbolizavusiais giminės senumą, santuokinius ryšius, kovinius laimėjimus, pareigas, titulus ir pan. XIII–XV a. atsirado miestų, bažnyčių, universitetų, vienuolynų herbai³.

Skirtingai nuo Vakarų Europos, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) heraldikos tradicijos atsirado vėliau. Edmundas Rimša išskiria, kad Lietuvos valstybės herbas – vytiš, kuriame vaizduojamas šarvuotas raitelis su kalaviju ir skydu, yra laikomas vienu iš seniausių valstybės herbų Europoje. Šio herbo išskirtinumas tas, kad jo simbolika buvo perimta iš kunigaikščių portretinių antspaudų⁴. Pirmieji kunigaikščių herbai atsirado XIV a. pabaigoje, žinomi Skirgailos, Jogailos, Vytauto antspaudai su jų herbais⁵. LDK kilmingųjų heraldika klostėsi veikiamą keleto tradicijų: XIV–XV a. sandūroje LDK susiformavusios senosios lietuvių heraldikos, lenkiškųjų ir iš kitų Europos kraštų atneštų herbų⁶. Žemių herbai atsirado XIV a. pabaigoje, pirmą kartą jie pavaizduoti Vytauto didžiąjame herbiniame antspaude prie 1398 m. Salyno sutarties⁷. Miestų heraldikos atsiradimas susijęs su savivalda, kurios pradžia siejama su 1387 m. kovo 22 d. Magdeburgo teisių suteikimu Vilniui. Paminėtina, kad savivaldūs miestai turėjo savo raštines, kurioms reikėjo antspaudo, o pastarajam buvo būtinas simbolis. Laikui bėgant šie simboliai pradėti heraldinti⁸. Taigi, matyti, kad XIV–XV a. LDK pradeda formuotis pagrindinės heraldikos tradicijos ir kryptys: valstybės, kunigaikščių, kilmingųjų, miestų ir žemių heraldika.

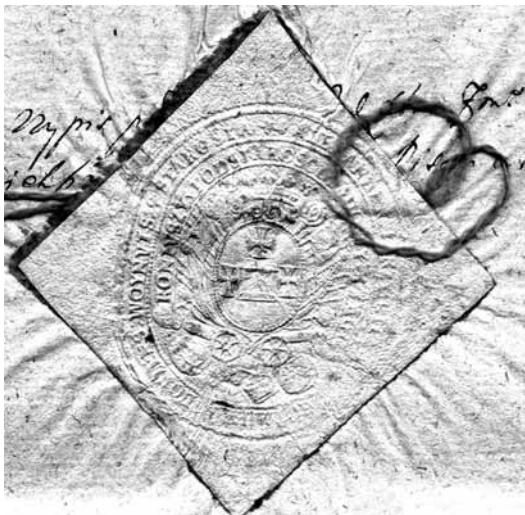
Kita vertus, LDK pirmieji herbai atsirado ir heraldikos tradicijos nusistovėjo vėliau, taigi savaimė suprantama, kad heraldikos šaltinių išliko daug mažiau. Jeigu kalbėsime apie heraldikos šaltinius, derėtų aiškiai išskirti, kad pagrindinių šaltinių – herbų, kurie Vakarų Europoje atsirado XIV–XV a., Lietuvoje beveik neišliko. Kaip tik todėl dar didesnės svarbos įgauna kiti reikšmingi šaltiniai – tai pirmiausia herbi-

niai antspaudai, kurie dažniausiai išliko su dokumentais, prie kurių jie pritvirtinti. Dažnai herbai vaizduoti ir portretuose, spaudiniuose, spauduose, ant koklių ir kitų įvairių daiktų, architektūros pastatų. Herbas yra paveldimas, skiriamasis ženklas, sudarytas pagal tam tikras taisykles. Kiekvieno herbo pagrindą sudaro jo skydas su jame pavaizduota figūra. Be šių pagrindinių sudedamųjų dalių herbai galėjo turėti šalmą su papuošalu ir skraiste, rangų karūną, skydininkus, herbų devizus ir kitus papuošimus⁹.

Šiame straipsnyje pasirinkta pristatyti Žemaitijos bajorų dvaruose rastus vertingus heraldikos šaltinius, kurie yra saugomi Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Nagrinėjant šią temą derėtų pradėti nuo gausiausių heraldikos šaltinių – herbinių antspaudų. Muziejuje yra saugomi įvairūs Žemaitijos dvaruose rasti XVI–XIX a. dokumentai, dalis šioje kolekcijoje esančių dokumentų yra patvirtinti herbiniiais antspaudais. Vertingiausi kolekcijos dokumentai – Lenkijos karalių ir LDK kunigaikščių Jono Kazimiero Vazos¹⁰, Mykolo Kaributo Višnioveckio¹¹ ir Augusto III Sakso¹² privilegijos su LDK didžiais antspaudais. Šiuose antspauduose vaizduojamas LDK herbas – šarvuotas raitelis su kalaviju ir skydu, dar vadinamas vyčiu, virš herbo skydo yra kunigaikštiška karūna. Virš LDK herbo vaizduojamas mažesnis Lenkijos karalystės herbas su karališka karūna, o iš šonų yra žemių herbai bei lotyniška legenda. Įdomu, kad Kazimiero Vazos ir Mykolo Kaributo Višnioveckio dokumentuose LDK herbą iš šonų laiko skydininkai angelai. Skydininkai LDK herbe atsirado XIV a. pabaigoje. Jau Vytauto laikais didžiąjame herbiniame antspaude herbo skydą laikė dvi mažytės žmonių figūrėlės. Kaip teigia E. Rimša, angelai buvo naudojami XV a. – XVII a. II pusėje¹³. Tuo tarpu Augusto III Sakso privilegijoje LDK herbą iš šonų laiko jau ne angelai, o šarvuoti kariai. Paminėtina, kad jie herbe pradėti vaizduoti dar Jono Sobieskio valdymo laikais¹⁴. Muziejuje taip pat saugoma 1703 m. liepos 10 d. Lenkijos karaliaus ir LDK kunigaikščio Augusto II privilegija¹⁵, patvirtinta LDK mažuoju antspaudu. Šiame antspaude vaizduojamas LDK herbas su kunigaikštiška karūna, virš jos Lenkijos karalystės herbas. Iš šonų herbą supa legenda. Mažajame antspaude skirtingai nei didžiuosiuose nėra skydininkų ir žemių herbų.

LDK didieji antspaudai Jono Kazimiero Vazos (I) ir Augusto III (II) privilegijose. ŠAM I-R 10775. ŠAM I-R 1950

Aleksandro Jurgio Bilevičiaus herbinis antspaudas, 1747. ŠAM I-R 12555

Šiaulių „Aušros“ muziejaus dokumentų kolekcijoje saugomi ir dokumentai (laiškai, išrašai iš teismo knygu, kvitai, sąrašai), kurie patvirtinti įvairių Žemaitijos bajorų herbiniais antspaudais. Gausiausiai išlikę Žemaitijos bajorų Gorskų¹⁶ (herbas Galvaraištis / Nałęcz), Nagurskių¹⁷ (herbas Pobogo atmaina), Choromanskių¹⁸ (herbas Lubičas / Łubicz), Odachovskijų (herbas Galvaraištis / Nałęcz)¹⁹, Bilevičių²⁰ (herbas Kapas / Mogiła) herbiniai antspaudai. Vertingos informacijos apie bajorų turėtus herbus galima rasti ir genealoginėse lentelėse. Šiuo metu muziejuje saugomas dvi XIX a. Žemaitijos bajorų Jazdovskijų²¹ ir Choromanskių²² genealoginės lentelės, kuriose vaizduojamas šių giminių herbas Łubicz.

ПОКОЛЕНИЯ РОСПИСЬ И ДОКУМЕНТЫ НА ДВОРЯНСТВО РОДА *Jazdovskij*.

1 ^o	В 1708 году...	Журб. Алевиз.
2 ^o	Уро. Алевиза...	
3 ^o	Михайл...	
4 ^o	Мартин...	
5 ^o	Харитон...	
6 ^o	Олегов...	
7 ^o	Степанов...	
8 ^o	Антон...	
9 ^o	Димитрий...	
Олегов...	Степан...	

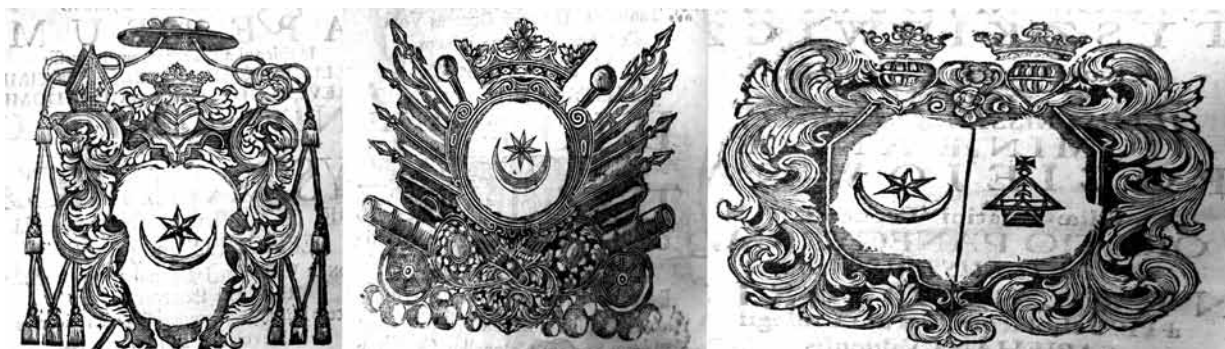
XIX a. I p. bajorų Jazdovskijų genealoginė lentelė su herbu Łubicz. ŠAM I-R 1121

Analizuojant šią temą derėtų atkreipti dėmesį ir į herbus, vaizduotus įvairiuose spaudiniuose. Jolita Liškevičienė pažymėjo, kad herbai knygose turėjo visai kitokią funkciją nei viduramžiais karybos tikslais naudoti herbai. LDK knygų iliustracijose herbai vaizduoti gana dažnai, jie galėjo rodyti leidinio rėmėją, rečiau autorių. Šalia herbo atvaizdo būdavo atspaudžiami ir herbiniai eilėraščiai bei kelių puslapių padėkos tekstai. Iš šių kompozicijų galima sužinoti apie herbo savininko titulą, pareigybes, santuoką ir pan.²³ Eglė Patiejūnienė, nagrinėdama herbų reikšmę spaudiniuose, išskiria, kad simboliškai suvokiami ir interpretuojami heraldiniai ženklai buvo ypač parankūs panegirinei retorikai²⁴. Panašios tendencijos matomos Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomose Tiškevičių giminės atstovams skirtose panegirikose, kuriuose vaizduojami giminės atstovų herbai ir įrašyti padėkos ir tekstai. Žemaičių vyskupui Antanui Dominykui Tiškevičiui skirtoje panegirikoje²⁵ vaizduojamas jo giminės herbas Leliva (Leliwa), kuriame yra pusmėnulis su šešiakampe žvaigžde. Virš herbo skydo yra grotelinis šalmas, virš jo karūna ir vyskupo kepurė. Iš abiejų herbo šonų prikabintos virvutės su dešimt kutų, dešiniame herbo šone vaizduojama vyskupo mitra, o kairiajame – pastoralas. Iš šonų herbą supa akanto lapų skraistė. Panegirikoje²⁶, skirtoje Žemaitijos seniūnui Juozapui Skuminui Tiškevičiui, taip pat matomas giminės herbas Leliva (Leliwa), virš herbo skydo yra kilmingą asmenį nurodanti karūna, o iš šonų herbą supa kariniai atributai – ginklai, lazdos, patrankos, sviediniai. Paminėtina, kad Vilniaus tįjūno Juozapo Tiškevičiaus ir Onos Pociėjūtės vestuvėms skirtoje panegirikoje²⁷ vaizduojamas jau ne vienalaukis Tiškevičių herbas, o jungtinis Tiškevičių ir Pocijų herbas. Virš kiekvieno herbo yra grotelinis šalmas ir karūnelė. Jungtinį herbą iš šonų supa akanto lapų skraistė.

Pažymėtina, kad kilmingieji dvaruose itin mėgo kaupti paveikslų kolekcijas, kurias rodydavo savo galerijose. Tarp šių paveikslų būta ir daugybės portretų, kuriuose vaizduoti patys dvaro šeiminkai, jų šeimos ar giminės nariai, draugai ir pan. Pa-

sitaiko, kad portretuose, siekdami parodyti kilmę ir šeimos / giminės išskirtinumą, bajorai greta atvaizdo pageidavo matyti ir portretuojamojo herbą. Dėl šios priežasties išlikę portretai su herbais yra naudingi heraldikos tyrimams. Šiaulių „Aušros“ muziejus pasižymi turtinga paveikslų kolekcija, kurioje saugomi vertingi portretai su juose pavaizduotais herbais. Vieni įdomiausių paveikslų – Šuazelių giminės atstovų portretai. Hercogo Cezario Augusto de Šuazelio portrete²⁸, viršutiniame kairiajame kampe vaizduojamas giminės herbas, kuris padalintas į penkių laukų skydą. Virš herbo skydo yra karūna, o iš šonų herbą supa mantija. Prancūzijos grafo, markizo Klodo de Šuazelio portrete²⁹ vaizduojamas vienalaukis giminės herbas, virš kurio yra grafo karūna. Žemaičių raštininko, LDK pulkininko, Gandingos tįjūno, Kolainių Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčios ir karmelitų vienuolyno fundatoriaus Jono Adamkavičiaus³⁰ portrete taip pat vaizduojamas giminės herbas. Paminėtina, kad Adamkavičių giminė turėjo herbą Vadvičas (Wadwicz)³¹, kuriame vaizduojamos dvi vertikaliai gulinčios žuvys. Tuo tarpu nagrinėjamame portrete žuvys pavaizduotos horizontaliai.

Šiaulių „Aušros“ muziejuje taip pat saugomas Žemaitijos kašteliono Mykolo Gorskio antrosios žmonos Marijonos Reginos Vainaitės-Gorskienės portretas³² su jungtiniu herbu, kurio penktajame skyde vaizduojamas Gorskių giminės herbas Galvaraištis (Nałęcz). Įdomūs ir Karolio Evaldo³³ ir Felikso Rönne³⁴ (Renė) portretai. Šiuose portretuose vaizduojamas giminės herbas, kuriame skydas padalintas į tris laukus: viršutiniame priekiniame raudoname lauke vaizduojamas sidabrinis erelis, antrajame – auksinė lelija, auksinėje skydo papėdėje – dvi mėlynos banguotos juostelės. Virš herbo skydo vaizduojama karūna. Edmundas Rimša mini, kad viena šios giminės šaka jau XVI a. pabaigoje iš Livonijos atsikėlė į Žemaitiją. Senajame giminės herbe vaizduota sidabrinė banguota juosta (upė) raudoname skyde. Herbo šalme žalias lapotas medis su rudu kamienu. 1732 m. vienas giminės atstovų gavo iš Augusto II barono titulą, se-

Herbai XVIII a. panegirikose, skirtose Žemaičių vyskupui Antanui Dominykui Tiškevičiui (I), Juozapui Skuminui Tiškevičiui (II), Juozapui ir Onai Tiškevičiams (III). ŠAM I–R 1394, ŠAM I–R 1396, ŠAM I–R 1395

CESAR-AUGUSTE DUC DE CHOISEUL
PAIR DE FR.^{CE} GOUV.^R DE TOUL.

CLAUDE COMTE DE CHOISEUL
DOYEN DES MA.^{UX} DE FR.^{CE}

Jan Adomkowicz
Ciwun Gondin Putk.
Powiatow Potumsz:
Użwenskiego. i Fun:
dator na Chwałoyniach
OOKarmelitow.
R. 1750.

*Cezario Augusto de Šuazelio (I), Klodo de Šuazelio (II),
Jono Adamkavičiaus (III) portretai.*

ŠAM D – T 504, ŠAM D – T 505, ŠAM D – T 1789

nasis herbas buvo pakeistas. Rimša pažymi, kad svarbiausioje vietoje atsirado Lenkijos erelis, o senasis giminės herbas buvo nustumtas į menkiausią pagal prasmę skydo papėdę, pakeistos jo spalvos³⁵.

Apibendrinant reikėtų paminėti, kad straipsnyje aptarti tik vertingiausi ir įdomiausi Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomi heraldikos šaltiniai. Be pristatytų herbinių antspaudų, genealoginių lentelių, spaudinių ir portretų su herbais, muziejuje saugomi ir kokliai, įvairūs daiktai, spaudai, kuriuose vaizduojami Gulbės (Ła-

będź), Lelivos (Łeliwa), Geišo (Gieysz), Lubičo (Łubicz) ir kiti herbai. Paminėtina, kad yra pakankamai sunku nustatyti šių spaudų savininkus, kadangi juose vaizduojamas tik herbas ir savininko inicialai. Atlikus straipsnyje minimų heraldikos šaltinių analizę, galime teigti, kad Žemaitijos dvaruose išliko vertingų heraldikos šaltinių, kurie mums teikia reikšmingos informacijos tiek apie LDK heraldiką, tiek apie tokias gimes kaip Bilevičiai, Gorskiai, Jazdovskiai, Choromanskiai, de Šuazeliai, Rönne ir kiti.

Nuorodos:

- ¹ Slater S. *The complete book of heraldry. An international history of heraldry and its contemporary uses*, London, 2002, p. 6.
- ² Ten pat, p. 16.
- ³ Rimša E. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004, p. 10.
- ⁴ Ten pat, p. 56–57.
- ⁵ Ten pat, p. 118.
- ⁶ Rimša E. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004, p. 116.
- ⁷ Ten pat, p. 94.
- ⁸ Ten pat, p. 140.
- ⁹ Ten pat, p. 15.
- ¹⁰ 1653 m. kovo 5 d. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Jono Kazimiero Vazos privilegija Pavenčių laikytojai grafienei Kotrynai Denhofovai dėl Pavenčių valsčiaus nuostatų, Šiaulių „Aušros“ muziejus (toliau – ŠAM) I–R 10775.
- ¹¹ 1670 m. sausio mėnuo. Lenkijos karaliaus, LDK kunigaikščio Mykolo Kaributo Višnioveckio raštas dėl Karklėnų valdų perleidimo Chšonstovskiams, ŠAM I–R 12523. 1670 m. sausio 20 d. Lenkijos karaliaus ir LDK kunigaikščio Mykolo Kaributo Višnioveckio raštas Juozapui ir Annai (Onai) Chšonstovskiams dėl teisių į Karklėnų valdas, ŠAM I–R 12522.
- ¹² 1752 m. spalio 23 d. Lenkijos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Augusto III privilegija Šiuokštoms vadintis Karklėnų seniūnais, ŠAM I–R 1950.
- ¹³ Rimša E. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004, p. 63–64.
- ¹⁴ Ten pat, p. 64.
- ¹⁵ 1703 m. liepos 10 d. Lenkijos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Augusto II privilegija Mykolui ir Marijanai Kniazevičiams, ŠAM I–R 12463.
- ¹⁶ Pavyzdžiui, 1823 m. spalio 1 d. Adomo Jono Antano ir Anelės Gorskių jungtinis herbinis antspaudas su Gorskių herbu Nałecz ir Gobiatų herbu Pomian, ŠAM I–R 10842.
- ¹⁷ Pavyzdžiui, 1757 m. lapkričio 12 d. Lauryno Nagurskio herbinis antspaudas, ŠAM I–R 8228. 1780 m. sausio 12 d. Jokūbo Ignoto Nagurskio herbinis antspaudas, ŠAM I–R 10244.
- ¹⁸ Pavyzdžiui, 1852 m. kovo 2 d. Kajetono Choromanskio herbinis antspaudas, ŠAM I–R 10833.
- ¹⁹ Pavyzdžiui, 1724 m. gegužės 7 d. Juozo Odachovskio antspaudas su Nałecz herbu, ŠAM I–R 12470.
- ²⁰ Pavyzdžiui, 1588 m. Kristupo Jonaičio Bilevičiaus-Stankevičiaus antspaudas, ŠAM I–R 12486. 1639 m. Jurgio Vaitiekaičio Bilevičiaus antspaudas, ŠAM f5, ap.5, b.14, l.58. 1747 m. Aleksandro Jurgio Bilevičiaus herbinis antspaudas, ŠAM I–R 12555.
- ²¹ XIX a. I p. bajorų Jazdovskių genealoginė lentelė su herbu Łubicz, ŠAM I–R 1121.
- ²² XIX a. I p. bajorų Choromanskių genealoginė lentelė su herbu Łubicz, ŠAM I–R 9731.
- ²³ Liškevičienė J. *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika: Herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius, 1998, p.8–10.
- ²⁴ Patiejūnienė E. *Brevitas ornata: mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius, 1998, p.45.
- ²⁵ 1741 m. Vilniaus pijorų mokyklos panegirika, paminint Antano Dominyko Tiškevičiaus paskyrimą Žemaičių vyskupu, ŠAM I–R 1394.
- ²⁶ 1743 m. Kražių kolegijos moksleivių panegirika Juozapui Skuminui Tiškevičiui, ŠAM I–R 1396.
- ²⁷ 1748 m. Vilniaus pijorų mokyklos panegirika Vilniaus vaivadijos tijūno Juozo Tiškevičiaus ir Trakų vaivados dukters Onos Pociėjūtės vedyboms, ŠAM I–R 1395.
- ²⁸ XVII a. II p. Hercogo Cezario Augusto de Šuazelio portretas su herbu. Autorius: Fransua de Troji (?), ŠAM D–T 504.
- ²⁹ XVII a. II p. Prancūzijos grafo, markizo Klodo de Šuazelio portretas su herbu. Autorius: Fransua de Troji (?). ŠAM D–T 505.
- ³⁰ 1750 m. Žemaičių raštininko, LDK pulkininko, Gandingos tijūno, Kolainių Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčios ir karmelitų vienuolyno fundatoriaus Jono Adamkavičiaus portretas su herbu. Nežinomas autorius. ŠAM D–T 1789.
- ³¹ Niesieski K. Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza, Lipsk, 1839, t.2, p.13
- ³² 1777 m. Žemaitijos kašteliono Mykolo Gorskio žmonos Marijonos Reginos Vainaitės-Gorskienės (1731–1767) portretas su herbu. Nežinomas dailininkas. ŠAM D–T 535.
- ³³ XVII a. 9 deš. Kuršo barono, Švedijos, Nyderlandų ir Rusijos kariuomenių kavalerijos generolo Karolio Evaldo von Rönne (1663–1716) portretas su herbu. Nežinomas autorius. ŠAM D–T 541.
- ³⁴ XIX a. 3 deš. – XIX a. 4 deš. Žemaitijos žemvaldžio Felikso Rönne portretas su herbu. Autorius: Johann Leberecht Eggink. ŠAM D–T 542.
- ³⁵ Rimša E. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004, p.131.

THE SOURCES OF HERALDRY IN THE COLLECTIONS OF SAMOGITIAN NOBLEMEN'S MANORS

Gabrielė Jasiūnienė

Šiauliai "Aušros" Museum

The first coats of arms and heraldic traditions in the Grand Duchy of Lithuania emerged later than those in Western Europe, thus considerably fewer heraldic sources have survived to this day. There are virtually no surviving armorials, main sources for heraldry information in Lithuania, with their Western Europe counterparts dating back to the 14th – 15th centuries. This only adds to the importance of other alternative heraldry sources such as seals, stamps, impressions, portraits bearing coats of arms, etc. It should be noted that seals are one of the most important and abundant sources for heraldry information. The analysis of the heraldic sources kept at Šiauliai "Aušros" Museum has shown that the museum contains a variety of surviving documents with heraldic seals dating back to the 16th – 19th centuries. Among the most valuable exhibits are privileges granted by kings of Poland and grand dukes of Lithuania Jonas Kazimieras Vaza, Mykolas Kaributas Višnioveckis and Augustas III Saksas, bearing the major seal of the Grand Duchy of Lithuania, and a privilege granted by Augustas II, bearing a minor seal of the Grand Duchy of Lithuania. The manors of Samogitian nobility stored records (e. g. letters, receipts, excerpts, etc.) which belonged to the owners of archives themselves or which, in one way or another, had come into their possession. The most abundant records kept at the museum are those bearing the heraldic seals of such nobles as the Bilevičius family, Nagurskis family, and Gorskis family. Valuable information about the coats of arms of the nobility can also be found in genealogical ta-

bles in which the coat of arms of the family is featured next to the family tree. Currently the museum contains two genealogical tables with the Łubicz coat of arms of Samogitian nobles Jazdovskis family and Choromanskis family dating back to the 19th century. It is noteworthy that impressions may have also featured coats of arms which could represent a person, indicate the holder's rank, lands owned, position, personality traits, etc. One great example is the eulogies kept at the museum, bearing the Łeliwa coat of arms of the Tiškevičius family, dating back to the 18th century. The nobles had a great interest in collecting paintings which were displayed at their galleries. Among them there were numerous portraits featuring manor owners themselves, their family members or other relatives, friends, etc. Sometimes nobles asked the coat of arm of the person being painted to be included in the painting to demonstrate the ancestry and distinguished status of the family. The museum also contains valuable portraits of the members of the Šuazelis (Choiseul) and Rönne families, Jonas Adamkavičius, and Marijona Regina Vainaitė-Gorskienė, all bearing coats of arms of respective families. The article places an emphasis on the important heraldic source – seal, a device for making seal impressions. The article also presents the seals of different nobles featuring such coats of arms as Łeliwa, Gieysz, Łabędź and others kept at the museum. To sum up, the heraldic sources kept at Šiauliai "Aušros" Museum provide valuable information about the culture, genealogical ties and heraldry of the nobles of Samogitian manors.

DVARŲ SODYBŲ ARCHEOLOGINĖ MEDŽIAGA: SAUGOJIMO IR EKSPONAVIMO PROBLEMOS

Dr. Birutė Kazimiera Salatkienė

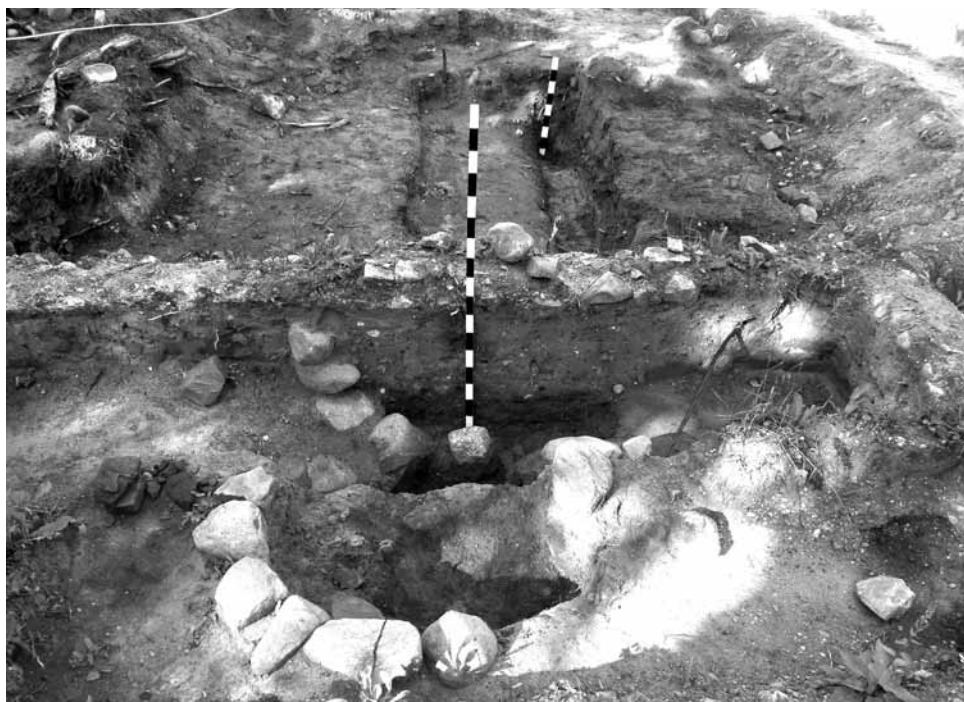
Šiaulių universitetas

Šiaulių „Aušros“ muziejus

Įvadas

Lietuvos dvarai yra labai svarbi istorijos ir kultūros paveldo sritis, aprėpianti plačią socialinės ir ekonominės istorijos, architektūros ir materialinės kultūros sferą. Dvarų tinklas yra per šimtmečius sukurta įvairialypė, daugiasluoksnė ir reikšminga Lietuvos kultūrinių simbolių sistemos dalis, siejanti ją su Europos tautų ir valstybių raida¹. Dvarų sodybų, kaip archeologijos tyrimų objektų, suvokimas į Lietuvos archeologiją, praktiką (kasinėjimai) ir teoriją (istorinio laikotarpio archeologijos samprata) atėjo dar neseniai. Tūkstantmečių sandūroje buvo perimta kituose Europos kraštuose susiformavusi viduramžių (istorinės) archeologijos samprata, suvokta, kad archeologijos paveldas yra ta materialinio paveldo dalis, apie kurią pirminė informacija gaunama archeologiniais metodais (1990 m. ICOMOS Archeologijos paveldo apsaugos ir priežiūros chartija). Pastaraisiais metais, kai jau išgalėjo modernių laikų, komercinės, teisminės archeologijos sampratos, kasinėjami tokie moderniosios istorijos materialūs reliktai, kaip partizanų bunkeriai, partizanų, kareivių palaidojimų vietos, Lietuvos dvarų sodybų archeologiniai tyrimai jau taip pat yra įgavę „piliėtines teises“. Archeologinių tyrimų reikšmės augimui didžiausios

įtakos turėjo keletas dalykų. Pirmiausia tai bajorų istorinio ir kultūrinio palikimo vertės suvokimas ir su tuo susijęs susidomėjimas jų sukurtos gyvenamosios ir kultūros palikimu. Dvarų sodybų inventorizacija ir įtraukimas į valstybės saugomų kultūros vertybių sąrašus iš esmės pakeitė jų teisinį statusą. Kitas prasidėjęs procesas, labai suaktyvinęs archeologinius tyrimus dvaruose, susijęs su dvaro kaip vertybės suvokimu valstybiniu mastu ir visuomenės vertybinių orientacijų pasikeitimu, gana greitai išplėtojo dvarų sodybų rekonstravimą ir pritaikymą kultūrinėms, rekreacinėms, turizmo reikmėms. Šiuolaikinė Lietuvos paveldosaugos teisinė sistema įpareigoja dvarų sodybų savininkus ar valdytojus archeologinius tyrimus įtraukti į būsimų rekonstrukcijos darbų sąrašą, o statinių, parkų ir kitų struktūrų rekonstrukcijos vis dažniau atliekamos remiantis jų rezultatais. Pagal dabartinę archeologijos paveldo tyrimų reglamentą visi tyrimų metu surinkti radiniai turi būti perduodami valstybiniais muziejams². Paskutiniojo dešimtmečio dvarų sodybų archeologinių tyrimų apimtys smarkiai išsiplėtojo, radinių statistika išspūdinga, archeologai ir muziejininkai jau susiduria su tam tikromis problemomis. Ką daryti su archeologinių radinių gausa – kur juos saugoti, kaip dokumentuo-

XVI a. keramikos degimo krosnys Kurtuvėnų dvaro sodyboje. 2013 m.

Fot. Birutė Salatkienė

*XVIII a. Kurtuvėnų dvaro
ratinės pamatai. 2011 m.
Fot. Birutė Salatkienė*

ti? Ar tai, ką iškasa archeologai, įdomu ir vertinga muziejaus lankytojui? Kaip integruoti archeologinę medžiagą į ekspoziciją, kad ji atliktų savo informacinę misiją ir vizualiai būtų patraukli? Ar muziejui svarbiau mokslas (istorinė tiesa, atmintis, žinojimas), ar patrauklus vaizdas ir atrakcijos galimybė? Šioms problemoms nagrinėti straipsnis ir skiriamas. Pradžioje trumpai aptarsime dvarų sodybų archeologinius tyrimus, jų metu surenkamą archeologinę medžiagą, jos tipologiją bei statistiką, po to pasvartsime apie radinių apskaitą ir saugojimą. Antroji straipsnio dalis skirta ekspozicijos problemoms – kaip šiuolaikinis muziejus supranta savo misiją, ką jis gali ar privalo eksponuoti dvarų tema, kaip dvarų sodybų archeologinė medžiaga gali būti integruota į muziejų ekspozicijas ir edukacines programas.

Dvarų sodybų archeologiniai tyrimai: dinamika ir statistika

Iš sukauptos registrinės medžiagos paaiškėjo, kad Lietuvoje egzistavo 3 342 dvarai. Iš jų tik 789 dvarai 1991 m. buvo įtraukti į Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą. Duomenys apie saugomus dvarus nuolat kinta, todėl apibendrintai galima teigti, kad šiuo metu Lietuvos paveldosaugos sistemoje esama apie 600 Lietuvos dvarų. Jų tyrimai šakojasi įvairiomis kryptimis – istorijos, paveldosaugos ir paveldotvarkos, architektūros, kraštovaizdžio, meno istorijos ir kt. Dvarų tyrimas nėra savitiksliis, jų rezultatai panaudojami rekonstruojant dvarų sodybas, jas pritaikant gyventi, keičiant pirminę dvaro funkciją į kitas.

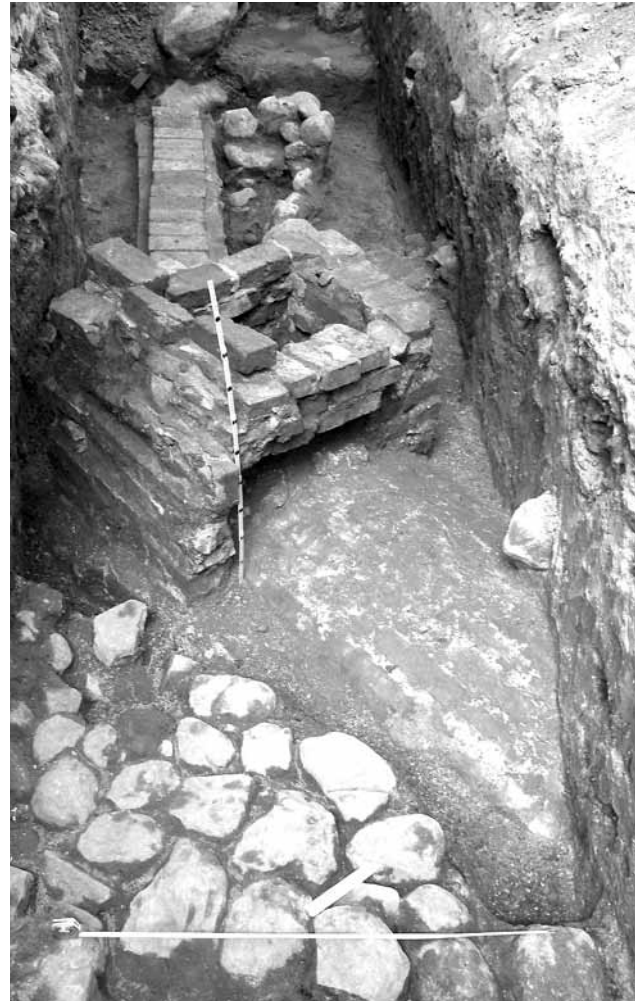
Lietuvos dvarų archeologiniai tyrimai Lietuvoje pradėti tik nuo XX a. antrosios pusės, o 2005 metais prasidėjęs dvarų archeologinių tyrimų suaktyvėjimas tęsiasi iki šiol. Šis aktyvumas tiesiogiai sietinas su Kultūros vertybių registro įsigaliojimu, nustačiusiu keleto šimtų dvarų sodybų teisinį statusą, priskiriant juos prie archeologijos paveldo objektų. Ypač išskirtini 2010–2013 metai, kai buvo tiriama nuo 20 iki beveik 50 dvarų kasmet. Tai iš tikrųjų didelis pozityvus proveržis Lietuvos dvarų sodybų archeologinių tyrimų srityje, žadantis kur kas platesnį ir gilesnį nei iki šiol archeologijos duomenų integravimą ne tik į Lietuvos archeologinę medžiagą, bet ir į istorijos bei kultūros studijas.

Iki šių dienų archeologiniai tyrimai buvo atlikti 172 Lietuvos dvarų sodybose. Tenka konstatuoti, kad tik žvalgymas ir tik mažai informatyvūs tyrimai buvo atlikti didesnėje tyrinėtų dvarų dalyje – iš viso 92 dvarų sodybose. Apie šiuos dvarus kol kas turime labai mažai informacijos. Apie 80 dvarų sodybų tyrinėtos kiek plačiau, tačiau tik kiek daugiau kaip dešimtyje dvarų buvo atliekami didelių apimčių, keletą ar keliolika metų trukę, tyrimai. (1 lentelė) Nors dvarų archeologiniai tyrimai dar tik įsibėgėja, bet jau ir dabar galima padaryti keletą išvalgų apie tai, kokio pobūdžio informacijos jie suteikia daugiausiai. Kaip ir kituose archeologiniais metodais tiriamuose istorinio laikotarpio objektuose, dvarų sodybų kasinėjimų duomenys derinami su rašytinių ir ikonografinių šaltinių informacija. Dvarų inventoriai, planai dažnai gelbsti identifikuojant ar lokalizuojant dvaro sodybų struktūras, tačiau rašytiniuose šaltiniuose mažai konkrečių duomenų apie materialinę kultūrą.

*Kurtuvėnų dvaro magazino pamatai. 2008 m.
Fot. Birutė Salatkienė*

Dvarų sodybų struktūra, užstatymas, funkcinų zonų formavimas truko keletą šimtmečių, vieni statiniai sunyko, kiti buvo perstatomi, statomi nauji. Dalį tų faktų užfiksavo dvarų inventoriai ir planai, tačiau tiksliausias duomenis apie dvarų sodybų raidą suteikia archeologiniai tyrimai, kurių metu nustatoma statinių vieta, parametrai, statybos medžiagos ir ypatybės, nustatoma parkų ir parterio struktūra. Archeologiniai tyrimai leidžia išnagrinėti vietos amatų, dvarų pramonės tipus ir lygį. Statybinė keramika (plytos, čerpės, grindų plytelės), skiedinys, tinkas, krosnies molis, langų stiklas, puodyniniai ir plokštiniai koliai, jų tipai ir stiliai gali labai daug papasakoti apie dvaro ekonominę galią ir jos kaitą. Buitinė keramika, fajansas, porcelianas, metalo ir stiklo indai, buities daiktai, įrankiai, įrangos elementai yra geras šaltinis dvaro gyvenimui pažinti. Dvarų sodybose gausiai randamos monetos, prekybinės plombos, skaičiavimo žetonai liudija apie dvaro ekonominius, prekybinius ryšius. Ginklai, jų detalės, šoviniai, šratai naudingi tyrinėjantiems dvarų apsaugos temą. Dvarų sodybų gyvenamosios zonos kultūriniame sluoksnyje ypač daug randama gyvūnų kaulų: gyvulių, medžiojamų žvėrių, paukščių, net žuvų. Jų tyrimai yra nepamainomas šaltinis dvarų gyvulių ūkiui tyrinėti ir pažinti. Antra vertus, vis gausėjantys dvarų materialinės kultūros tyrimų šaltiniai, muziejuose saugomi archeologinių radinių pavidalu, leidžia palyginti miestų, miestelių ir dvarų gyvenimą, dirbinių tipus, lokalines ypatybes, amatų ir prekybos raidą. Naujosios muziejų ekspozicijos su naujai sukauptais gausiais radiniais iš dvarų yra kur kas iškalbingesnės. Jau esama dvarų sodybų naudotojų, kurie norėtų rekonstruoti ne tik pastatus, interjerus, bet ir indus, kitus dvaro gyvenime-

*Šiaulių dvaro lietaus drenažo įranga. 2013 m.
Fot. Virginija Ostašėnkoviėnė*

nos atributus. Tokioms rekonstrukcijoms daugiausiai duomenų suteikia archeologiniai tyrimai.

Dvarų sodybų, kaip ir kitų istorinių laikų archeologijos paveldo objektų (senamiesčių, kaimavičių, pilių, bažnyčių ir vienuolynų), archeologinių tyrimų metu surenkama labai dideli kiekiai radinių. Didžioji jų dauguma yra masinė medžiaga – archeologinių tyrimų metu gausiai randami archeologiniai radiniai, kurie nėra ypatieji (teikiantys esminę informaciją apie objekto pobūdį, chronologiją ir kultūrinę vertę)³. Tai statybinės keramikos fragmentai, buitinė keramika, tinkas, skiedinys, geležies dirbiniai, daugiausia viny, stiklas. Masinė dvarų sodybų archeologinių tyrimų medžiaga tikrai yra masė radinių. Jų skaičiai ir apimtys labai dideli, pasitaiko, kad per vieną tyrimų sezoną surenkama iki 15 000 radinių (2 lentelė). Šiuolaikinių muziejų saugyklų talpa yra akivaizdžiai per maža tokiems muzealijų srautams. Kita vertus, kiekvieniems tyrimams naudingi statistiniai duomenys, jie vertingi tada, kai iš objekto tyrimų ploto jų surenkama kiek galima daugiau. Su problema, kad fiziškai labai sunku sutalpinti archeologų perduo-

*Dvarų sodybų radiniai. Molinės krosnies puošybos detalė.
Fot. Birutė Salatkienė*

damus radinius saugyklose, susidūrė ne vienas Lietuvos muziejus. Muziejaus, kaip atminties institucijos, veiklos ir eksponatų kaupimo politikos pagrindas yra atranka, nulemianti visas kitas darbo kryptis, todėl jos kriterijai apibrėžiami kiekvieno muziejaus misijos sampratoje, tačiau dvarų archeologinės medžiagos muzealizacija dėl didelių jos apimčių yra naujas iššūkis. Radinių perdavimo muziejams taisyklėse nieko nerašoma apie jų atranką ar skaičių. Jos numato, kad visus radinius muziejai turi priimti. Jei vienas muziejus dėl pateisinamų priežasčių atsisako, tai juos turi priimti kitas.

Kol kas dar neturime patikimų metodų ir priemonių, kaip išlaikyti balansą tarp mokslo duomenų kaupimo apimčių ir muziejų rinkinių kaupimo ir saugojimo galimybių. Tarp archeologų ir muziejininkų kultūrų nemenka polemika, o gal ir griežtų prieštaravimų, sprendžiant, kurie radiniai verti saugojimo, o kurie ne. Atranka pradama jau lauke, perkasoje. Esama praktikos, kai archeologai XIX–XX a. masinę medžiagą, randamą visuose tiriamuose objektuose, užfiksuoja, įvardija, nufotografuoja ir palieka tyrimų vietoje. Tačiau ir ankstesnių šimtmečių radiniai dažnai labai gausūs – paimti ar palikti keletą tūkstančių puodyninių koklių fragmentų? Tipologija leistų jų nerinkti, o statistika, galinti pasakyti, kaip plačiai naudotos tokios krosnys, leidžianti nustatyti, pavyzdžiui, puodyninių koklių gamybos vietas, reikalauja tuos radinius išsaugoti. Kol kas nei teisinio, nei metodinio šios problemos sprendimo neturime, tačiau jau laikas subendrinti archeologų, paveldosaugininkų ir muziejininkų pajėgas jai išspręsti. Muziejininkai jau ėmė tartis su archeologais⁴ apie šių radinių srauto apskaitą ir jos metodiką. Tai labai pozityvus žingsnis, tačiau jie nespėdė, priimti ar nepriimti visus tyrimų metu rastus radinius į muziejus, o svarstė apskaitos metodiką. Viena iš galimų išeičių buvo pritaikyta Kurtuvėnų dvaro atveju. Iš 2 lentelės matyti, kad kelioli-

*Dvarų sodybų radiniai. Prūsijos šeštokas, 1775 m.
Fot. Birutė Salatkienė*

ka metų atliekami dvaro tyrimai buvo apvainikuoti keliasdešimčia tūkstančių radinių, kurių sutalpinti Šiaulių „Aušros“ muziejus neturi pakankamai saugyklių. Kurtuvėnų regioninio parko direkcija nusprendė įsirengti archeologijos radinių saugyklą ir saugoti vis daugėjančią jų kolekciją. Artimiausiam valstybiniam – Šiaulių „Aušros“ – muziejui perduodami tik tie radiniai, kurie įtraukti į archeologinių tyrimų ataskaitos radinių sąrašą – ypatieji. Kurtuvėnų regioninio parko kultūrinė veikla labai plati ir įvairiapusiška, o viena iš jos krypčių yra parodos. Kurtuvėnuose jau buvo surengtos 4 parodos, atskleidžiančios dvaro sodybos archeologinių tyrimų eigą ir rezultatus, joms buvo panaudoti regioninio parko saugykloje buvę radiniai. Viena vertus, pozityvu, kad radiniai neguli saugykloje, o protarpiais parodomi, kita vertus, būsimai Kurtuvėnų regioninio parko Lankytojų centro ekspozicijai rengti nedaug eksponatų reikės skolintis iš muziejaus. Toks sprendimas apima tik dalį problemos – tik tas dvarų sodybas, kuriose esama muziejų, regioninių parkų ar kitų institucijų, turinčių ir ekspozicinę ar muziejinę funkciją. Kitų dvaro sodybų radiniai keliauja tiesiai į muziejus. Tačiau Nyderlanduose, Didžiojoje Britanijoje ir kitose Europos šalyse jau plinta praktika ir metodika ne tik kaupti muziejų rinkinius, bet juos ir atnaujinti, atsisakant tam tikrų objektų, perduodamų kitiems muziejams, kitoms atminties institucijoms, net kitoms valstybėms. Dabar vis daugiau muzeologų mąsto apie paveldo vaidmenį visuomenėje. Tad galbūt vertindami objektų vaidmenį visuomenėje ir galimybę paveldui padėti visuomenei vystytis, neturėtume objektų saugoti muziejuose, o dinamiškesniu būdu saugoti jų gyvybingumą visuomenėje.⁵ Tokios novatoriškos muzeologijos ir paveldosaugos raidos tendencijos reikalauja ne tik jų keliamų idėjų suvokimo, įvertinimo, bet ir didesnio paveldosaugos teisinių aktų lankstumo. Aukščiau įvardintos problemos liudija, kad Lietuvos muziejai jau yra pribrendę perimti ir kūrybingai pritaikyti modernias rinkinių kaupimo ir jų dinamikos praktikas.

*Dvarų sodybų radiniai. Gyvulių kaulai ir plytų fragmentai.
Fot. Birutė Salatkienė*

*Dvarų sodybų radiniai. Glazūruota keramika.
Fot. Birutė Salatkienė*

Masinės medžiagos apskaitos problemos

Muziejuje prasideda antrasis atrankos etapas – iš visų ypačiųjų radinių pagal tipologijos chronologijos ir kitus kriterijus atrenkami tie, kurie taps pagrindinio fondo eksponatais. Kiti radiniai į muziejaus apskaitą įtraukiami vienu bendru aktu, suskirstant juos pagal tipologiją ir nurodant skaičių. Tokią apskaitos tvarką apibrėžė ir aukščiau minėtos archeologinių radinių perdavimui muziejams taisyklės. Radiniai metrikuojami ir saugomi pagal muziejaus saugyklų standartus. Masinės medžiagos tyrimai (laboratoriniai, technologiniai, tipologiniai ir kt.) gali būti sėkmingai atliekami, nepažeidžiant jų teisinio statuso ir materialaus pavidalo. Masinė medžiaga paprastai klasifikuojama ir saugoma pagal radimo vietą, nustatytą archeologinių tyrimų metu.

Tačiau vis tiek lieka pati didžiausia problema – dideli perduodamų radinių skaičiai, kurie turi būti sutalpinami muziejų saugyklose, kurių tūriai nedidėja. Masinės medžiagos apskaitos ir saugojimo problema Lietuvos muziejuose reikalauja neatidėliotino sprendimo dar ir dėl to, kad muziejai taiko skirtingus atrankos kriterijus ir metodus, jie radinių gali ir nepriimti. Tai apsunkina ir archeologų, perduodančių radinius muziejams, padėtį, nes jie turi kaskart prisi- taikyti prie skirtingų priėmimo sąlygų. Kai Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių apsaugos, apskaitos ir

saugojimo sekcija ims nagrinėti šią problemą, tada galės būti apibrėžta ir masinės medžiagos priėmimo, apskaitos ir saugojimo metodika.

Pastaruosiu metu Europos šalių muzeologijos diskurse klausimas „Ką saugoti?“ keičiamas į „Kodėl saugoti?“ Kodėl viską, ką iškasa archeologai, reikia saugoti? Archeologams ir muziejininkams būtina įtikinti visuomenę ir valdžios institucijas, kad muziejai, jų rinkiniai ir ekspozicijos yra reikšmingi vietos bendruomenės ar viso krašto socialinei ir kultūrinei raidai ir tapatybei. Tik tokiu atveju muziejai gali tikėtis finansavimo ir kultūrinio „svorio“⁶. Šiuo aspektu dvarų sodybų archeologinė, ypač masinė, medžiaga kaip muzealija tikrai nėra vienareikšmiškai priskiriama aukščiausios vertybės kategorijai, todėl jos kaupimas ir panaudojimas būna problemiškas. Lietuvoje archeologijos mokslo ir profesionaliosios muziejininkystės tradicijos nėra tokios gilios, kaip kituose Europos kraštuose, mūsų muziejai dar tik konstruoja dinamiškos ir aktualios atminties institucijos įvaizdį. Pastaruosiu laiku minimi Muziejų metai, rengiami Muziejų keliai, organizuojamos Muziejų naktys, plėtojama muziejinė edukacija, tačiau tai yra kultūrinė muziejaus misija, o muziejaus, kaip paveldosaugos ir mokslo institucijos, funkcijos visuomenei nėra tokios aiškios. Giluminiai procesai kaupiant ir išsaugant tautos ir valstybės paveldą ir atmintį, reikalaujantys didelių mokslinių pajėgų ir lėšų, yra esminė muziejaus idėja.

*Dvarų sodybų radiniai. XVI a. kaulio fragmentas.
Fot. Birutė Salatkienė*

Be rimto kaupiamojo ir tiriamojo darbo socialinė bei kultūrinė muziejų veikla būtų paviršutiniška, todėl atrasti aukso vidurį tarp archeologijos radinio, kaip mokslo, paveldo objekto, ir archeologijos radinio, kaip muziejinės vertybės, atminties kristalo, radinio, simbolio, yra labai sudėtinga. Šią problemą išspręsti turi padėti išsamūs moksliniai tyrimai, mokslinės ir mokslo populiarinimo publikacijos, modernios ir patrauklios ekspozicijos bei rekonstrukcijos.

Dvarų sodybų archeologinės medžiagos eksponavimo problemos

Iki pastarųjų metų dvarų sodybų archeologinės medžiagos eksponavimas nekėlė didesnių problemų pirmiausia dėl to, kad jos buvo mažai. Senamiesčių ir pilių tyrinėtojai ir ekspozicijų rengėjai didžiulį eksponatų srautą pajuto seniau. Pilių ekspozicijose archeologiniai radiniai tradiciškai buvo rodomi ekspozicijų pradžioje, atrenkami retesni, geriau išsilaikę radiniai, o dažniau – tik jų fragmentai. Naujoji muzeologija, iškėlusį klasikinio muziejaus kaip reiškinio ribotumą, ekspozicijų monografiškumą, rinkinių kaupimo vienybės, kasdienybės istorijos ignoravimą, suformulavo modernius muziejaus misijos aspektus. Šiuolaikinis muziejus turi prisitaikyti prie modernėjančios visuomenės socialinių ir kultūrinių interesų kaitos. Čia verta prisiminti keletą novatoriškų įžvalgų, pastaraisiais metais išsakytų olandų muziejininko Peterio van Menscho keliuose Lietuvos muziejuose skaitytose paskaitose ir publikacijose. Kokia muziejų misija civilizuotoje ir didžiuliais tempais kintančioje visuomenėje? Muziejai yra ne apie kitus, jie apie mus, bet juose mes matome tokią praeities rekonstrukciją, kokią dabar ma-

nome buvus, ir ji gali būti labai nutolusi nuo to, ko iš tikrųjų būta⁷. Muziejų misija – padėti žmonėms apibrėžti savo vietą pasaulyje ir nustatyti savo tapatybes, tokiu būdu stiprinant jų savigarbą ir pagarbą kitiems⁸. Muziejuje, išeidami iš savo laiko, randame sujungtas skirtingas epochas, ir praeitis jame suvokiama tiek, kiek ji aktuali nūdienai. Tam tikra prasme klasikinis muziejus buvo tarsi šventykla, jos realybė buvo gerai suprantama muziejininkams, bet svetima lankytojui (eksponatai už stiklo, išpėjimai nieko neliesi rankomis). Modernusis muziejus juda kita kryptimi, kurioje jo veiklos idėjinis pagrindas yra prieinamumas, atstovavimas ir dalyvavimas⁹.

Prieš keletą dešimtmečių Lietuvos muziejuose vyravusios objektinės ekspozicijos, sukonstruotos iš atskirų muziejinių vertybių, kurioms paaiškinti reikėjo atskiros etiketės kiekvienam, buvo projektuojamos tarsi mokslinės monografijos ar mokykliniai istorijos vadovėliai. Jose turėjo atsispindėti regiono ar viso krašto praeitis nuo seniausių laikų iki šių dienų – nuo paleolito iki glavlito (sovietinė cenzūraautorės pastaba), kaip šmaikščiai pastebėjo šviesios atminties archeologas Vytautas Daugudis. Tokio tipo ekspozicijoje archeologinių radinių eksponavimas nekėlė didelių problemų – kaip kitų epochų, taip ir istorinio laikotarpio archeologinė medžiaga galėjo būti išdėstoma sterilioje vitrinos erdvėje, paaiškinama etiketėmis, žemėlapiais, rekonstrukciniais piešiniais, tekstais. Dar naudotos ir radinių bei tyrimų vaizdų fotografijos, integruotos į „plokščią“ ekspoziciją.

Šiuolaikinės ekspozicijos kur kas dinamiškesnės, labiau specializuotos, jos atitinka muziejų rinkinių struktūrą, ne tokios ilgalaikės, todėl lanktesnės, suspėjančios pajusti visuomenės bei kultūros aktualijas ir joms atliepti. Sparčiu tempu besivystančios informacinės technologijos geografinius atstumus gali visai ignoruoti, kultūros erdves išplėsti iki viso Žemės rutulio. Naujosiose koncepcinio pobūdžio ekspozicijose gausybė instaliacijų, rekonstrukcijų, interjerų, jose kuriamas vaizdas, suvokiamas kaip visuma, be kiekvieno eksponato aiškinimo. Naudojami vaizdo, garso, šviesos, kvapų efektai, leidžiama liesti kai kuriuos eksponatus. Edukacijos ekspozicijų salėse atveria papildomas duris ir langus praeičiai suvokti. Visi minėti ekspozicijų raiškos būdai skatina lankytojų aktyvumą, įtraukia į kitų epochų laiką ir erdvę, suteikia ne tik pažinimo džiaugsmo, bet ir naujų emocijų, išgyvenimų, o tai atitinka aukščiau minėtus prieinamumo, dalyvavimo principus. Konceptualiosioms ekspozicijoms keliami kur kas didesni reikalavimai nei objektinėms. Jose turi būti išlaikytas informacijos (mokslo, žinių) ir vizualumo (dizaino, visuminio vaizdo) santykis, sukuriama atitinkama nuotaika. Šiuolaikinei ekspozicijai reikalinga sudė-

*Dvarų sodybų radiniai Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos ekspozicijoje.
Fot. Birutė Salatkienė*

tinga ekspozicinė įranga, specialus apšvietimas, integruotos informacinės technologijos.

Pasvarstykime, kaip Lietuvos dvarų archeologinė medžiaga gali būti integruota į šiuolaikinės muziejų ekspozicijas, kokius pavidalus galėtų įgauti ir kokias prasmes atskleisti. Mūsų dienomis bajorų kultūra plačiausiai reprezentuojama dvarų sodybose, kuriose įkurti muziejai. Tai plačiai žinomos Kretingos, Renavo, Plungės, Rokiškio, Paežerių, Burbiškio, Jurbarko dvarų ekspozicijos. Pilių ekspozicijų, skirtų bajorijos kultūros paveldui, esama mažiau. Tai Panemunės, Biržų, Trakų, Medininkų, Klaipėdos, Kauno, Gedimino pilis ir Valdovų rūmai Vilniuje. Tik nedaugelis muziejų turi tokio pobūdžio ekspozicijas be architektūrinio konteksto – Šiaulių „Aušros“, Žemaičių „Alkos“ ir keletas kitų. Bajorų dvarų paveldą muziejininkai ir lankytojai suvokia panašiai – turi būti matoma dvaro sodyba, parkas, tvenkiniai, jei jų esama muziejuje, interjerai, baldai, indai, drabužiai, kiti buities daiktai, ginklai ir didžiulės vaizduojamojo bei taikomojo meno galerijos. Suprantamas poreikis rodyti ir žiūrėti į dvaro gyvenimo prabangą, ypač turint galvoje, kad daugybei šimtmečių ji buvo išnykusi iš akių. Pirmojoje XX a. pusėje dvaras buvo svetimos kultūros apraiška, todėl nevertinta, o sovietmečiu – ignoruojama dėl ideologinių sumetimų. Taigi šiuolaikinėse dvarų ekspozicijose tviskantis parketas, žaižaruojantis krištolas, stilingi baldai yra patrauklu. Kaip giluminė tos aplinkos prasmė – bajorų gyvenimai, likimai, charakteriai, daugiau perduodami gidų pa-

sakojimais nei eksponatūra. Ar tose puošniose salėse atrastume vietos archeologiniam radiniui, fragmentui, šukei, monetai? Geriausiu atveju rūsyje pamatysime nedidelę vitriną su kokliais, keramika, lipdinių fragmentais, dažnai be aiškinamųjų priemonių ir be aiškesnio konteksto. Ekspozicijose, kurios įrengtos ne dvare, o įprastoje muziejaus aplinkoje, dvarų sodybų archeologinė medžiaga dažniausiai būna integruota į bendrąjį archeologijos naratyvą, parodoma kaip atskira epocha. Dėmesį derėtų atkreipti ir į tai, kad „sveiki“ autentiški dvarų kultūros eksponatai retai „mena“ ankstesnius nei XVIII amžius laikus, o archeologiniai radiniai dažnai siekia XV–XVII, kartais ir ankstesnius amžius. Neretai dvarų sodybų vietose aptinkama geležies amžiaus gyvenviečių liekanų (Anykščiai, Pakruojis), o kartais ir akmens amžiaus gyvenimo pėdsakų (Kurtuvėnai). Mokslui ir pažinimui šie ankstyvieji radiniai yra nepaprastai svarbūs tiek tyrinėto dvaro sodybos gyvenamosios tyrimams ir pažinimui, tiek apskritai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinei kultūrai atskleisti. Problema ta, kad jų vizualumas neadekvatus mokslinei vertei, iš jų neįmanoma sukonstruoti interjero, įrengti instaliacijos. Lankytojui tai vis tiek bus tik šukės ir nuolaužos, iš kurių jis nepajėgs rekonstruoti pirminio vaizdo, susieti tarpusavyje, atpažinti kaip dvaro aplinkos elementų. Archeologinės medžiagos integravimas į bendrą ekspozicijos audinį geriausiai pavykęs Valdovų rūmų ekspozicijoje. Čia pakanka atvirų erdvių su instaliacijomis, rekonstruotos prabangios kokli-

Liečiami eksponatai Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos ekspozicijoje. Fot. Birutė Salatkienė

nės krosnys, turtinga radinių ekspozicija, stilingai paskirstyta po rūmų erdvę stiklinėse vitrinose. Be abejo, galintiems Vilniaus Žemutinės pilies mūrams, valdovų prabagai, apie kurią jau rašomi moksliniai veikalai,¹⁰ provincijos dvaro sodyba prilygti negali nei architektūros paveldu, nei ekspoziciniais plotais. Tai kokios gi galimybės eksponuoti archeologijos paveldą paprastoje dvaro sodyboje? Turime atkreipti dėmesį į esminius skirtumus tarp ekspozicijų, rengiamų pačiose dvaro sodybose, jose esančiuose muziejuose, ir neutralioje muziejaus ekspozicinėje erdvėje, kur dvarą reikia „sukurti“. Pirmuoju atveju sintetinėje ekspozicijoje, kur gali būti eksponuojamos architektūrinės detalės, atidengtos ir konservuotos autentiškos sienų ir lubų puošybos detalės, gerai dera tinkamo dizaino stiklinės vitrinos su originaliais dvaro sodybos archeologiniuose tyrimuose surinktais radiniais. Jie organiškai įsilieja į dvaro istorijos pasakojimą kaip spalvingos detalės, paryškinančios tarsi adaptuotą dvaro aplinką. Tokio pobūdžio ekspozicija įrengta Biržų pilyje, pagrindinio pastato rūsiuose ir arsenale. Dabartinėse dvaruose esančių muziejų ekspozicijose kol kas nėra sektino pavyzdžio, kur dvaro laikotarpio archeologiniai radiniai būtų vaizdžiai įjungti į ekspozicijos visumą.

Tuose muziejuose, kur dvaro aplinką reikia sukurti, eksponavimo problemų dar daugiau. Šiaulių „Aušros“ muziejuje ekspozicija „Provincijos dvaras“ įrengta pramonininko milijonieriaus Chaimo Frenkelio viloje. Tai XX a. pradžios secesijos stiliaus pastatas, kuriame gausu žydų kultūros elementų – interjerų dekoras, jo spalvos, – tačiau dvaro prabanga čia pritampa, neprieštarauja laikmečiui, gerai įsikomponuoja į vilos architektūrą. Ekspozicijos ašis – apibendrinti dvarų interjerai, o tokioje aplinkoje archeo-

loginei dvarų kultūros daliai vietos nėra nei estetiniu, nei koncepciniu požiūriu. Žemaičių „Alkos“ muziejuje, kur dvarų ekspozicija sukonstruota neutralioje aplinkoje, archeologiniai radiniai taip pat iškristų iš konteksto. Taigi ar dvarų archeologijai apskritai esama vietos muziejų ekspozicijose? Būtų galima pasiūlyti keletą dalykų: specialias erdves, rekonstrukcijas ir edukaciją.

Tuose muziejuose, kurie apskritai turi archeologijos ekspozicijas, speciali dvarų tema ir erdvė yra logiškas ir priimtinas sprendimas. Bendrame archeologinės ekspozicijos kontekste radinių fragmentiškumas nekrinta į akis, lankytojas jau iš anksto žino, kad pamatys tik buvusio gyvenimo pėdsakus. Antra vertus, tokios ekspozicijos akivaizdžiai demonstruoja autentiškus ankstyvus materialius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros paveldo objektus, kurie susieja priešistorės epochą su Naujaisiais laikais. Dvarų paveldo vieta būtų archeologinės ekspozicijos pabaigoje, kur eksponatūra ir visos eksponavimo priemonės lankytojui gali atskleisti kitais būdais neprieinamus dvaro gyvenimo aspektus.

Parodyti dvaro buitį, ne prabangą, ištaigą, ne paradinį, o ūkinį, darbinį gyvenimą ne mažiau svarbu. Lankytojui tokia ekspozicija turėtų praplėsti požiūrį į dvarą – žemės valdą, sodybą, ūkinį vienetą, – padėtų pažinti dvarų materialinę kultūrą. Buities ir amatų ekspozicijos ir dabar nukeliamos į kitus dvarų sodybų-muziejų pastatus – svirnius, ofcinas. Ten paprastai sutelpta ir muziejaus turimi etnografiniai daiktai. Kaip integrali dalis tose erdvėse tiktų ir archeologų iškasta buitis. Kas gali pasigirti matęs, kaip atrodo keletas šimtmėčių senumo rankų darbo langų stiklas, kaltinės vinyšys, peiliai su kaulinėmis kriaunomis, kaltinės įvairiausių dydžių pasagos, skaičiavimo lentos žetonas? Buities

ekspozicijos nereprezentacinės ekspozicinės erdvės sutalpintų didelį kiekį dvarų sodybų archeologinių radinių, kur jie tiktų vizualiai ir atliktų pažintinę funkciją.

Rekonstrukcija gali būti kūrybingai panaudota daug plačiau ir įvairiau nei specializuota ekspozicija. Rekonstruoti galima architektūros elementus, dekoro detales, baldus, drabužius, indus ir daugelį kitų dalykų. Konservuoti ar restauruoti archeologiniai radiniai gali būti eksponuojami vitrinose kaip autentika, o jų replikos tiktų ir atviroms erdvėms – interjerams, instaliacijoms. Įspūdingai atrodo rekonstruotos koklinės krosnys tiek puodyninių koklių, tiek prabangių glazūruotų. Šiuolaikiniai keramikai, atkūrę ir įsisavinę archajiškas technologijas, pajėgūs pagaminti XV–XVI a. stalo indų replikas, kurios šalia autentiškų fragmentų vaizdžiai iliustruotų senovinio dvaro aplinką. Archeologai iškasa daug geležies dirbinių: kastuvų, kirvių, peilių, vinių, apkaustų, grandinių, kurie patys ir jų kopijos labai tiktų dvaro amatų ir įrankių ekspozicijoms. Dvaruose įsikūrusios kultūros krypties institucijos šiuo metu mėgina atkurti ir tokius dvaro gyvenimo elementus kaip žirgynai, tvenkiniai, kulinarinis paveldas. Tam reikia balnų, karietų, pakinktų rekonstrukcijų, vežikų kostiumų. Kulinarinis paveldas – tai ne vien patiekalų receptai, kurių archeologai niekada neras, bet ir virtuvės įranga, rykai, įrankiai, virimo puodai, keptuvės su kojelėmis ir daugelis kitų smulkmenų, be kurių dvaro virtuvė niekuo nesiskirs nuo pakelės užkandinės. Dvaro patiekalams atkurti pravartu žinoti, kokių gyvulių, žuvų, paukščių, žvėrių mėsa valgyta – čia pagelbės archeologų surinktų kaulų analizė.

Dar didesnės galimybės atsiveria muziejų edukacijoje. Čia archeologiją galima panaudoti dvaro amatų ir buities darbų rekonstrukcijoms, dvarų pramogoms.

Apibendrinant pasakytina, kad dvarų sodybų archeologinių tyrimų metu surinkti radiniai gali ir turi būti eksponuojami muziejuose. Modernusis muziejus siekia kuo labiau įtraukti lankytoją į atminties erdvę, atverti jam istorinę praeitį ir kultūros paveldo prasmes, todėl archeologinių dirbinių eksponavimas yra geras būdas patenkinti jo poreikį, pajusti autentišką kitos epochos dvelksmą, pajusti „tikro daikto“ aurą. Kiekviena ekspozicija yra dabarties dialogas su praeitimi. Tai, ko neišlaiko atmintis, gali atskleisti ilgas šimtmečius žemėje pragulėjęs radinys, mūsų dienų žmogui kalbantis savo epochos kalba. Kita vertus, archeologiniai dvarų sodybų radiniai visada atskleidžia ne apibendrintą, o labai konkrečios vietos praeities vaizdą. Jie pasakoja apie vieną dvarą, jo kasdienybės bruožus, kartais detales. Emociniu požiūriu lankytoją tai veikia stipriau, archeologijos „kalba“ įtaigesnė – lankytojas mato ne panašų, kažkur nupirktą daiktą, o tikrą, kurį lietė kažkada čia gyvenusių žmonių rankos.

Baigiamosios pastabos

Pastaraisiais dešimtmečiais smarkiai išsiplėtoję Lietuvos dvarų sodybų archeologiniai tyrimai ir nepaprastai gausūs jų radiniai ne tik ženkliai papildė muziejų rinkinius, bet ir sukėlė nemažai problemų, susijusių su jų apskaita, saugojimu ir eksponavimu. Iš Lietuvoje egzistavusių 3 342 dvarų 1991 m. 789 buvo įtraukti į valstybės saugomo kultūros paveldo sąrašus. Šiuo metu saugoma apie 600 dvarų sodybų. Archeologiniai tyrimai dvarų sodybose Lietuvoje pradėti nuo XX a. vidurio. Jų dinamika tiesiogiai susijusi su dvarų sodybų teisinio statuso kaita. Intensyvesni dvarų sodybų žvalgymai pradėti apie 1993 m., o išsamiai juos tyrinėti pradėta po 2005, kai įsigaliojo Kultūros vertybių registras, į kurio sąrašus buvo įtrauktos geriausiai išlikusieji dvarai. Labiausiai tyrimų mastas išsiplėtė nuo 2010 metų. Nuo XX a. vidurio iki šių dienų archeologiniai tyrimai buvo atliekami 172 dvaro sodybose.

Dvarų sodybų archeologinių tyrimų metu surenkama labai dideli kiekiai radinių, po keliolika tūkstančių per vieną sezoną. Jų apskaita ir saugojimas muziejams problemiški, reikalaujantys didelio saugyklų ploto. Dalis masinės medžiagos jau dabar saugoma dvaruose, jei ten esama kultūros institucijos su muziejinėmis funkcijomis. Apskaitoje esama keleto lygių – vertingiausi radiniai įtraukiami į muziejų rinkinius, o masinė medžiaga saugoma metrikauta, pagal priėmimo aktus.

Dvaro sodybų archeologinių radinių (koklių fragmentų, keramikos šukių, stiklo dirbinių dalių ir pan.) eksponavimas labai sudėtingas dėl to, kad iš tos pačios epochos muziejuje sukaupti dideli taikomojo ir vaizduojamojo meno, baldų, indų, papuošalų ir buities daiktų rinkiniai. Jų eksponavimas priimtinas ir vaizdus specializuotose ekspozicijose, o dirbinių ir objektų rekonstrukcijos gali būti integruotos į bendrąsias interjerines ekspozicijas.

Šiuolaikinis muziejus lankytojui patrauklus tada, kai jis informatyvus, estetiškas, dinamiškas, atraktyvus, įtraukiantis jį į įvairias veiklas, suteikiantis naujų išgyvenimų ir pažinimo džiaugsmo.

Muzeologas Pieteris van Menschas pastebėjo, kad Rytų Europoje muziejus vis dar apibrėžiamas kaip mokslinė įstaiga, o Didžiojoje Britanijoje ir JAV muziejai iš esmės suprantami kaip švietimo institucijos¹¹. Kyla klausimas, ar muziejus, kaip atminties institucija, gali apsiriboti švietimu, ignoruodamas mokslo ir paveldausauginę funkcijas. Vis dėlto reikėtų išlaikyti balansą, neperimti šios funkcijos iš formalaus švietimo sistemos. Atminties institucijos – muziejaus – rinkiniai turi būti nuolat pildomi ir naujinami naujų laikų atributais, kuriuos būtina tirti ir saugoti. Tik taip galima palaikyti ir tinkamą muziejinės edukacijos lygį.

1 lentelė. Geriausiai iširtos Lietuvos dvarų sodybos

Eil. Nr.	Pavadinimas, adresas	Žvalgymai	Tyrinėjimai	Mažai informatyvūs tyrinėjimai
	Abromiškės, Elektrėnų sav.		2007, 2010, 2011	1998, 2011, 2012
	Anykščiai	2007	1991, 2004, 2005, 2007, 2008, 2010, 2011, 2011, 2013	2013
	Baisogala, Radviliškio r..		2009, 2010	2003, 2008, 2011
	Joniškis		2004, 2005, 2006	
	Kelmė		1999, 2006, 2009	2011, 2013
	Kretinga		2004, 2006, 2008	2005, 2007, 2013, 2013
	Kruonis, Kauno r..		2004, 2005, 2006, 2007	
	Kurtuvėnai, Šiaulių r.		1995, 1998, 2000, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2011, 2013	2010
	Plungė		2007, 2010, 2011	2004, 2010, 2011, 2013 2013
	Sapiegų rezidencija		2006, 2007, 2009 2011	2013, 2013
	Siesikai	1997	1994, 1998, 2001, 2004, 2006	
	Veisiejai		2007, 2008, 2009	2012, 2013, 2013
	Verkiai		1990, 1991, 2005, 2007	2012

2 lentelė. Kurtuvėnų dvaro radinių statistika 1995–2014 metais

1995	1998	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2013	2014
1 415	5 541	1 096	679	4 251	11 562	8	830	9 880	26 665	256
Iš viso radinių										61 927

Nuorodos:

- Lietuvos Respublikos Valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimas dėl dvarų išsaugojimo politikos. 2001 m. liepos 20 d. Nr. 83, Vilnius. Lietuvos dvarai-praeitis, dabartis, ateitis. Konferencijos medžiaga, Vilnius, 2001, p. 150–151.
- Lietuvos Respublikos Kultūros Ministro raštas Dėl archeologinio paveldo objekte tyrimų metu rastų radinių perdavimo muziejams taisyklių patvirtinimo, 2016-06-06, Nr. S2-1433, Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legal/Act/cb95e7b027e211e6acf89da93cb7409>, žiūrėta 2016.
- Ten pat.
- 2016-03-18 Klaipėdoje, Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje įvyko seminaras-diskusija „Dėl muziejams perduodamų archeologinių radinių aprašymo bei sąrašų sudarymo tvarkos“. Seminarą organizavo

- Mažosios Lietuvos muziejus, dalyviai – archeologai, perduodantys radinius muziejams.
- Van Mensch P. Naujas mąstymas muzeologijos moksle, Modernaus muziejaus veiklos gairės. *Muziejininkystės studijos*, III, sud. A. Puškorius, Vilnius, 2014, p. 26.
- Ten pat, p. 29.
- Ten pat, p.23.
- Ten pat, p.32.
- Van Mensch P. Nauja mokymosi muziejuje koncepcija: naujas požiūris į muziejų komunikaciją. Modernaus muziejaus veiklos gairės. *Muziejininkystės studijos*. III, sud. A. Puškorius, Vilnius, 2014, p. 34–35.
- Steponavičienė D. *Lietuvos valdovo dvaro prabanga. XIII a. viduryje – XVI a. pradžia*, Vilnius, 2007.
- Van Mensch P. Naujas mąstymas muzeologijos..., p. 32.

THE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL OF MANOR HOMESTEAD: THE PROBLEMS OF PRESERVING AND EXHIBITING

Dr. Birutė Kazimiera Salatkienė

Šiauliai “Aušros” Museum

Manors are a peculiarly significant segment of Lithuanian history and cultural heritage covering wide sphere of social and economic history, as well as architectural and material culture. The archaeological investigations of Lithuanian manors have intensely developed in recent decade and extremely numerous findings have significantly supplemented collections of museums. This process brought not only a big amount of new knowledge and information about the history of Lithuanian nobility but also presented some challenges to museums in the field of its documentation, preservation, and exhibiting.

About 600 manors are protected by institutions of heritage in nowadays Lithuania but there is some information that 3 324 manors existed there from the 15th to the 20th centuries. In the middle of the 20th century the archaeological exploration of manors started. However, the number of their exploration has significantly increased since 2005, when Register of Cultural Property came into force. There are about 170 manors in Lithuania explored by archaeologists; however, only in slightly more than ten manors, a large territory has been excavated. During the excavations, the archaeologists collect large amounts of findings: over 10 000 items per season. According to the rules of heritage investigation, the findings must be sent to the collections of museums,

however, they need a large space for storage in museums, as well as documentation. In some cases, archaeological findings are preserved in the storehouses of explored manors in case a manor performs the function of museum. The most valuable findings come to the main collections of museum but mass material can be preserved under less strong documentation.

The exhibiting of archaeological material of manors is complicated because usually there are fragments of pottery, bricks, tiles, glass, iron artefacts and so on. These findings have a great historical and cultural value but due to exposition and their picturesqueness they are less impressive than pieces of art, furniture or dress. This kind of exhibit needs a special archaeological exposition with wide historical context and good design. The reconstruction of archaeological objects and findings is a very progressive way of their use for a modern exposition in a museum. In this case, archaeological material preserves its scientific value and looks aesthetic and attractive. Some kinds of reconstructions are very useful for museum educational events and practice.

Modern museum is attractive for visitors if it is informative, aesthetic, dynamic and can propose various kinds of activities, give new experience and emotions, as well as joy of knowledge.

PLATELIŲ DVARO SAVININKŲ ŠUAZELIŲ (DE CHOISEUL-GOUFFIER) ŠEIMOS ARCHYVO RINKINYS ŽEMAIČIŲ MUZIEJUJE „ALKA“

Regina Bartkienė

Žemaičių muziejus „Alka“

Lietuvos dvarų naikinimą lėmė 1940 metais vykusi sovietinė okupacija ir dvarų nacionalizacija. Kultūros vertybių registravimas bei jų vežimas į tuometu veikiančius muziejus, Kultūros apsaugos įstaigų sandėlius vyko skubotai, trūkstant lėšų ir darbuotojų. Taip į Žemaičių muziejų „Alka“ Telšiuose muziejaus įkūrėjo ir pirmojo direktoriaus Pr. Genio, Telšių apskrities viršininko K. Sideravičiaus, daktaro J. Mikulskio ir kitų praeities vertybių išsaugojimui pasižventusių žmonių rūpesčiu iš nacionalizuotų Žemaitijos dvarų pateko šimtai vertingų eksponatų: baldų, paveikslų, indų, 32 000 knygų (30 000 vėliau buvo išvežta į Knygų rūmus), tūkstančiai dvarų archyvinių dokumentų (pradedant XVI a.).

Didžiausias buvo Platelių dvaro rinkinys. 1940 m. iš šio dvaro buvo atvežta net keli sunkvežimiai įvairių meninių vertybių, beveik visas dvaro archyvas, dalis bibliotekos. Ten dar likęs turtas 1943 m. sudegė kartu su dvaro pastatu¹.

1940 m. lapkričio 14 d. sudarytame kultūros vertybių liekanų sąraše minimas dvaro archyvas, patalpintas į vieną kambarį pačiame dvaro pastate. Sąraše minima, kad į šį kambarį „saugoti sunėšta keli šimtai knygų, pora tūkstančių įvairių (daugiausia prancūzų kalba) žurnalų bei 10 dėžių ir krepšių su Šuazelių-Gufjė (*pranc.* de Choiseul-Gouffier) šeimos asmeniniu archyvu, kuriame buvę laišakai, sąskaitos, dienynai, fotografijos. Saugoti pavesta Platelių viešosios valstybinės bibliotekos vedėjui Kaziuui Strokšui ir Platelių dvaro komiteto pirmininkui Pranui Pilybui“².

1940 m. Kultūros paminklų apsaugos įstaigos sudarytuose meno vertybių, pervežtų saugoti į Žemaičių muziejų „Alka“ iš Žemaitijos dvarų, sąrašuose randame Platelių dvarą mininčius dokumentus: 1940 m. rugsėjo 12 d. akte rašoma, kad „dalyvaujant Pr. Geniui, dr. J. Mikulskiui ir K. Sideravičiui bei Platelių dvaro komisariui L. Šukiui ir komiteto pirmininkui Pr. Pilybui, paimti buvusio Platelių dvaro grafo Šuazelio-Gufjė daiktai, kurie vėliau buvo pervežti į Telšių muziejų“³.

Dėl taip susiklosčiusių istorinių aplinkybių buvo išsaugota ne vieno dvaro istorija.

Šio straipsnio tikslas – pristatyti išlikusią dvaro archyvinę medžiagą, atskleisti keletą Platelių dvaro istorijos fragmentų, susijusių su prancūzų kilmės grafu Oktavijumi Šuazeliu-Gufjė, jo žmona So-

fija Šuazel-Gufjė (Tyzenhauzaite) bei jų sūnaus Aleksandro Šuazelio-Gufjė šeimos genealogine linija.

Rankraštinis fondas mažai tyrinėtas ir pareikalavęs ilgų studijų metų. Tai gausus rinkinys ūkinių ir teisinių rankraštinėjų dokumentų, daugiausia nuorašų (XVI a. – XX a. pradžia), kurie buvę kruopščiai suskirstyti atskiromis temomis ir chronologine tvarka (apie 3 000 vnt.). Dokumentai surašyti lenkų ir prancūzų kalbomis. Fonde saugoma 52 vnt. XIX–XX a. pradžios ūkio inventorių bei dvaro išlaidų ir pajamų knygų. Gausus epistolinis palikimas (680 vnt.), keliasdešimt vienetų finansinių ataskaitų, siųstų iš Šuazeliams priklausiusio cukraus fabriko Varšuvoje. Atskirą dalį sudaro spaudiniai: brošiūros, įvairių užsienio šalyse pirktų prekių katalogai, atvirukai, liudijantys, kad Šuazeliai gana nemažai keliavo po Vakarų Europą.

Įdomiausią dalį sudaro fotografijos, dvaro žemių sklypų ir miškų planai. Senujų spaudinių rinkinyje saugoma 15 knygų prancūzų kalba su Šuazelių ranka darytais įrašais. Be abejo, iš dvaro bibliotekos knygų ir žurnalų bei laikraščių komplektų pateko ir daugiau, tačiau 1940 metais dvarų turtą pervežant į muziejų buvo registruojami tik vertingiausi meno kūriniai, o spaudinių sąrašai iš viso nebuvo sudarinėjami (skaičiavo „dėžėmis ir krepšiais“), todėl identifikuoti, kuriam dvarui priklauso, įmanoma tik pagal rastus autografus ir kitokius žymėjimus⁴.

Platelių dvaro archyvo ikonografijos rinkinyje saugomos 84 pavienės fotografijos, datuojamos 1870–1880 m. Didžioji dalis fotografijų paklijuota ant storesnio popieriaus, daugumos jų būklė bloga – kraštai apiplėšyti, parudavusios, dėmėtos, kai kurios blogos kokybės, vaizdas vos įžiūrimas. Kitoje fotografijų pusėje įrašai daryti muziejininko Vito Valatkos. Iš kur paimti duomenys, nežinoma, tik galima spėti, kad tuo metu buvo daug bendrauta su Platelių istoriją tyrinėjusiu muziejininku, kraštotyriminku Juozu Mickevičium. Įrašuose nurodoma asmenų vardai, pavardės, metai, taip pat teigiama, kad fotografijų autorius – Aleksandras Šuazelis (1821–1896). Šioje medžiagoje užfiksuoti XIX a. Platelių miestelio ir dvaro sodybos vaizdai, dvaro tarnautojai⁵, Platelių gyventojai, Šuazelių šeima: Sofija Tyzenhauzaitė-Šuazel, jos sūnaus Aleksandro vaikai Gabrieliūs, Aleksandras, Marija ir jų motina Sofija Čapska-Šuazel⁶. Dalis as-

Sofija Tyzenhauzaitė-Šuazel. Taich Hanfstaengl fotoateljė. Drezdenas. Apie 1862 m. ŽAM GEK 37274

menų fotografijose nežinomi. Išliko šešios Liudviko Šuazelio portretinės fotografijos (fotografuota apie 1925 ir 1940)⁷. Tarp neatpažintų rinkinio fotografijų gali būti ir Aleksandro Šuazelio, kuris pats fotografavo, portretas, bet, deja, apie jį nėra jokių įrašų.

Fotografijų reversų įrašuose nurodytos datos gali būti netikslios, nes pagal Lietuvos valstybės istorijos archyve esančius gimimo metrikų įrašus, Aleksandro Šuazelio (Aleksandro Šuazelio ir Sofijos Čapskaitės sūnaus) gimimo data nurodoma 1876-02-21 (visas vardas Aleksandras Kazimieras Liudvikas), dukters Marijos (Mari Sofija) 1871 m., Gabrieliaus (Gabrielius Bogdanas Djedone Etjenas Šarlis Ignacas Marie) – 1873 m.⁸ Remiantis fotografijose užfiksuotų vaikų amžiumi, gali-

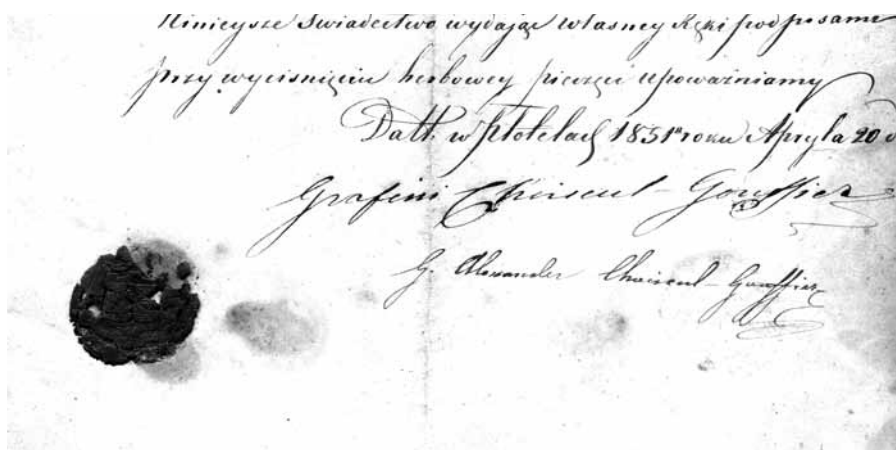
ma tvirtinti, kad fotografuota, matyt, vėliau, apie 1880–1890 m. Liudviko (Lui) Šuazelio gimimo data – 1880-09-01. Jo XIX a. pabaigos fotografijų nėra.

Dvaro pastatų fotografijų mažai. Yra viena fotografija su 1935 m. Platelių dvaro rūmų vaizdu bei aštuonios XIX a. pabaigos fotografijos, kuriose užfiksuoti dvaro ūkiniai pastatai⁹.

Be pavienių fotografijų, išliko du Šuazelių šeimos albumai, kuriuose dvaro gyvenimą mena 101 fotografija. Jose, be pačių Šuazelių šeimos narių, yra ir barono von Röne fotografija, Vokietijos kaizerio Wilhelmo I, Napoleono III ir kt. istorinių asmenybių portretinės fotografijos¹⁰. Deja, įrašų mažai ir daugelis asmenų fotografijose neatpažinti. Vizualiai galima atpažinti tik Marijos, Gabrieliaus, Aleksandro Šuazelių bei jų motinos Sofijos Čapskaitės-Šuazel portretines fotografijas (8 vnt.). Patys albumai puošnūs, oda aptrauktais viršeliais, sutvirtintais metalo aptaisais¹¹. Juose fotografijos darytos įvairių Europos šalių fotografų (Drezdeno, Paryžiaus, Rygos, Krokuvos, Berlyno, Venecijos) fotoateljė.

XX a. pirmos pusės fotografijų dvaro archyve rasta vos keletas. 1996 metais keturias vertingas fotografijas padovanojo 1936–1937 m. dvare dirbusi virėja Adelė Gorainytė, vėliau gyvenusi Žemaičių Kalvarijoje. Jose užfiksuota Marijos Šuazel laidotuvės, ketvirtame šio amžiaus dešimtmetyje dirbę dvare tarnautojai, rūmų pastatas¹².

Kartografijos rinkinyje saugomas 58 Šuazeliams priklausiusių miškų ir žemių planai. Čia rasime Telšių apskrities Platelių, Gintališkės, Kepurenų ir Išalyno dvarų, Rokiškio apskrities – Zofijavo, Mirabelio ir Slabados – palivarkų žemės plotų bei Ukmergės apskrities Žirinojų dvaro planus. 16 planų sudaryti 1863–1897 m., 42 planai – 1925–1933 metais. Unikalus Platelių dvaro žemių planas (sudarytas XIX a. pabaigoje), kuriame schematiškai parodytas dvaro sodybos išsidėstymas, Platelių miestelis, ežeras. Jame minima Aleksandro Šuazelio nuosavybė. Tai pats didžiausias iš žemės planų (jo matmenys – 1,88 x 1,54 m)¹³.

Rankraštis. Rekomendacija virėjui Vaškevičiui. Antspauduotas Šuazelių-Tyzenhauzų atspaudu, dokumento apačioje – Sofijos Tyzenhauzaitės-Šuazel ir Aleksandro Šuazelio parašai. 1851 m. ŽAM GEK 41692

Trumpai apie grafų Šuazelių šeimos atsiradimą Plateliuose

1795 m. LDK praradus nepriklausomybę, Platelių valsčius tapo valstybine Rusijos nuosavybe. XIX a. pradžioje Platelių dvaras atiteko prancūzų grafiui Marie Gabriel Florent Auguste de Choiseul (1752–1817), (toliau – Augustas Šuazelis-Gufjė), karaliaus Liudviko XIV ministro hercogo Šuazelio-Gufjė jaunesniosios linijos palikuoniui. Ši sena ir kilminga prancūzų giminė, kilusi iš Šampanės provincijos, Aukštutinės Marnos departamento Choiseul¹⁴ kaimo. Augustas Šuazelis-Gufjė emigravo į Rusiją 1792 m., kilus Prancūzijoje revoliucijai, nes buvo Burbonų dinastijos šalininkų pusėje. Jis iš carienės Kotrynos II gavo ypatingą privilegiją įsigyti žemę ir kitą turtą, neprarandant Prancūzijos pilietybės. Tada jam ir buvo paskirta Platelių valda. Augustas Šuazelis buvo diplomatas ir archeologas. Pagarsėjo 1782 m. išleista knyga apie Graikiją. 1783 m. buvo išrinktas į Prancūzų akademiją, 1784 m. pasiuntinys Turkijoje, 1789 m., kilus Prancūzijoje revoliucijai, išvyko į Rusiją, čia carinės administracijos paskiriamas Dailės akademijos prezidentu, vėliau Sankt Peterburgo viešosios bibliotekos direktoriumi. 1802 m. grįžo į Prancūziją, tačiau Platelių valdos neatsisakė.

Kada Šuazelių šeima atvyko į Platelius, nėra tiksliai žinoma. Muziejaus rankraščių fondo XIX a. pradžios dokumentai apie Platelių dvaro perdavimą Šuazeliams datuojami 1801–1808 m.

Pastoviau Plateliuose apsigyveno dvarą paveldėjęs Augusto Šuazelio-Gufjė sūnus Antoine Louis Octave de Choiseul-Gouffier (1773–1840, toliau – Oktavijus Šuazelis). Su pirmąja žmona Viktorija Potockaite turėjo keturis vaikus, vėliau išsiskyrė.

1808 m. Platelių grafystės inventoriaus titulinis lapas. ŽAM GEK 38201

1818 m. vedė LDK rūmų išdininko Antano Tyzenhauzo anūkę Sofiją, Ignacijaus Tyzenhauzo ir Marijos Pšedzieckaitės dukterį.

Tituluojama pirmąja Lietuvos moterimi rašytoja, Sofija Viktorija de Šuazel-Gufjė (Tyzenhauzaitė) gimė 1790 m. Lydos apskrityje, Želudako dvare, augo Taujėnų dvare, Ukmergės apskrityje. Gavo gerą meninį, muzikinį ir literatūrinį išsilavinimą. Įdomaus likimo moteris, buvusi pažįstama su Rusijos caru Aleksandru I ir Napoleonu. Ji du kartus apie juos išleido savo memuarus „Reminiscencijos“. Šioje knygoje daug įdomios medžiagos apie 1812 m. Vilnių, kai šis miestas pakaitomis tapdavo dviejų imperijų sostine. Tai lyg L. Tolstojaus romano „Karas ir taika“ komentaras. Pažintis su caru truko 13 metų. Sofija turėjo Rusijos imperatorienės freilinos garbės ženklą, apie kurį nepabijojosi pasisakyti audiencijoje pačiam Napoleonui. Vėliau caras Aleksandras I pagyrė ją, <...> *parodžiusią tikrą narsą žmogui, prieš kurį dreba vyrai*. Tuos laikus mena italų dailininko J. B. Lampi XIX amžiaus 2 dešimtmetyje tapytas Sofijos portretas, saugomas Žemaičių muziejaus „Alka“ dvarų ekspozicijoje.

Už prancūzų kilmės grafo Oktavijaus Šuazelio-Gufjė ištekėjo būdama 29 metų ir tapo Prancūzijos valdine. Visus nustebino tokiu savo pasirinkimu, nes Oktavijus Šuazelis buvo daug vyresnis, išsiskyręs. Užaugino vieną sūnų Aleksandrą Vladislovą Ignotą Oktavijų de Choiseul-Gouffier (1821–1896, toliau – Aleksandras Šuazelis), kurio krikšto tėvas buvo pats Rusijos caras Aleksandras I.

Ištekėjusi ponija Sofija gyveno aristokratės kosmopolitės gyvenimą, daug laiko praleisdama užsienyje, vyro tėvonijoje Eperny dvare Šampanės departamente Prancūzijoje, didžiosiose Europos sostinėse. Šiltuoju metų laiku su šeima gyvendavo Platelių dvare. Rašė prancūzų kalba. 1818–1837 m. išleido penkis istorinius romanus iš Lenkijos ir Lietuvos istorijos: „Lenkai Sant Domingo saloje“ (1818), „Barbora Radvilaitė“ (1820), „Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos prijungimas prie Lenkijos“ (1824), „Politikos nykštukas“ (1827), „Halina Oginskaitė, arba švedai Lenkijoje“ (1831). Muziejaus fonduose saugoma Nicoje 1878 m. išleistos knygelės „Litanijos“ ir istorinė apybraiža apie grafaitę „Gertrūda Potockaitė“ (1875) bei garsioji memuarų knyga „Reminiscencijos“, išleista 1862 m. Paryžiuje (žr. Platelių dvaro knygų sąrašas).

1840 m. mirus vyrui Oktavijui, Sofija su sūnumi Aleksandru vasaromis gyveno Plateliuose, šaltuoju metų laiku išvykdavo į Prancūziją. Platelių archyve yra 1858 m. carinės administracijos išduotas dokumentas, kuriame Sofija Šuazel prašo caro administracijos suteikti sūnui Aleksandru, Rusijos

Apartamentų Nicoje nuomos sutartis 1876 m. ŽAM GEK 34899

piliečiui, Prancūzijos pilietybę, neprarandant teisių į nuosavybę Rusijoje. Dokumente – įžymioji caro Aleksandro II rezoliucija: „Sutinku, nes grafienė Šuazel per Napoleono invaziją savo ištikimybe Rusijai nusipelnė ypatingos imperatoriaus Aleksandro I malonės“. Šis dokumentas leido išsaugoti Platelių ir kitų žemių valdas pačiam Aleksandriui ir jo palikuonims, neprarandant Prancūzijos pilietybės ir grafų titulo.

Karieta prie Platelių dvaro rūmų. Fot. A. Šuazelio apie 1880 m. ŽAM GEK 16952

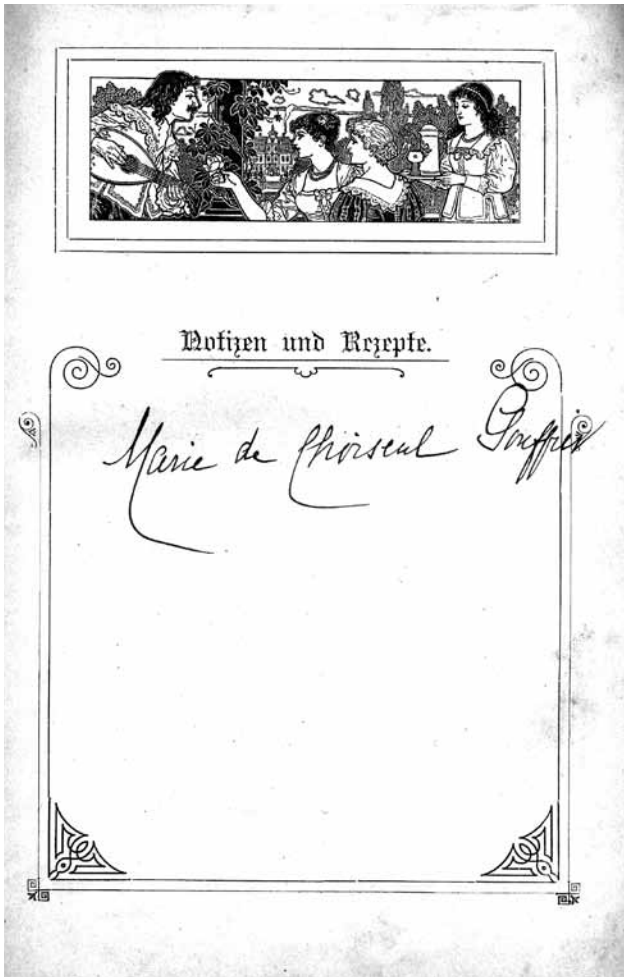
Su sūnumi Aleksandru dažnai keliaudavo po Europą. Tai liudija viešbučių, įvairių pirkinių sąskaitos, atvirukai, koncertų afišos iš įvairių Europos šalių. Gausiame dokumentų rinkinyje išsiskiria Rusijos administracijos leidimas (užsienio paso prototipas) vykti į Varšuvą Sofijai Tyzenhauzaitei-Šuazel ir jos sūnui Aleksandriui Šuazeliui 1846 m. Aprašomi keliaujančiųjų požymiai – Sofija: amžius – 50 m., ūgis – 2 aršnai ir trys verškai¹⁶ (1 m 52 cm), plaukai tamsiai rusvi, akys mėlynos, nosis pailga, veido forma pailga; Aleksandras: amžius 25 m., ūgis – 2 aršnai ir šeši verškai (1 m 62 cm), plaukai rusvi, akys šviesios, nosis pailga, veido forma pailga¹⁷. Įdomu tai, kad Sofijos amžius 1846 m. pagal oficialioje literatūroje nurodomą gimimo datą (1790 m.) turėtų būti 56 m. Tad arba šiame dokumente įsivėlusį klaidą, arba Sofija iš tikrųjų buvo keleriais metais jaunesnė.

Nicoje (Prancūzija) Anglų alejoje Sofija Tyzenhauzaite-Šuazel gyveno keletą metų. Čia parašė paskutinius savo kūrinius. Archyve išlikusi 1876 m. nuomotų apartamentų sąskaita su Sofijos parašu. Minimi indai, baldai, prieškambaris, vestibiulis, virtuvė, salonas ir 5 gyvenamieji kambariai¹⁸.

Fotografijos fonde saugoma dvi Sofijos Šuazel-Gufjė portretinės fotografijos, kuriose matome senyvo amžiaus moterį, apsirengusią tamsiu, puoštu nėriniais rūbu (fotografuota apie 1862 ir 1869)¹⁹. Pastarosios fotografijos autorius – sūnus A. Šuazelis. Sofija 1878 m. gegužės 21 d. mirė Nicoje (Prancūzijoje) – tai liudija fotografijos fonde saugoma taip pat A. Šuazelio fotografuota antkapio fotografija²⁰, kurioje ant akmeninio kryžiaus pritvirtintoje marmurinėje plokštėje iškaltas užrašas „Sophie, Comtesse de CHOISEUL-GOUFFIER, née Csse TYZENHAUS deced... a Nice le 21 may 1878“.

Sofija Čiapska-Šuazel su vaikais Marija, Gabrieliumi ir Aleksandru. Fot. A. Šuazelio apie 1880 m. ŽAM GEK 16914

Marijos Šuazel autografas knygoje

Atskiras šaltinis apie dvaro istoriją – kraštotyrininko J. Mickevičiaus 1936 m. užrašyti senųjų plateliškių prisiminimai apie dvaro gyvenimą²¹. Juose grafiene Sofija Tyzenhauzaitė-Šuazel vadinama ne grafiene, o motina, pasakojama, kad ji paprastiems žmonėms, ypač dvaro tarnautojams, buvusi labai gera. Moteris su vaikais, dirbančias dvare, apdovanojavo drabužiais, maistu. Kadangi Plateliuose Šuazelių šeima pastoviai negyveno, dvarą išnuomodavo. Nuomininkai dažnai labai plėšdavo gyventojus. Kartą apie grubius nuomininkų veiksmus sužinojęs, Šuazeliams į Prancūziją laišką parašė Šateikių dvarininkas Pliateris. Susirūpinę dėl tokių prastų žinių, Šuazeliai netrukus parvyko į dvarą, per teismą pašalino iš dvaro nuomininką ir patys valdė Platelius. Grafai paprastų žmonių buvo gerbiami, nebuvo girdėti apie kokius nors neramumus, maištus ar lažininkų pabėgimus į kitą dvarą. Platelių valsčiaus lažininkai gyveno turtingiau nei aplinkiniuose dvaruose. Atskirų ūkių inventoriuose buvo surašytos ir dvaro tarnautojų bei visų lažininkų pareigos. Konfliktų dėl pareigų dydžio nekildavo, nes nebuvo reikalaujama dirbti virš nustatytos normos. Dvare nebuvo kalėjimo ar dabolklės, nes bausmes atlikdavo rykštėmis vaitas. Platelių

Liudvikas Šuazelis apie 1925 m. ŽAM GEK 37275

dvaras turėjo bravorą, dvi oranžerijas. Buvo samdomi komisoriai, girininkas, eigulys, liokajus, auklės, vaikų mokytojos, kambarinės, virėjos, kasininkai, advokatai, medžioklės vadovas, kalviai, staliai, gydytojas. Tarnautojams už darbą buvo duodami gyventi ūkiai. Vyresnieji dvaro tarnautojai buvo bajorų kilmės, bežemiai bajorai, bajorės, kurie mokėjo prancūziškai, lenkiškai. Paprastieji tarnautojai buvo valstiečių kilmės. Dvaro šeimininkas ir vyriausiasis prievaizdas tarpusavyje kalbėdavo prancūziškai, o su valstiečiais žemaitiškai. Dvariškiai oficialiai ir savo tarpe kalbėjo lenkiškai, prancūziškai.

Platelių grafas Oktavijus Šuazelis kasmet iškilmingai švėsdavo Jonines. Šventėje dalyvaudavo dvariškiai ir Platelių valsčiaus lažininkai. Programą atlikdavo jaunimas. Ji buvo gana įdomi: orkestras, šokiai, vaidinimas, sportas su prizais. Vidurnaktį miške ieškodavo paparčio žiedo (vietoj prizo būdavo paslėpta uždegta žvakelė ir kišeninis laikrodėlis). Kiekvieną rudenį dvare švėsdavo derliaus šventę. Jos metu, dvaro tarnautojams vadovaujant, vėl būdavo ruošiamas įdomi programa, po kurios dvare suruošdavo dideles vaišes dalyviams.

Oktavijaus sūnus Aleksandras, Platelių dvaro paveldėtojas, vedė Sofiją Čapskaitę (iš Telšių). Ši, pasakojama, buvusi labai šykšti ir žmonės jos nemėgo. Pats grafas buvęs labai geros širdies savo žmonėms, šelpdavo vargšus. Buvo geras šeimininkas, remontavo, statė naujus pastatus, dvare buvo tvarka ir švara.

Paskutinieji Platelių ir dar kelių dvarų ir kaimų šeimininkai buvo jauniausieji iš šios šeimos – Liudvikas ir Marija Šuazeliai-Gufjė – brolis ir sesuo. Jie šeimų nesukūrė, gyveno viengungiai. Šuazeliai išsaugojo Prancūzijos pilietybę, todėl žemės reformos metu jų turtai nenukentėjo. Tuo laiku Lietuvoje jie buvo bene patys turtingiausi, valdė beveik 4 000 hektarų žemės²³.

Dvaro archyve saugoma Marijos Šuazel laiška motinai, broliams, draugėms, keletas knygų su jos autografais ir vaikystės nuotraukos. Pirmos XX a. pusės fotomedžiagos nėra.

1936–1937 metais dirbusios dvare virėja Adelės Gorainytės prisiminimuose (užrašytuose 1996) minima, kad Marija gyvenimo pabaigoje sirgusi vėžiu. Jai slaugyti iškviesta slaugė net iš Prancūzijos, nes ponija sirgusi labai ilgai. Mirė 1930 m., palaidota Platelių bažnyčios šventoriuje. Liudvikas labai mylėjęs savo seserį. Adelės padovanotoje fotografijoje, kurioje užfiksuota Marijos Šuazel laidotuvės, matome Liudviką, pasilenkusį virš karsto su ašaromis akyse. Vėliau Platelių bažnyčia buvo skirta 10 tūkst. litų, iš kurių 5 tūkst. turėjo būti skirti Marijos ir čia 1935 m. palaidoto brolio Gabrieliaus kapams sutvarkyti, tačiau nebuvo spėta iki 1940 metų nieko padaryti²⁴.

Adelės Gorainytės prisiminimuose atsiskleidžia XX a. 4 dešimtmečio Platelių dvaro gyvenimo vaizdas: *1936 m. įsidarbinau Platelių dvare virėja, nes buvau baigusi Rietavo žemės ūkio mokyklos virėjų kursų. Algos gavau 40 litų per mėnesį. Virėjos alga buvo 30 litų, tačiau už tai, kad mokėjau padaryti sluoksniuotą tešlą pagal senovinį prancūzišką receptą, man pridėdavo 10 litų. Valgį išduoti reikėjo visiems atskiromis porcijomis – pirma grafiui, paskui šeimynai. Kambarinė valgė kartu su šeimyna, liokajus taip pat su savo šeima, o aš likdavau virtuvėje, man taip pat buvo atskira porcija. To, ką pagamindavau, kartais netekdavo nė paragauti. Grafas buvo vienišas ir uždaras žmogus, svečių retai tebūdavo. Kartais į virtuvę atėdavo paplepėti su virėjom, žiūrėdavo, kaip jos dirba. Vakaris ilgai skambindavo pianinu, o rytais mėgdavo ilgai pamiegoti. Keldavosi apie 10 val., nusimaudydavo, papusryčiaudavo ir vykdavo kur nors į gamtą (Plateliuose gyvendavo daugiausia šiltu metų laiku, žiemas praleisdavo Prancūzijoje). Kartais su vežėju ir savo mylimais šunimis, kurių turėjo visą būrį, vykdavo į mišką, kartais išplaukdavo laiveliu į ežerą, apiplaukdavo salas, kiek ilgiau užsibūdavo Pilies saloje. Grįždavo 14 val., o 15 val. būdavo pietūs. Nemėgo nei medžioklės, nei žvejybos. Iš švenčių labiausiai grafas laukdavo savo vardinių liepos mėnesį. Mes keldavomės anksčiau, minkydavom prancūzišką tešlą, kepdavom įvairius kepsnius. Grafas pasipuošdavo, užraitydavo ūsus ir laukdavo svečių. Kas atvykdavo, nematydavau,*

nes retai eidavau į kambarius. Tik žinodavau, kad dažnai atvykdavo grafiene iš Šateikių. Grafas nemėgo prabangos, nerengė pokylių. Į bažnyčių eidavo kiekvieną sekmadienį. Per mišias dažnai klūpėdavo šventoriuje prie savo sesers kapo. Su vietiniais gyventojais kalbėdavo žemaitiškai, su svečiais bendravo prancūziškai, lenkiškai, vokiškai. Kalėdų švenčių metu sukviėdavo šeimyną, duodavo dovanėlių. Ir aš pati du kartus gavau dovanų nuo grafo. Dvaro tarnautojų vaikams būdavo papuošta eglutė, prikepta visokių skanėstų. Pantiems tarnautojams už gerą darbą ar išeinant į pensiją, dovanodavo ūkius, žemės ar miško plotelį. Šiaip geras buvo žmogus²⁵.

Dvariškių liudijimu, Liudvikas Šuazelis buvo puikus ūkininkas, rūpinosi savo dvaru. Tai įrodo gausa ūkinių sąskaitų, komercinių pasiūlymų, kuriuose minimi automobilis, motorinė valtis, šiltnamio įranga, kiti žemės ūkio padargai. Tačiau daugelio savo dvaro ūkinės veiklos tobulinimo projektų nespėjęs įvykdyti, paskutinysis, pats turtingiausias Lietuvoje dvaro savininkas, Liudvikas Šuazelis 1940 m. buvo priverstas emigruoti. 1949 m. mirė Šveicarijoje. 1940 m. Platelių dvaras buvo nacionalizuotas kartu su pastatais, gyvu ir negyvu inventorium, banke buvusiais pinigais. Čia buvo įsteigtas Platelių tarybinis ūkis.

Tai tik keletas fragmentų iš dvaro istorijos. Dvaro archyvas slepia dar daug paslapčių, užkoduotų rankraščiuose prancūzų ir lenkų kalbomis. Šiais metais Lietuvos kultūros taryba parėmė dalies rankraščių ir epistolinio palikimo vertimo projektą. Tikimės, tai padės atskleisti daug įdomių faktų apie Platelių dvaro savininkų Šuazelių asmeninę erdvę ir dvaro istoriją.

Priedai

1. Platelių dvaro knygų sąrašas

1. XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios NATŪ KNYGA (prancūzų kalba), kurioje įrišti keturi Prūsijos princo Luiso Ferdinando Hohencolerno muzikiniai kūriniai (1772–1806): 1 dalis. QUINTETTO POUR LE PIANO – FORTE avec accompagnement de deux Violons, Virole et Violoncelle compose et dedie a MONSIEUR HIMMEL par LOUIS FERDINAND PRINCE DE PRUSSE, Leipsic: Breitkopf&Hartel, 38 p.; tituliniam lapui – įrašas ranka pieštuku „gr. Šuazelis“; 2 dalies (38 p.) titulinis lapas išplėstas; 3 dalis: GRAND TRIO pour le Piano Forte, Violon et Violoncelle compose et dedie a Son Altesse Royale MADAME la PRINCESSE LOUISSE de PRUSSE, Epouse du PRINCE RADZIWILL par LOUIS PRINCE DE PRUSSE, Berlin: Chez Rodolphe Werckmeis-

ter, 37 p.; 4 dalis: LARGHETTO varie pour le Piano - forte... compose et dedie au PRINCE ANTOINE RADZIWIŁ par LOUIS FERDINAND, PRINCE de PRUSSE, Leipsic: Chez Breitkoft & Hartel, 25 p., ŽAM GEK 35790/1.

2. LE JOURNAL DE LA JEUNESSE. NOUVEAU RECUEIL. Hebdomadaire illustre. Deuxieme semestre, Paris: Librairie Hachette & Cie, 1888, 418 p. Antrame priedalyje du įrašai ranka juodu rašalu „A. M. D. G.“ ir „de Choiseul“ bei spalvotas atspaudas, kuriame pavaizduota puošniai apsirengusio vyro raudonu galvos apdangalu galva. ŽAM GEK 35790/2.

3. STAHL P. J., LES PATINS D'ARGENT. Histoire d'une famille hollandaise et une bande d'ecoliers, Paris, Bibliotheque d'education et de recreation, 1878, 320 p. Priedalyje įrašas mėlynais dažais „Louis de Choiseul“, ŽAM GEK 35790/3.

4. LE MONDE DES ENFANTS par Mme Thecle de Gumpert, Paris: Librairie de L.Hachette et Cie, 1860, 345 p. Antrame priedalyje lyg vaiko ranka prirašinėta įrašų „Louis de Choiseul or 1889 a Paris“, ŽAM GEK 35790/4

5. PAUL – C. JAGOT, LES MARQUES REVELATRICES DU CARACTERE ET DU DESTIN SUR LA VISAGE, DANS L'ECRIURE, DANS LA MAIN, Paris: M. Drouin, priedalyje įrašas ranka juodu rašalu „M. de Choiseul“, 188 p., ŽAM GEK 35790/5.

6. C. JULII CAESARIS, COMMENTARII DE BELLO GALLICO. Par A. Legouéz, professeur ay lycee condorcet, Paris: Garnier Freres, Libraires - Editeurs. Priedalyje įrašas ranka juodu rašalu. „A. de Choiseul“, 326 p., ŽAM GEK 35790/6.

7. L'AUBERGE DE L'ANGE – GARDIEN par Mme la Comtesse de Segur. (Bibliotheque rose illustree) nee rostopchine, Paris: Librairie Hachette et Cie, 1879. Pirmo viršelio antroje pusėje įrašas ranka mėlynu rašalu „Marie de Choiseul“, 336 p., ŽAM GEK 35790/7.

8. EDOUARD ROD, LA HAUT, Paris: Perrin et Cie, Libraires – editeurs, 1875. Viršelyje įrašas ranka juodu rašalu „Sophie de Choiseul“, 364 p., ŽAM GEK 35790/8.

9. LA DISGRACE DU DUC DE LA DUCHESSE DE CHOISEUL. La vie chanteloup, le retour a Paris, la mort. Par Gaston Maugras, Paris: Librairie Plon, 1903, 522 p., ŽAM GEK 35790/9.

10. CHOISEUL A ROME lettres et memoires inedits – 1754 – 1757 – par MAURICE BOUTRY, Paris: Calmann – Levvy, editeurs, 337 p., ŽAM GEK 35790/10.

11. JOURNAL DE VOYAGE EN ALLEMAGNE, EN SUISSE ET EN ITALIE, PAR ALEXANDRE DE CHOISEUL GOUFIER. Illustre par des

gravures sur bois, Geneve: Imprimerie de l'auteur, 1838, 61 p., ŽAM GEK 35790/11.

12. GERTRUDE DES COMTES KOMOROVSKI, COMTESSE FELIX POTOCKA. Faits historiques recueilli et publies par madame la Comtesse de Choiseul – Gouffier nee Comtesse de Tisenhaus, Nice: Typographie et librairie S.C.Cauvin et Co, 1875, 70 p., ŽAM GEK 35790/12,13 (2 vnt.).

13. REMINISCENCES SUR L'EMPEREUR ALEXANDRE Ier ET SUR L'EMPEREUR NAPOLEON I-er. Par Mme la C-sse de Choiseul–Gouffier nee C-sse de Tisenhaus, Paris: E. Dentu, Libraire-Editeur, 1862, 392 p., ŽAM GEK 35790/14.

14. L. KURT ILLUSTRIRTES KOCHBUCH für bürgerliches Haushaltung, wie auch für die feine Küche, Leipzig: Literariches Institut, 1901, 762 p. Pirmame lape įrašas ranka „Marie de Choiseul Gouffier“, ŽAM GEK 36493.

15. LITANIES composées par la Csse DE CHOISEUL-GOUFFIER, née Csse TYZENHAUS. – NICE: Imprimerie Anglo – Francaise, Malvano Mignon, 1878, 8 p., ŽAM S 5464.

2. Platelių dvaro žemių planai

1. Kauno gubernijos, Telšių apskrities, Ginteliškės valsčiaus, Ginteliškės dvaro žemių, Stirbaičių ir Babrungėnų kaimų, Plokštės miško planai. Sudaryti 1869, 1892, 1897, 1884, 1887, 1932, 1907 m. (7 vnt.). ŽAM GEK 27517, 27502, 27508, 37294, 37305, 37306, 37294.

2. Kauno gubernijos, Telšių apskrities, Ginteliškės valsčiaus, Žvirblaičių kaimo valstiečių savininkų žemės sklypų ribos su Platelių dvaro žemėmis. Savininkas – grafas Šuazel-Gufjė. Planas sudarytas 1887 m. Telšių apskrities žemės matininko Severino Chodkevičiaus. ŽAM GEK 37307.

3. Kauno gubernijos, Telšių apskrities, Ginteliškės valsčiaus, Žvirblaičių ir Babrungėnų kaimų ganyklų planas. Savininkas – grafas Šuazel-Gufjė. Planas sudarytas 1930 m. Telšių apskrities žemės matininko P. Rogalskio. ŽAM GEK 37302.

4. Kauno gubernijos, Telšių apskrities, Išalyno dvaro, Edvardavo ir Kalnelės palivarkų žemės sklypų, priklausanti grafiui Aleksandro Šuazel Gufjė, 1878 m. planas. ŽAM GEK 37289.

5. Ilgio ir Pailgio miško servituto planai iš Platelių dvaro, Platelių valsčiaus, Kretingos apskrities. Grafo Šuazel Gufjė nuosavybė, susitarimu perėjusi Grigaičių kaimo ūkininkų ir dešimtininkų nuosavybėn. Planai sudaryti 1925 m. (2 vnt.). ŽAM GEK 27505/1-2.

6. Kretingos apskrities, Platelių valsčiaus, Platelių dvaro, grafo Liudviko de Šuazel Gufjė Šeirės

miško medynų planai. Sudaryti 1930 m. matininko P. Rogalskio (2 vnt.). ŽAM GEK 27554, 27555.

7. Kretingos apskrities, Platelių valsčiaus, Platelių dvaro, grafo Liudviko de Šuazel Guffjė Lepijos miško medynų planai. Sudaryti 1930 m. matininko P. Rogalskio (3 vnt.). ŽAM GEK 27553/1-3.

8. Kretingos apskrities, Platelių valsčiaus, Platelių dvaro Lygiojo, Eišnelio ir Šiliniškio miškų bei Grigaičių kaimo likusių nuo ganiavos servituto likvidacijos planai. Grafo Liudviko Šuazelio Guffjė nuosavybė (3 vnt.). Sudaryti 1930 m. matininko P. Rogalskio. ŽAM GEK 27556 /1-3.

9. Kretingos apskrities Platelių valsčiaus Mežlaukio miško savininko grovo Liudviko de Šuazel Guffjė medynų planai, sudaryti 1930 m. matininko Eduardo Laurinaičio (2 vnt.). ŽAM GEK - 27452, 37310.

10. Plungės miškų urėdijos, Platelių girininkijos Medynų planas. Sudarytas 1936 m. matininko A. Adaškevičiaus. ŽAM GEK 37308.

11. Rokiškio apskrities, Skapiškio valsčiaus Bajorgirio ir Laukelio miškų bei to paties valsčiaus Slabados, Zofijavos, Gabrieliavos ir Laukelio I miškų medynų planai. Savininkas grafas Liudvikas de Šuazel Guffjė. Sudaryti 1925, 1930 m. matininkų Rogalskio Petro ir Renigerio (4 vnt.). ŽAM GEK -27501, 27514, 27566, 37299.

12. Telšių apskrities, Plungės valsčiaus, Ke-

purėnų I palivarko grafo Liudviko de Šuazel Guffjė žemės planai, sudaryti 1930 m. matininko P. Rogalskio (planuose minimi Žirnojų ežeras, Ginteliškė, Platelių miestelis, Babrungėnų, Žvirblaičių kaimai) (13 vnt.). ŽAM GEK 26889, 37285 - 37288, 37290 - 37293, 37295, 37299, 37301, 37311.

13. Kretingos apskrities, Platelių valsčiaus, Platelių miestelio gyventojų žemių planai, sudaryti 1929 metais (3 vnt.). ŽAM GEK 37304, 37300.

14. Kauno gubernijos, Telšių apskrities Ginteliškės valsčiaus, Platelių dvaro Medsėdžio kaimo planas. Savininkas – grafas Šuazelis Guffjė. Atlikta 1869 m. Matininkas O. Gesė. ŽAM GEK 37316.

15. Rokiškio apskrities, Mirabelio ir Zofijavo palivarkų žemių planai. Marijos ir Liudviko Šuazelių nuosavybė. Sudaryti 1925 m. (2 vnt.). ŽAM GEK - 27518, 27504.

16. Platelių dvaro („Platelių grafystės“) žemių planai (lenkų kalba), sudaryti 1808 m. Savininkas – armijos kavalerijos pulkininkas Antonijus Luisas Antonijus Šuazelis (2 vnt.). ŽAM GEK 37318, 37319.

17. Platelių ežero žvejų tinklo traukimo vietos – valksnai. Sudarytas J. Mickevičiaus. ŽAM GEK 14136.

18. Platelių dvaro palivarko planas (lenkų kalba), XIX a. II p., su dvaro pastatų išdėstymo planu. ŽAM GEK 37276.

Nuorodos:

¹ Kultūros paminklų apsaugos įstaigos Žemaitijos dvarų kilnojamojo turto sąrašai, raštai 1940–1942 m. ŽMA MA 638, p. 157–181.

² Ten pat.

³ Ten pat.

⁴ Platelių dvaro knygų sąrašas.

⁵ ŽAM GEK 16.930 - 16.975.

⁶ ŽAM GEK 16.899 - 16.933.

⁷ ŽAM GEK 16.912, ŽAM, F 2581.

⁸ Ravickienė E. Perlų perlas, *Plungė*, 1996-04-23, p. 4.

⁹ ŽAM GEK - 16.956, 16.952, 16.949, 16.956 16.959, 16.960, 16.983, 16.984.

¹⁰ ŽAM GEK 28.389/15, 28.395/2, 28.395/13.

¹¹ ŽAM GEK 28.389, 28.395.

¹² ŽAM F 2583–2586.

¹³ Platelių dvaro žemių planų sąrašas.

¹⁴ Olgelbranda S. *Encyklopedja Powszechna*, Warszawa, 1898, t. 3, p. 498.

¹⁵ Ravickienė E. Plateliai – žemaičių Venecija, *Žemaitis*, 1994 m., Nr. 18, 21.

¹⁶ Aršinas – Rusijos senasis ilgio matavimo vienetas, Lietuvoje vartotas 1835–1920 m. Aršiną sudaro 16 verškų (71,12 cm).

¹⁷ ŽAM GEK 41693.

¹⁸ ŽAM GEK 34899.

¹⁹ ŽAM 37274, ŽAM GEK 16912.

²⁰ ŽAM GEK 16921.

²¹ Mickevičius J. *Platelių dvaras baudžiovos metu*, ŽAM MA 816, p.1, 47, 48.

²² Valančiūtė J. *Platelių dvaro sodyba*, ŽAM MA 456, p.12.

²³ Andriusevičius J. Už tamtos gerą širdį tik dievas užmokės..., *Žemaičių saulutė*, 1995-07-29, p. 4.

²⁴ Bartkienė R. *Platelių dvaro archyvo fotografijos fondo apžvalga*, ŽAM MA, 457, p. 3.

²⁵ Bartkienė R. Platelių dvaras, *Kalvotoji Žemaitija*, 1996 m., Nr. 1, p. 3.

THE ARCHIVE OF PLATELIAI MANOR RULED BY THE COUNTS DE CHOISEL-GOUFFIER IN SAMOGITIAN MUSEUM “ALKA”

Regina Bartkienė

Samogitian Museum “Alka”

In 1940, during the nationalization of manors, thousands of unique exhibits – archives, iconographic material, books, maps, the plans of manor lands, works of painting and graphics, furniture, sculptures, the works of applied arts arrived at Samogitian Museum “Alka” in Telšiai. In this way the history of many manors was saved.

The largest collection in its volume of Plateliai Manor is related to the family of counts de Choiseul-Gouffier who ruled Plateliai manor.

At the beginning of the 19th century, Plateliai manor was given to French origin count August Choiseul-Gouffier. The documents of Museum Manuscript Foundation about the official transfer of Plateliai Manor are dated in 1799 – 1808. August Choiseul-Gouffier’s son Octavijus lived in Plateliai Manor more permanently. In 1818, he married Lithuanian State Treasurer Antanas Tyzenhauzas’ granddaughter Sofija Tyzenhauzaitė. Oktavijus and Sofija’s son Aleksandras married Sofija Čapska, they had four children: Gabrielius (1873 – 1935), Marija (1871 – 1930), Aleksandras (1876 – 1909), Liudvikas (1880 – 1949). The last heir of the manor, the youngest son of Aleksandras and Sofija, Liudvikas Choiseul in 1940 nationalized Plateliai Manor and emigrated abroad.

An abundant set of economic and legal manuscript documents, the inventories of separate manor lands, detailed plans of forests and lands that belonged to the Choiseuls (the manors of Plateliai, Gintališkė, Kepurėnai, and Išalynas in Telšiai district, the lands of Zofijavas, Mirabelis, and Slabada “palivarkai” (a type of farmstead) in Rokiškis district, as well as Žirinojai Manor in Ukmergė district) of the 19th century dated in 1863 – 1897, 1925 – 1933 has been preserved in the museum.

The prints make a separate part: the written heritage, French books with handwritten entries by the Choiseuls, brochures, the catalogues of purchased goods and postcards bought in different countries, mainly in France, is especially valuable written heritage by Sofija Tyzenhauzaitė de Choiseul-Gouffier (1790–1878), who lived in this manor, one of the first Lithuanian women writers and who created in the French language.

The preserved photographs of Plateliai are dated in 1870 – 1880. The images of Plateliai town and manor of the 19th century, as well as the Choiseul family are captured in these photographs.

The aim of the present article is on the basis of the preserved archival material to reveal several fragments from the manor’s history.

ARISTAVĖLĖS DVARAS – VIENA EKSPONATO ISTORIJA

Dr. Rasa Bertašiūtė

Kauno technologijų universitetas, Architektūros ir statybos institutas
Lietuvos liaudies buities muziejus

Istorijas mes įpratę vertinti pagal datas, įvykius ir asmenybes. Ši trijų šimtų metų senumo ekspozicijos istorija, kurią norisi papasakoti, neturi nei vardų su titulais, nei laiko lūžių momentų, ji – apie amatininkystę, meistrystę, be kurios nebūtų nė vieno paveldo objekto ir be kurios neįsivaizduojamas autentiškas jo išsaugojimas. Žvelgdami į raiškias, didingas statinių formas retai kada pagalvojame apie jų statytojus, kad visa tai, kas materialiais pavidalais atkeliauja iš praeities, yra sukurta meistrų amatininkų rankomis. Architektūra buvo bendras amatininko dailidės ir užsakovo kūrinys, įkūnijęs to laikmečio technines galimybes, visuomenės nuostatas, vietos tradicijas, savininko skonį ir poreikius.

Istoriniame kontekste amatų santykis su architektūra nuolat kito. Amatų atsiradimas, įrankių įvaldymas sudarė prielaidas intelektualiam žmonijos augimui, davė impulsą kūrybinės minties, o kartu ir kultūros bei architektūros plėtrai. Statybos amatas prasidėjo nuo primityviais įrankiais sukonstruoto gyvenamojo būsto ir per šimtmečius išsiplėtojo iki sudėtingų struktūrų, įrengimų, įmantrių meninių formų reprezentacinės architektūros statiniuose¹. Per amatininkystę plito ir statybos technikos pažanga, ir estetinės raiškos naujovės. Statybos amatas – dailidystė – buvo viena intelektualiausių ir labiausiai gerbiamų profesijų. Dailidės buvo medžio technologijų, konstrukcijų ir formų virtuozei. Amatas tapatintas su menu, kadangi amatininkai kūrė ne tik

utilitarius daiktus, bet ir grožį. Tik XVIII–XIX amžių sandūroje susiformavusi architektūra, pradžioje priskirta amato mokslui, išugdė naujos profesijos atstovus, architektus, prisiėmusius atsakomybę už pastato grožį². Dar vėliau, atsiskyrus kitoms intelektualioms profesijoms (inžinieriaus, konstruktoriaus, technologo, sąmatininko, istoriko, menotyrininko), meistrui dailidei teliko pats paprasčiausias rankų darbas. Dabar prie pastato restauravimo dirba gausus būrys specialistų. Tik meistro dailidės nebeliko. Kur, kada ir kaip jis pradingo, gali papasakoti senas medinis dvaro pastatas...

Istorijos paralelės

Aristavėlės dvaro istorija nuo anksčiausių laikų iki savo gyvavimo pabaigos kartoja daugelio Lietuvos dvarų istoriją, kurioje ryškiais gijomis jaustas amatininkystės, meistrystės naratyvas. Aristavėlės dvaras, būdamas viena iš daugelio savininkų (Šiukštų, Zabielių, Medekšų) valda, nepasižymėjo dideliu masteliu ir prabanga, tačiau gerai išlaikė tipišką bajoriškos rezidencijos spalvą. Rezidencijos, kokių XVII–XIX a. Lietuvoje buvo dauguma, kurios išlikusios geriausiai atsispindi viduriniojo bajorijos sluoksnio materialinę ir dvasinę kultūrą bei amatininkystės pobūdį.

Pagal statybos datą (apie 1700 m.) šių dvaro rūmų statytoju reikėtų laikyti Mykolą Zabielą (miręs 1734 m.). Z. Gliogerio manymu, dvaro rūmai

*Aristavėlės
dvaro rūmai
(Kėdainių r.)
prieš perkeliant
į LLBM.
Fot. Eligijus
Morkūnas*

statyti pagal išsilavinusio architekto-dailidės planą³. Dvarai dažniausiai turėjo savo menininkus – amatininkus, stalius, dailides⁴. Jie puikiai išmanė statybos technikos ir estetikos subtilybes, tai matyti iš racionalios dvaro rūmų konstrukcinės struktūros, tikslaus detalių jungimo, kruopščios meniškos paviršių apdailos. Tvirtumas, patogumas ir grožis susilieja į vientisą tektoniškos architektūros kūrinį. Tuo metu meno ir amato sąvokos buvo tapačios: mokėjimas meistriškai pagaminti daiktą ar pastatyti namą buvo laikomas menu⁵. Nedaug medžiaginio paveldo išliko iš šio Aristavėlės rūmų statybos laikotarpio: sudėtingos konstrukcijos laiptuotas dviejų pakopų stogas, apjuostas masyviais (išskaptuotais iš vientiso medžio) profiliuotais karnizais, keletas apdailintų durų ir langų staktų, vienas kaminas, židinytis ir smarkiai pakeistos sienos su vėlesnių rekonstrukcijų žymėmis.

XVIII a. pabaigoje dvaras atiteko Medekšų giminei, kuri sodybą pertvarkė ir pritaikė naujam gyvenimo būdai. Savininkai buvo išsilavinę, pagauti pažangių reformų idėjos žmonės, jiems nebuvo svetimas epochai būdingas senovės idealizavimas, kuris, matyt, davė pagrindą palikimą išsaugoti. Pastato išorė mažai keista, pertvarkytas tik rūmų vidus, atnaujintas interjeras, šildymo sistema, sienos ir lubos dailiai, madingai ištapytos. Naujos mados estetika, turbūt, jau rūpinosi besiformuojančios naujos profesijos atstovai – architektai. Senųjų meistrų tvirtai sukirstos konstrukcijos nebuvo keičiamos, atnaujinta tik apdaila, o nemadingos barokinių formų detalės korektiškai užmaskuotos naujomis. Rūmuose baroko aktyvumas ir tapybiškumas susipynė su klasicizmo rimtimi, provincialumas su naujų meninių įtakų požymiais. Deja, ir čia meistrų vardai nežinomi. Žinomi tik savininkų ryšiai su garsia Jelenskių gimine, todėl meistrų,

A. Vajevodskaitės nuomone, galima būtų ieškoti Kėdainiuose bei Radvilų dvaruose dirbusių architektų bei dailininkų tarpe⁶.

Per paskutinę XIX a. pabaigos rekonstrukciją (1884) rūmas dar labiau perdirbtas: perplanuota pietrytinė rūmų dalis, nebeliko laiptų priemenėje, sienų tapybos, suiro anfiladinė patalpų išdėstymo tvarka, pristatytas 6 kolonų prieangis, savo forma visai nebūdingas nė vienam architektūros laikotarpiui ir nelabai derantis prie senojo rūmų pastato. Vargu, ar tuo metu pastato estetika kam nors rūpėjo: dvaras buvo nuomojamas, šeimnininkai gyveno Kaune. Kapitalizmo laikotarpiu dvarai daugiau ar mažiau buvo pritaikyti naujam gamybos būdai, susidarė naujas žemvaldžio tipas. Dėmesys kryo į praktiškumą, buvo orientuojamasi į racionalų ūkio tvarkymą, produkcijos gausinimą, gamybos intensyvinimą ir atpiginimą, gyvenimas persikėlė į miestus ir kartais savininkas savo dvare būdavo tik vasaros svečias. Rankų darbo gamybos ekonomiką keitė nauja mašininė gamyba, pramonės ekonomika. Amatininkai negalėjo konkuruoti su mašininė gamyba. Labiau į kiekybę nei kokybę nukreipta pramonė ir standartai nulėmė amatų žlugimą ir iš esmės pakeitė architektūros prioritetus. Buvo užmiršti amatininko gamybos ir kūrybos privalumai, kai medžiagos ypatybės logiškai įprasmindavo daikto formą. Architektūra prarado lig tol egzistavusią loginę, funkcinę ir statinio konstrukcijos estetinę prasmę, pastebimas monumentalųjų architektūros formų smukimas, meno formų smulkėjimas⁷.

Visgi rūmai išlaikė senąsias formas ir prestižą. Po Pirmojo pasaulinio karo dvarą valdė Henriko Medekšos sūnus Steponas, pasižymėjęs kaip neblogas ūkininkas⁸. Tarpukaryje tai buvo pavyzdinis ūkis, skleidęs pažangias idėjas ir diegęs naujas ūkininkavimo praktikas⁹. Rūmų rekonstrukcijai, tikriausiai, nei

*Sienojaus „pozijimas“, LLBM, 2011 m.
Fot. Rasa Bertašiūtė*

*Sienojaus „pozijimas“, LLBM, 2011 m.
Fot. Rasa Bertašiūtė*

laiko, nei lėšų, gal net ir poreikio nebuvo, – tvirtai surestas jis patikimai tarnavo jau penktam ar šeštam savininkui, todėl iš esmės nebuvo keičiamas, tik prižiūrimas ir tvarkomas. Meistrai dailidės naujomis rinkos sąlygomis nebebuvo dvarininko nuosavybė. Tarpukariu kuriantis jaunai valstybei, įsibėgėjus statybos darbams, jų smarkiai trūko. Gerų meistrų buvo vos po 2–3 valsčiuje¹⁰. Tarpukariu buvo susirūpinta amatų mokyklų steigimu, plėtimu ir pertvarkymu. Amatininkai buvo mokomi ne tik techninių dalykų, bet ir gero skonio, kūrybiškumo, stiliaus suvokimo¹¹. Skatintas architektų ir amatininkų bendradarbiavimas, rengiami kilnojami kursai provincijoje. 1936 m. buvo priimtas Prekybos, pramonės ir amatų rūmų įstatymas, nuo tada pradėta rūpintis amatininkų registravimu, jų mokymu, nustatyti amatų produkcijos kokybės reikalavimai. Tačiau karas nutraukė šalies

ekonomikos raidą, o sovietmečiu, iš esmės pasikeitus darbo santykiams, amatai prarado reikšmę. Architektūroje įdiegti standartai eliminavo vietos statybos tradicijas. Amatininkai, ypač dailidės, buvo išstumti iš architektūros sferos, jie liko tik paprasti darbininkai vykdytojai, bet ne kūrėjai. Jų žinios ir gebėjimai tapo niekam nereikalingi...

Pokaris nebuvo palankus nei amatininkystei, nei dvarų kultūrai. Rūmai liko be šeimininko, 1940 m. dvaras buvo konfiskuotas. Sovietų laikais dvaro rūmai labiausiai pasikeitė: salė ir didieji kambariai sutvarstyti pertvaromis, padaryti butai, perstatytos krosnys, pakeista sienų apdaila, grindys, lubos, langai, durų užraktai. Pusę amžiaus pastatas nebuvo nei tvarkomas, nei prižiūrimas, tik negailestingai eksploatuojamas ir niokojamas. Nenuostabu, kad 1983 m. Sniečkaus kolūkis atidavė jį muziejui: rūmai atrodė apgailėtinais – visiškai nugyventi, apleisti, viename rūmų gale buvo penima didžiulė kiaulė...

Dvaro rūmai 1987 metais buvo išardyti, pervežti į muziejų, susandėliuoti ir tik 2010 m. (gavus EEE ir Norvegijos finansinių mechanizmų paramą) juos pradėta restauruoti, atstatyti. Išardytas, atskirais rąstais sukrautas pastatas, panašiai kaip ir per tris šimtus metų pabirusios meistrystės žinios, tapo iššūkiu dar vienam dvaro rūmų istorijos tarpsniui. Koks šikart susiklostys architektūros ir meistrystės santykis?

Medinio architektūros paveldo vertės

Z. Glogeris jau XX a. pradžioje atkreipė dėmesį į Aristavėlės dvaro rūmų originalumą ir vertę¹². Pažvelgę į raiškias architektūros formas nedvejodami pasakysime, kad rūmai – unikalūs, vertingas baroko laikotarpio lietuvių medinės architektūros pavyzdys,

*Skiedrų drožimas,
seminaras, LLBM,
2015 m.
Fot. Rasa Bertašiūtė*

*Dvaro rūmų barokinis karnizas, 2011 m.
Fot. Rasa Bertašiūtė*

įkūnijantis stilistinės ir tradicinės statybos sąveiką, reprezentuojantis prestižinę, aukštos statybinės kultūros, puošnių formų lietuvių bajorijos architektūrą. Per tris šimtus savo gyvavimo metų rūmai daug kartų keitėsi, kiekvienas istorinis laikotarpis pasipildė nauja informacija, kuri sugulė architektūriniuose sluoksniuose. Juose, tarsi sename rankraštyje, buvo išsaugotos vertingos žinios.

Istoriniame pastate slypi daugybė matomų ir nematomų verčių. Dalis jų – apčiuopiamos, apibūdinamos ar aprašomos, kitos – suvokiamos emociškai ar patirtimi. Vertės suprantamos skirtingai. Reikšmingumo ir vertės suvokimą formuoja santykis su paveldu. Specialistams istorinių pastatų vertė remiasi jų moksliniu informatyvumu, tuo tarpu žmonėms svarbesni emociniai, estetikos ir naudos kriterijai¹³. Asmeninis ryšys su paveldo vertybėmis dažnai grindžiamas neregimais, dvasiniais saitais: vertiname tai, ką atpažįstame, suprantame, su kuo mus sieja jausminiai ryšiai, žinios arba istorinė atmintis. Būtent šis nematerialus asmeninis žmogaus ir paveldo santykis lemia paveldo gyvastingumą. Jis išreiškiamas per žinias, emocijas, elgesio būdus bei paveldo praktinį pritaikymą¹⁴. Tradicinėje kaimo kultūroje praeities objektas nebuvo ypatingai saugomas ar branginamas, jam buvo leidžiama „numirti natūralia mirtimi“¹⁵. Saugomi buvo ne materialūs objektai, o žinios bei įgūdžiai, kaip tokį objektą sukurti, jei būtų poreikis. Šiandien atvirkščiai, – saugome išorinius pavidalus, stokodami žinių juos nevykusiai atkuriamo ir interpretuojame.

Muziejai nuo seno didžiuojasi juose saugomomis vertingomis daiktų kolekcijomis, o pastaruosiu metu siekiama sukurti ir emocinį ekspozicijų lauką. Europos erdvėje vis dažniau kalbama apie nematerialias paveldo ypatybes, kurios pripažįstamos net svarbesnėmis už materialiąsias¹⁶. Anot Dawson Munjeri, „esmė glūdi nematerialiame pavelde, autentiška medžiaga – tai tik matmuo, kuris padeda suvokti tiesą“¹⁷. Prasmę šiai medžiagai suteikia dvasinis kultūros paveldas, kuris yra „tarsi atminties įtvirtinimas,

tam tikros formos suteikimas žinojimui“¹⁸. Šiandien nematerialusis paveldas – vietos „statybos dialekto“ išsaugojimas ir puoselėjimas – tapo sąlyga materialiam paveldui išlikti. Vis daugiau dėmesio ir pagarbos sulaukia meistrai amatininkai. Amatai, senosios technologijos, kadaise buvę tradicinės gyvensenos dalimi, dabar tampa nemedžiaginio kultūros paveldo objektais, kuriuos taip pat reikia atkurti¹⁹. Kultūrinės vertybės suvokiamos kaip dinamiškas pokyčių procesas, o autentiškumas – tai tradicinių amatų bei įgūdžių tęstinumas, reikalingas paveldui tvarkyti, atgaivinti bei išlaikyti²⁰.

Etnologiniai tyrimai Lietuvoje rodo, kad sovietmečiu per pusšimtį metų iš kartos į kartą perduodama tradicija jau buvo nutrūkusi²¹. Šiandieninė oficialioji valstybinė paveldotvarka, kurios pagrindiniai principai nesikeičia nuo sovietinės, orientuota į vaizdinį paveldo suvokimą, todėl medinis paveldas, kuris kaip tradicija savo esme yra nematerialus, sparčiai naikinamas. Nors autentiškumas laikomas svarbiausia paveldo vertybe, bet vis dar neįsisąmoninama, kad „tradicinės meistrytės dėmuo medinio paveldo autentiškumo verčių skalėje yra esminis“²². Pastatų, kuriuose naudojamos trumpalaikės greitai yrančios medžiagos (medis, šiaudai, molis), autentiškumo esmė – tai gyvoji statybos tradicija, vietinių statybos būdų, medžiagų, konstrukcijų pažinimas ir jų praktiškas taikymas. Deja, Lietuvoje jis gana sunkiai prigyja. Dėl senųjų statybos technologijų neišmanymo bei jų nepaisymo prarandama istorinė informacija, kartu ir objekto vertė.

Pradedame suvokti, kad architektūros objektuose slypinčios prasmės mums svarbesnės, nei patys pastatai, tačiau pastatai yra viskas, ką galime išsaugoti, kai nelieka gyvosios atminties. Nematerialusis paveldas neturi fizinės išraiškos, jis susijęs su konkrečiais veiksmais ar veikla, todėl reikalauja kitokių apsaugos ir palaikymo priemonių. Teisinės administracinės priemonės, pasitelkiamos siekiant apsaugoti medžiaginį paveldą, dažnai netinkamos nemedžiaginiam paveldui, kurio išsaugojimui svarbus specifinis socialinis ir kultūrinis kontekstas, o tęstinumui – konkreti žmonių veikla. Į muziejų atsivežame ar perkeliame tik medžiaginį paveldą: medines konstrukcijų dalis, sienojus, gegnes, detales, tinko ar koklių pavyzdžius. Neužtenka tik atkurti, restauruoti pastatus, muziejuje saugomi eksponatai – mediniai pastatai reikalauja nuolatinės priežiūros ir tvarkymo, todėl racionalu muziejaus bazę panaudoti mokymams, meistrytės, taip pat amatininkystės puoselėjimui, kuris yra būtina medžiaginio paveldo išsaugojimo sąlyga. Tradiciniai amatai suvokiami kaip žinių, kurių reikia mokytis ir perimti, rūšis, sykiu tai ir ekonominės veiklos forma²³. Žinios yra žmogaus veikimo prielaida, nuo jų priklauso dauguma

mūsų veiksmų, – tik pažindami paveldą išmokstame jį vertinti. Teisingai vykdomi senų pastatų tvarkymo darbai ugdo ir šviečia visuomenę, sužadina domėjimąsi istoriniais objektais, tradicijomis, ugdo atsakomybę už jų saugojimą. Visas mūsų darbas bus beprasmiškas, jeigu visuomenė nesupras paveldo verčių, nemąstys taip kaip mes, specialistai²⁴.

Lietuvos liaudies buities muziejuje sukaupiti pastatai, daiktai, žinios bei patirtys – tarsi atvira medinės architektūros tyrimų laboratorija, kur vertę įgyja ne tik medžiaginiai pavidalai, ne mažiau svarbi nemedžiaginė pusė – tai jų gyvybingumas, istorinės informacijos, žinių sklaida, savasties jausmo žadinimas ir akistata su dabartimi, su medinės architektūros problemomis. Muziejaus erdvė leidžia dvaro rūmus įveiklinti įvairiomis kryptimis. Pasirinkta kryptis – įkurti dvaro rūmuose medžio architektūros tyrimų centrą – pastangos išsaugoti ne tik vertingos architektūros dvaro rūmus, bet ir gaivinti nematerialų paveldą, medžio statybos tradiciją.

Ką atkuriamo?

Kultūros vertybės gali būti saugomos muziejuose, bet jos turi būti iš naujo išgyvenamos, iš naujo veikdinamos, kad netaptų tik praeities daiktais – eksponatais, nesusietais su pačia kultūra. Kultūra yra aktuali ir gyva, kol perteikia esmines etikos nuostatas, kol gaivina ir puoselėja prigimtinius žmogaus ryšius su gamta²⁵. Neatsitiktinai šiandien tokia svarbi darbo etikos sritis, kurios principus geriausiai įkūnija meistrystė – kūrybinis žmogaus santykis su aplinka, medžiaga ir įrankiu. Daugiau nei prieš šimtą metų išsakytos Williama Morriso mintys, prikėlusios amatų vertybes, vėl sugrįžta, naujai interpretuojamos, sumaterialėju-

siame, dvasingumą praradusiame XXI amžiuje tampa aktualios ir įgauna išskirtinę prasmę²⁶.

Tradicinėms meistrystės žinioms ir gebėjimams atkurti reikia kur kas daugiau laiko nei medžiaginiam paveldui atstatyti. Amatininko kompetencija susideda iš daugialypių gebėjimų: teorinių žinių, kinetinių judesio įgūdžių, patirties ir išmanymo, kurio neturi nė vienas kitos srities specialistas, dirbantis prie istorinio pastato. Amatas – protinės, kūrybinės žmogaus veiklos ir gamtos produktas, gimstantis sąveikaujant meistro rankoms, įrankiui ir medžiagai. Amatininkas, menininkas, dirbantis su pirmine žaliava, geriausiai jaučia medžiagą ir jos kokybę. Kad darbas būtų spartesnis ir tobulesnis, žmogus naudojasi įrankiais. Pastangos viską daryti labai greitai nepalieka laiko objektą ir medžiagą, iš kurios jis padarytas, pažinti, o naudojami vis tobulesni įrankiai kelia pavojų prarasti daikto kokybę ir atitrūkti nuo autentiško santykio su medžiaga. Kuo produktyvesnis įrankis, tuo didesnė abstrakcija: daiktai supanašėja, praranda individualumą ir kūrėjo braižą²⁷. Restauruojant meistro amatininko kompetencija yra viena iš svarbiausių – jei neišsaugom, neatkuriam pirminio žmogaus įrankio ir medžiagos santykio, buvusio kuriant objektą, prarandame esminę kūrinio idėją.

Pastato restauravimas – tai ne vien rūmų formos atkūrimas ar mechaninis struktūros pakartojimas, bet ir bandymas suprasti bei taisyklingai pakartoti statybos procesą, tai kartu paveldo objektas ir šiandienos kūrinys, įkūnijantis restauravimo sampratą, vertinimus ir mūsų, atliekančių šiuos darbus, gebėjimus. Istorinio pastato atkūrimas – tai savotiška kultūros istorijos studija, galimybė patyrinėti ir sužinoti senąsias medžiagas, gaminius bei statybos technologijas, pažinti jų stačusių žmonių mąstyseną, poreikius ir darbo pobūdį. Restauratoriams tenka ištyrinėti objektą, išsiaiškinti

Dvaro rūmai po pirmojo restauravimo etapo, LLBM, 2012 m. Fot. Rasa Bertasiūtė

daugybę dalykų, visa tai užrašyti, užfiksuoti, o paskui teisingai, suprantamai ir įtikinamai šias žinias perteikti.

Įsigijus Aristavėlės dvaro rūmus pirmiausia buvo atlikti išsamūs istoriniai, architektūriniai, archeologiniai ir vidaus polichromijos tyrimai. Tyrimai atskleidė daugiasluoksnius rūmų istorijos klodus. Po tinku buvo atrastos užmūrytos durys, profiliuotos, dailiai išraištytos langų ir durų staktos, senojo prieangio žymės ir daug kitų namo rekonstrukcijų pėdsakų. Dvaro restauravimo projektas tapo nauju iššūkiu siekiant atkurti ne tik pastato pavidalą, bet ir už jo slypinčias nematerialaus architektūros paveldo vertes, suprasti meistrytės paslaptis. Tam pasitelkti prityrę meistrai, darbų vykdytojai, šalies ir užsienio ekspertai. Atidžiai tyrinėtoms statybos medžiagos, sienų rentimo būdai, sąlaidos, rąstų jungimai, apdaila, profiliai, naudotų įrankių žymės ir kitos detalės, padedančios atskleisti senąsias statybos technologijas. Darbo aikštelėje buvo atrenkami seni rąstai, lopant, durstant su naujais, statomos rūmų sienos, montuojama sudėtinga stogo konstrukcija. Stengtasi išsaugoti kuo daugiau autentiškų pastato elementų. Naujos karnizų dalys, durų ir langų staktos gaminamos tiksliai pagal senus pavyzdžius. Kaip ir prieš 300 metų, konstrukcijų sujungimai, mazgai, kur įmanoma, tvirtinami mediniais kaiščiiais, tarpai tarp sienojų kamšomi kiminiais (balų samanomis). Šalia labai skubių ir rimtų statybos darbų 2009–2010 m., 2015–2016 m. vyko praktinio mokymo seminarai, skirti meistrytės žinioms gilinti (tradicinė medžio statyba, medžio drožyba, staliaus darbai, stogo dengimas, medinio paveldo restauravimas) bei medinio pastato tyrimams. Suvažiavę iš visos Lietuvos medžio meistrai arba tuo besidomintys gilino teorines žinias, tobulino praktinius įgūdžius. Buvo dirbama senoviniais įrankiais, bandant suprasti statybos technologijas, o kartu ir seno namo

architektūros paslaptis. Eksperimentinis darbas atvėrė erdvę diskusijai ir pažinimui, leido nauju kampu pažvelgti į situacijas, restauravimo problemas. Buvimas drauge suartino skirtingų profesijų žmones, suteikė naujų žinių, įkvėpė ir subūrė bendraminčius tolimesnėms veikloms.

Muziejui iškyla svarbus ir atsakingas uždavinys – sukauptą patirtį ir žinias, mokslinį potencialą panaudoti medinio paveldo, kaip gyvosios tradicijos, saugojimui ir puoselėjimui. Svarbu ne tiek nykstančių vertybių kaupimas ir saugojimas, kiek sukauptų vertybių atpažinimas, informacijos iššifravimas bei gyvosios tradicijos atgaivinimas. „Šiandien integralioji paveldo apsauga tampa ne tik teorine siekiama, bet ir esmine grandimi, sutelkiančia gamtos ir kultūros, medžiaginį ir nemedžiaginį paveldą, kaip nedalomą visumą, taip pat įtraukiančią į šią veiklą vietos bendruomenes, atsakingas už savo gyvenamąją aplinką ir suinteresuotas išsaugoti kultūrinius kraštovaizdžius ir savo tapatumą“²⁸.

Vykdamas EEE Norvegijos projektą Lietuvos liaudies buities muziejuje atkurti, restauruoti Aristavėlės dvaro rūmai, įkurtas medinės architektūros paveldo tyrimų centras, dalyje patalpų bus eksponuojama dvaro buitis. Dvaro ansamblio infrastruktūra pritaikoma medinio paveldo sklaidai, amatų mokymams, moksliniams tyrimams ir kitoms veikloms, susijusioms su medžio statybos tradicijų puoselėjimu. Vadovaudamiesi užsienio šalių pavyzdžiu ir sava patirtimi, kuriame bendradarbiavimo, informacijos keitimosi lauką, į kurį kviečiame įvairius specialistus, medinių namų savininkus. Tikimės, kad geroji patirtis restauruojant bei atstatant senus pastatus padės formuoti Lietuvoje naują, pažangų ir teisingą požiūrį į medinės architektūros paveldą. O mus, tai pažinusių, skatins skleisti ir viešinti šią patirtį...

Nuorodos:

- 1 Bertašiūtė R. Tradiciniai amatai architektūroje, *Lietuvos medinis paveldas*. Rumšiškės, 2006, p. 173–186.
- 2 *Lietuvos architektūros istorija. Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, sud. D. Puodžiukienė, Vilnius, 2014, p. 24–25.
- 3 Gloger Z. *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawney Polsce*, Warszawa, 1907, p. 336.
- 4 Žilėnas V. Dailidės ir jų darbo įrankiai, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1958, p. 186.
- 5 Cieškaitė-Briedikienė L. *Dizaino raida nuo Moriso iki Morrisono*, Vilnius, 2008, p. 41, 43.
- 6 Vajevodskaitė A. *Istoriniai tyrimai. Rankraštis*, LLBM archyvas, 1985.
- 7 Cieškaitė-Briedikienė L. *Dizaino raida...*, p. 14, 17, 34.
- 8 Po 1922 m. žemės reformos dvarams buvo palikta po 80 ha žemės, pavyzdiniams dvarų ūkiams po 150 ha. Aristavėlės dvaras po žemės reformos valdiškų ūkių nuomos sąskaita padidintas iki 236 ha.
- 9 Dvare atliko praktiką žymus architektūros tyrinėtojas Kazimieras Šešelgis.
- 10 Žilėnas V. Dailidės ir jų darbo įrankiai..., p. 185.
- 11 Štavičiūtė L. Dailininkas ar amatininkas? Menininkai ir dailių amatų sąjūdis Tarpukario Lietuvoje. *Kultūrologija*, kn. 15: Asmenybė, menas, istorija, dabartis, 2007, p. 250–251, prieiga per internetą, <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367160320688/DS.002.0.01.AR-TIC>, žiūrėta 2014-10-31.
- 12 Gloger Z. *Budownictwo drzewne...*, p. 336.
- 13 Vaitkuvienė A. *Kultūros palikimo paveldinimo procesai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje*. Daktaro disertacija. 2010, p. 146; *Ten pat*, p. 18–19.
- 14 Bertašiūtė R. Tarpukario gyvenviečių (mietelio, baž-

- nytkaimio, kaimo) kraštovaizdžio ir architektūros paveldo vertės, *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė. Mokslo monografija*, sud. Vaidas Petrusis, Kaunas, 2015, p. 150–176.
- ¹⁵ Čepaitienė R. *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2003, p. 30.
- ¹⁶ Paskutiniai dešimtmečiais nematerialus paveldas buvo išsamiau apibūdintas ir įvertintas kaip kultūros tapatumo, kūrybiškumo ir įvairovė šaltinis.
- ¹⁷ Munjeri D. *Tangible and intangible Heritage: from difference to convergence*, 2004, nr. 1–2, p. 14. Prieiga per internetą: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1350-0775.2004.00453.x/pdf>, žiūrėta 2014 10 31.
- ¹⁸ Čepaitienė R. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*, Vilnius, 2010, p. 184.
- ¹⁹ Bertašiūtė R. Medinio paveldo puoselėjimas Lietuvos liaudies buities muziejuje, *Gimtasai kraštas*, 2009 (2), p. 66.
- ²⁰ Jukka J. Authenticity: a General Framework for the Concept, *Nara Conference of Authenticity in Relation to World Heritage Convention*, Trondheim, 1995, p. 31.
- ²¹ Paukštytė-Šaknienė R. Tradicijos sampratos šiuolaikiniėje Lietuvoje, *Lituanistika*, 2012, t. 58, Nr. 2(88), p. 206.
- ²² Jarulaitienė G. *Tradicinių dailidystės technologijų ir medinio paveldo apsauga*. Magistro darbas. Vilnius, 2006, p. 38–39.
- ²³ *Crafts and Conservation: Synthesis Report for ICCROM*, 2004, p. 2. Prieiga per internetą: http://www.iccrom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_02_Crafts-and-Conservation_en.pdf, žiūrėta 2014 10 31.
- ²⁴ Lutsepp E. Commentaries to the development plan of the study and maintenance of rural architecture and landscapes, *Rural Architecture and Rural Landscapes*. Tallinn, 2008. p. 102.
- ²⁵ Philippe OP M. D. *Trys išmintys*, 2009, Vilnius, p. 101–102.
- ²⁶ Cieškaitė-Briedikienė L. *Dizaino raida...*, p. 11.
- ²⁷ Philippe OP M. D. *Trys išmintys...*, p. 70–77.
- ²⁸ Čepaitienė R. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje...*, p. 207.

ARISTAVĖLĖ MANOR. THE HISTORY OF ONE EXHIBIT

Dr. Rasa Bertašiūtė

Open Air Museum of Lithuania

The restored Aristavėlė Manor in the Open Air Museum of Lithuania reveals the history of 300-year-old wooden construction. That is the residence, the majority of which used to be in Lithuania in the 17th – 19th centuries, in whose heritage material and spiritual culture of the middle-layer nobility, as well as the nature of crafts are reflected the best. The relationship between crafts and architecture has undergone the changes in the historical context. Through the crafts, both the advancement of construction machinery and the novelties of aesthetic expression have been developing as well. Construction craft – carpentry was one of the most intellectual and most respected professions. The craft was identified with art, as craftsmen created not only utilitarian things but also the beauty. The science of architecture, that formed only at the junction of the 18th – 19th centuries, has developed the representatives of new profession, architects who took responsibility for a building's beauty. Later, when other intellectual professions separated, a carpenter was left with the simplest handiwork. Nowadays, a large number of specialists work during a building's restoration, however, there are no craftsmen... During the process of restoration, a craftsman's competence

is one of the most important: if we do not preserve, restore the relationship between the first human tool and material, that used to be while creating the object, we lose the essential idea of work.

Restoration has become a challenge and aim not only to restore the shapes of palace but also to understand and convey the traditions of wood mastery. Recently, there have been a lot of discussions that the essence of authenticity of wooden constructions lies in the cognition of ways, materials, constructions of local construction techniques, as well as in their repetition, renovation, and application in practice. The restoration of building is both the object of heritage and today's work covering restoration conceptions, assessments and our abilities while carrying out these works. It is obvious that we lack knowledge, we make mistakes, and at the same time we lose wooden heritage... The knowledge and skills, as the continuation of living tradition, of carpentry is one of the most important parts of cultural heritage. Thus it is meaningful, that it is foreseen to adapt Aristavėlė Manor to the dissemination of wooden heritage, craft trainings, scientific research and other activities related to the fostering of traditions of wooden construction.

**DVARAI,
TAPĖ MUZIEJAIS**

**MANORS CONVERTED
INTO MUSEUMS**

DVARŲ KULTŪROS SKLAIDA BIRŽŲ KRAŠTO MUZIEJUJE „SĖLA“: GALIMYBĖS, REALYBĖ IR PROBLEMS

Emilija Raibužytė-Kalninienė
Biržų krašto muziejus „Sėla“

Šiais 2016 metais muziejinei veiklai visuomenėje populiarinti pasirinkta Lietuvos muziejų kelio tema „Dvarų kultūros atspindžiai“ įkvėpė atidžiau panagrinėti, kokius dvarų kultūros atspindžius lankytojai atranda Biržų krašto muziejaus „Sėla“ ekspozicijoje.

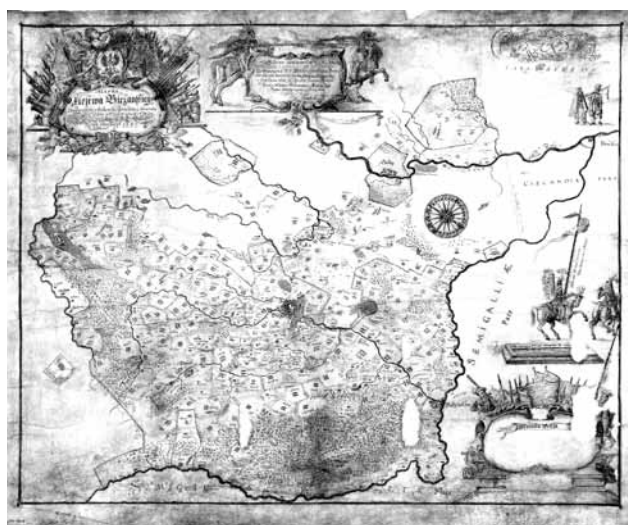
Kalbant apie dvarų kultūros palikimą Biržų krašte, svarbu paminėti, kad pusė dabartinio Biržų rajono XVII–XIX a. priklausė kunigaikščiams Radviloms, o nuo 1811 m. grafams Tiškevičiams. Kunigaikščiai Radvilos XVI a. pradėjo kurti vieną didžiausių ir ilgiausiai gyvavusių privačių valdų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – Biržų kunigaikštystę (1547–1811)¹. Likusi dabartinio Biržų rajono dalis, kuri neįėjo į Biržų kunigaikštystės sudėtį, tai Upytės pavieto Pabiržės parapija. Šioje dabartinio Biržų rajono dalyje XIX a. pirmoje pusėje buvo 27 dvarai ir palivarkai, kurie priklausė dvarininkams Rastauskams, Borovskiams, Holšteinams, Kušelevskiams, Ropams, Bistromams, Komarovskiams ir kitiems². 1923 m. duomenimis, Biržų rajone buvo 88 dvarai ir palivarkai. 1983 m., kartografuojant saugotinus rajono objektus, surašyti 72 dvarai ir palivarkai – iš jų 49 saugotini. Sovietinės okupacijos metais paminklų sąrašė buvo tik Biržų pilis ir Astravo dvaro pastatai bei kelių dvarų parkai kaip gamtos paminklai³. 1990–1991 m. inventorizuojant Biržų rajono dvarus į laikiną apskaitą buvo įtrauktos 28 buvusių dvarų ir palivarkų sodybos ir parkai. 1992 m. į išaiškintų paminklų sąrašą pateko tik 21 objektas. 2006 m. duomenimis, Lietuvos dvarų duomenų bazėje buvo įrašyti 11 Biržų rajono dvarų⁴. Praėjus dešimtmečiui, situacija nepasikeitė. Kultūros vertybių registro duomenimis, Biržų rajone yra saugomi 7 buvusių dvaro sodybų fragmentai (Daudžgirių, Didžiosios Panemunės, Rindaugų, Kraštų, Mantagailiščio, Pabiržės (Balandiškių, Skrebiškio) ir 4 dvaro sodybos (Astravo, Butautų, Papilio ir Parovėjos) bei Biržų pilies kompleksas⁵.

Straipsnio tikslas: apžvelgti, kaip Biržų krašto dvarų kultūrinis palikimas pristatomas Biržų krašto muziejaus „Sėla“ ekspozicijoje ir panagrinėti priežastis, kodėl buvo pasirinktas būtent toks eksponavimo būdas.

Kunigaikščių Radvilų dvaro palikimas

1999 m. Biržų krašto muziejus „Sėla“ rūmų rūsyje 4 salėse parengė ekspoziciją, skirtą Biržų miesto, dvarų ir tvirtovės istorijai⁶. Ši ekspozicija pradėta 1645 m. Juzefo Naronovičiaus-Naronskio Biržų kunigaikštystės žemėlapiu išdidinta kopija⁷ ir XVII a. pradžios T. Makovskio graviūros kopija. 1645 m. Juzefo Naronovičiaus-Naronskio Biržų kunigaikštystės žemėlapyje atvaizduota visa kunigaikštystė, padalyta į penkias valdas, kurių kontūrai žemėlapyje aiškiai pažymėti: Biržų (*Birze*), Papilio (*Popiel*), Radviliškio (*Radziwilow* – dabar N. Radviliškis), Salamiesčio (*Solomiescie*) ir atokiau nuo vientisos kunigaikštystės teritorijos – Saločių (*Salaty*). Pasižiūrėję į kiekvieną valdą, žemėlapiu autoriaus dėka, galime susidaryti vaizdą, kaip atrodė XVII a. viduryje valdų centrai – miesteliai, nes žemėlapyje kiekvieno jų panoraminis vaizdas atrodo kaip miniatiūrinė graviūra – aiškiai matyti išplanavimas, pagrindiniai objektai: bažnyčios, gynybiniai įtvirtinimai⁸.

Žemėlapyje matome, kad antra pagal dydį Biržų kunigaikštystės valda buvo Papilys. Anot Deimanto Karvelio, kunigaikštystės gyvavimo pradžioje Papilys, kaip centras, galėjęs būti dar reikšmingesnis

1645 m. Juzefo Naronovičiaus-Naronskio Biržų kunigaikštystės žemėlapis. Žemėlapiu originalas saugomas BKM Sėla, GEK–18611.

ir už Biržus, nes čia stovėjo pilis ir ėjo svarbūs prekybiniai keliai (vieškelis iš Vilniaus į Rygą)⁹. 2006 m. Papilio mokyklos vaikai, vadovaujami archeologės Romos Songailaitės, kasinėdami Papilio piliavietę, vietos gyventojų vadinamą „Zomkeliu“, rado net keiliolikos skirtingų ornamentų krosnies koklių šukių. Analogiškų koklių rasta ir Biržų pilies, ir Vilniaus Žemutinės pilies, ir Radviloms priklausiusios Miro pilies (Baltarusijoje) teritorijose. Šie radiniai pristatomi ekspoziciniame stende, skirtame Papilio pilaitei. Toliau ekspozicijoje pristatoma Radvilų dvarų Biržų mieste istorija. Pirmosios žinios apie Biržų miesto dvarą mus pasiekė iš XVI a. 1561 m. inventoriuose minimas Biržų dvaras su 4 svirnais, virtuve, kepykla ir bravoru¹⁰ XVII a. pradžioje. Tomo Makovskio Biržų miesto graviūroje už Agluonos upės pažymėti keletas pastatų su užrašu „Praedium“ (dvaras)¹¹. Po karų su švedais XVII a. pradžioje miestas buvo sugriautas, o XVII a. antroje pusėje atstatinėjamas pagal T. Krell-Spinovskio projektą¹². Radvilų dvaras buvo perkeltas į Agluonos upės dešinįjį krantą¹³. Jo vietą istorijos tyrinėtojams patvirtino gausūs 1930 metais vieno Biržų muziejaus steigėjų gydytojo Jokūbo Mikelėno pradėtų archeologinių tyrinėjimų metu aptikti radiniai. Dvaro krosnių koklių kolekcija yra vertinga, nes tai XV a. pabaigą – XVI a. pradžią (laiką prieš Kristupui Radvilai Perkūnui pastatant pirmąją Biržų pilį) atspindintys radiniai leidžia ieškoti sąsajų su bendraeuropine krosnių statymo tradicija. Anot Jono Genio, panašios kompozicijos kokliai XVI amžiuje buvo gaminami Vengrijoje, Krokuvėje, Tirolyje (dabar Šiaurės Italijos ir Pietų Austrijos teritorija), Brandenburge (dabar rytinės Vokietijos žemės). Analogiškų koklių rasta ir Kauno senamiestyje, tyrinėjant Biržų rotušės (dabar parduotuvės „Norfa“ prie autobusų stoties) bei Vilniaus Žemutinės pilies teritorijas. Tokios analogijos tik patvirtina Biržuose dabartinės sporto mokyklos teritorijoje buvus dvarą, kuris priklausė išskirtinai padėti valstybėje turėjusiems savininkams.¹⁴

1589 m. pastatius pirmąją Biržų tvirtovę ten persikėlė ir Radvilų dvaras. Prisiliesti prie to meto pilies gyvenimo šiandien galime ekspozicijoje apžiūrėti kunigaikščio Kristupo Radvilos Perkūno 1586–1589 m. statytos pirmosios Biržų tvirtovės krosnių koklius. Polichrominių koklių įvairovė rodo, kad krosnys buvo labai puošnios. Kokliai, puošti augaliniais ornamentais, vadinamuoju apkaustų ornamentu. Rasta ir herbinių koklių, kuriuose įkomponuotas kunigaikščių Radvilų herbas – erelis su skydu ant krūtinės, o ant skydo – Radvilų giminės pirmtakų Astikų herbas – ragai. Vienas įspūdingiausių ekspozicijoje herbinių Kristupo Radvilos Perkūno koklių, kuris pateikia daug daugiau informacijos apie statomos pilies savininką – koklyje aplink baltame skyde įkomponuotą Radvilų herbą sudėliotos raidės, įvardijančios ne tik kunigaikščio inicialus, bet ir visus titulus: Kristupas Radvila, Biržų ir Dubingių kunigaikštis, LDK didysis etmonas, Vilniaus vaivada. Mėlynas koklių fonas ir pagrindinė balta ornamento vyrauja ir kituose šio laikotarpio kokliuose. Tokia spalvų dermė leidžia manyti, kad pilies rūmų krosnys, nors galėjo būti mūrytos skirtingų ornamentų kokliais, tačiau buvo panašios spalviniu požiūriu¹⁵. Radvilų giminės didybę ekspozicijoje itin įtaigiai reprezentuoja buvusios išdinės patalpa, kuri nustebina lankytojus neįtikėtiniu sienų storumu ir XVII a. izdo skrynias su 4 skirtingomis spynomis.

Toliau ekspozicijoje pristatoma antroji Biržų tvirtovė. Šios tvirtovės kokliai (XVII a. antra pusė) taip pat atspindi tvirtovės statytojus. Yra ir Boguslavo Radvilos, dešimtį metų vadovavusio pilies statyboms, kokliai su monograma, kurią vainikuoja kunigaikščio karūna. Monogramoje susipina trys raidės – B, R, D: Boguslavas Radvila Kunigaikštis (*Dux*) bei kokliai su paskutinės Biržų Dubingių Radvilų kunigaikštės, Boguslavo Radvilos dukters Liudvikos Karolinos, inicialais. Nuo pirmosios pilies koklių šie skiriasi forma, ornamentika, spalvų įvairove. Ekspozicija

*Biržų krašto muziejaus „Sėla“ ekspozicija, pristatanti archeologinius radinius iš XVI a. pab. – XVII a. pr. Biržų miesto.
Fot. Remigijus Timukas*

*Biržų krašto muziejaus „Sėla” ekspozicija. Biržų tvirtovės siena įgriuvusi į rūsio patalpas per 1704 m. švedų šturmą.
Fot. Remigijus Timukas*

turtinga ne tik unikaliais kokliais, bet ir išlikusiais renesansiniais kryžminiais skliautais, mūro ir tinko fragmentais, 1960–1985 m. archeologinių tyrinėjimų metu pilies teritorijoje rastomis tvirtovės interjero detalėmis iš smiltainio, dolomito, stiuko. Autentiškiausias eksponatas – nuo 1704 m. švedų sprogdinimo išlikusi pasislėkusi siena.

O išsamų vaizdą apie antrąją Biržų pilies tvirtovę leidžia susidaryti V. Rakučio sukurtas Biržų tvirtovės maketas, kuriame pavaizduotas visas gynybinis kompleksas. Ekspozicija, pristatanti Biržų tvirtovės raidą ir jos valdytojų kunigaikščių Radvilų likimus, iš rūsio perkelta į II rūmų aukštą. Čia yra įkurta ekspozicinė salė, vadinama Radvilų mene, kurioje galima susipažinti su svarbiausiais Biržų miesto dokumentais: Magdeburgo privilegijų 1589 m. ir 1642 m. kopijomis, XVII–XVIII a. Biržų miesto antspaudais, skryniomis, kuriose tie dokumentai buvo laikomi. Itin iškalbingas eksponatas – J. Naronovičiaus-Naronskio 1645 m. Biržų kunigaikštystės žemėlapio originalaus dydžio kopija. Ekspozicijos puošmena – XVII a. kolinė krosnis, atstatyta 2006 m., sėkmingai įgyvendinus Romos Songailaitės vadovaujamą projektą. Kodėl buvo pasirinkta atkurti Liudvikos Karolinos inicialais paženklintų koklių krosnį? Biržų pilies koklius tyrinėjęs Jonas Genys 1994 metais straipsnyje rašė, kad iš antrosios Biržų pilies radinių daugiausia aptikta plokščiųjų koklių su inicialais LCMB – Liudvika Karolina Markgrafienė Brandenburgietė (Liudvika Karolina buvo ištekėjusi už Brandenburgo Markgrafo) ir 1682 metų data¹⁶. Manytina, jog Liudvikos Karolinos laikų herbiniai Biržų pilies krosnių kokliai yra unikalūs, neturintys analogų. Biržų kunigaikštystės istoriją tyrinėjantis Deimantas Karvelis išblaškytame Radvilų archyve yra radęs dokumentų,

kuriuose užfiksuoti Liudvikos Karolinos Radvilaitės nurodymai, kaip turėtų atrodyti pilies rūmų menės: didžiosios salės lubos turėjo būti ištaipytos Radvilų giminės žygdarbiais, virš langų – pavaizduota Radvilų genealogija, o salėje turėjo puikuotis natūralaus dydžio kunigaikščių atvaizdai. Kunigaikštystės nurodymu, menės turėjo būti dekoruotos puošniais gipso lipdiniais iš vietinio gipso (jo mūsų krašte netrūko), galerijų nišose turėjusios stovėti kunigaikščių Radvilų skulptūros... Nurodymai buvo duoti ir dėl baldų gamybos, dėl patalpų grindų bei kitų rūmų interjero bei eksterjero detalių: baliustrų, kartušų, herbinių skydų, skulptūrinių kompozicijų¹⁷... Tačiau nėra žinoma, ar buvo suspėta visa tai įgyvendinti iki 1704 m. švedų antpuolio. Taigi, deja, neturime pagrįstų šaltinių, kurie leistų pabandyti atkurti Biržų pilies interjerą.

Grafų Tiškevičių dvaro palikimas

Nuosekliai keliaujant per Biržų krašto muziejaus „Sėla“ ekspozicijas iš Radvilų menės patenkama į ekspoziciją, skirtą grafų Tiškevičių palikimui. Šios ekspozicijos pagrindas – Astravo dvarą kadaise puošę daiktai. Visą Tiškevičių palikimą nuosekliai yra ištyrinėjusi Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus Taikomosios dailės skyriaus vedėja dr. Aldona Snitkuvienė¹⁸. Biržų krašto muziejuje, deja, saugoma tik labai menka Astravo dvaro meno ir istorijos vertybių dalis. Tai įvairiais keliais po vieną į muziejų patekę daiktai. Dažniausiai juos perduodavo buvę dvaro patarnautojai, kurie vieną ar kitą daiktą gavo kaip užmokestį ar dovaną. Kaip prisimena ilgametė fondų saugotoja J. Krikščiūnienė, didžioji dalis gautų eksponatų buvo labai sunykę, nudėvėti. Tik muziejininkės pastangų dėka jie buvo restauruoti ir šiandien gali būti eksponuojami.

*Biržų krašto muziejaus „Sėla“
ekspozicija. Ekspozicija pristatanti
grafų Tiškevičių palikimą.
Fot. Remigijus Timukas.*

*Biržų krašto muziejaus „Sėla“
ekspozicija. Kunigaikščių Radvilų menė.
Fot. Remigijus Timukas.*

Kaip susiklostė tokia situacija, kad Biržų krašto muziejus turi tik nedidelę dalį ilgamečių Biržų majorato savininkų Tiškevičių lobyno? Dalis Astravo rūmuose buvusių vaizduojamosios ir taikomosios dailės kūrinių XX a. pradžioje buvo pervežti į Klementinos Tiškevičienės namus Vilniuje. Dar didesnė itin vertingų ir Tiškevičių šeimai svarbių drobių ir taikomosios dailės kūrinių Alfredo Tiškevičiaus sprendimu 1918 m. buvo deponuoti tuometiniam Kauno miesto muziejui. Dalis grafo kolekcijos taikomojo meno dirbinių buvo perduota Kaune 1927 m. vasario 3 ir 4 d. įvykusiuose aukcionuose (tris eksponatus įsigijo Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galerija), o paveikslų rinkinį 1931 m. įsigijo Švietimo ministerija ir perdavė Valstybės muziejui (dabar jis saugomas Nacionaliniame Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejuje)¹⁹. 1921 metais grafas Alfredas Tiškevičius persikėlė gyventi į Paryžių. Jis dėjo daug pastangų, kad išsaugotų šeimos sukauptą meno kolekciją, tačiau, išvykęs gyventi į Paryžių, dalį Biržų kolekcijos išgabeno iš Lietuvos ir 1922 m. pardavė aukcione Paryžiuje²⁰. Taip jau susiklostė, kad Biržų krašto turtai iškeliavo iš Biržų.

Biržų krašto dvarų ir dvarelių palikimas

Biržų krašto muziejaus ekspozicijose galima surasti ne vieną eksponatą, kuris į muziejaus rinkinius pateko iš kitų Biržų apylinkėse gyvusių dvarų, pavyzdžiui, Didžiųjų Grūzių dvaro keramikos fabriko, kurio įkūrėjas buvo bajoras Povilas Puzinas, gaminiai, puošę apylinkių dvarus.

Deja, pasigirti dvarų palikimo gausa negalime, nes daug mūsų krašto turtų pradingo Antrojo pasaulinio karo metu ar buvo sunaikinta, išgrobstyta sovietmečiu. 1940 m. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą Kultūros paminklų apsaugos darbuotojai važinėjo po Lietuvos dvarus (kurių dauguma jau buvo nacionalizuoti), surašinėjo kultūrinę ir muziejinę vertę turinčius daiktus, dvarininkų kauptas bibliotekas. Daugelis tų vertybių buvo išvežtos į Kauno, Šiaulių muziejus ar Šiaulių valstybės teatrą. Per karo ir pokario suirutės daug vertybių iš dvarų dingo, kai ką spėjo paslėpti ar išsivežė patys savininkai. Tačiau likusi dvaruose didžioji dalis buvo išgrobstyta²¹. Per visą gyvavimo istoriją nuo 1928 m. muziejus net kelis kartus nukentėjo dėl vagysčių, nemažai muziejinių

vertybių prarado dėl netinkamų eksponatų saugojimo sąlygų. Muziejuje saugomi tik pavieniai daiktai iš apylinkės dvarų, patekę per trečiuosius asmenis, dvarininkų kaimynus, patarnautojus, kurie išsaugojo vertingus daiktus ir perdavė juos į muziejų, deja, jau ne pačios geriausios būklės. Kai kurie iš skirtingų rajono dvarų ir dvarelių atkeliavę eksponatai atrado savo vietą nuolatiniuose muziejaus ekspozicijose, pristatančiose Biržų krašto moterų palikimą (pavyzdžiui, XIX a. pabaigos – XX a. pradžios dvarininkės Norgvilienės portretas, dailininkas nežinomas; namų apyvokos daiktai, apšvietimo priemonės) bei Lietuvos istoriją Rusijos imperijos okupacijos metais (Detalus Kraštų dvaro planas, 1856 m., sudarė Fransas Narmantas Stepono, BKM GEK 4441-2).

Siekdamas išsaugoti buvusių Biržų krašto dvarų atminimą muziejus organizuoja edukacines keliones į buvusias dvaro sodybas, rengia bendrus projektus su mokiniais. 2011 m. minint 200 metų sukaktį nuo grafų Tiškevičių valdymo Biržuose pradžios (1811 m.) buvo organizuojama konferencija, konkursas mokiniams, koncertai, edukacinės išvykos, supažindinančios su grafų Tiškevičių indėliu į Biržų krašto istoriją. Ta proga „Siūlo“ fabrikas, kuris įsikūręs Astravo dvare, atkūrė mūsų muziejuje saugomo ir eksponuojamo Astravo dvaro takočiaus (audėjo) rankšluosčio raštą. 2012 m. bendradarbiaujant su Lietuvos dailės muziejumi Biržų krašto muziejuje „Sėla“ buvo pristatytas Biržų r. Skrebiškio dvaro paveldas – XIX a. pabaigos – XX a. pradžios dvaro sidabras ir tekstilė.

Gyvoji dvaro kultūra

Šiandien dvarų kultūrą mūsų krašte reprezentuoja ne tik muziejaus ekspozicijos, bet ir daugybė muziejaus inicijuojamų dvarų kultūros sklaidos projektų. Vienas ilgiausiai trunkančių ir ateityje, tikimės, dar labiau išsiplėtosiantis projektas – senosios muzikos koncertų „Baroko pavasaris Biržuose“ ciklai Biržų pilyje. Prieš 10 metų Biržų rajono savivaldybė Biržų V. Jakubėno muzikos mokyklai padovanojo klavesiną. Jis buvo patalpintas Biržų krašto muziejuje kunigaikščių Radvilų menėje. 2007 m. rudenį senosios muzikos ansamblis „Affectus“ biržiečiams padovanojo pirmąjį koncertą šioje salėje. Biržų V. Jakubėno muzikos mokykla, bendradarbiaudama su muziejumi, kasmet pavasarį rengia mokinių koncertus ir tarptautines edukacines stovyklas, kurias lydi iš įvairiausių pasaulio šalių atvykusių senosios muzikos atlikėjų pamokos vaikams bei koncertai biržiečiams ir Biržų svečiams. Pamažu šie koncertai išsirutuliojo į 2015 metais gimusį senosios muzikos festivalį „Baroko pavasaris Biržuose“. Biržai tapo senosios muzikos traukos centru, kuriame jaunieji muzikantai žengia pirmuo-

sius kūrybinius žingsnius, o biržiečiai ir svečiai gali mėgautis kunigaikščių Radvilų epochos dvasia²².

Muziejaus veikloje neužmiršamos ir tokios dvarų kultūros apraiškos, kaip senieji šokiai ar kunigaikštiška virtuvė. Jau ne kartą pilyje lankėsi ir biržiečiams bei miesto svečiams renesansinius šokius demonstravo Bauskės pilies senųjų šokių ansamblis. Dažno renginio muziejuje metu pilyje įsikūręs restoranas „Pilies skliautai“ pakviečia lankytojus paskanauti kunigaikščių Radvilų virtuvės patiekalų.

Nuo pat atstatymo pradžios pilis vykdo savo pirmines – reprezentacijos – funkcijas. Pilyje yra sutinkami garbingiausi miesto svečiai, vyksta politikų susitikimai, įvairiausio pobūdžio kultūriniai renginiai – knygų pristatymai, pripažintų Lietuvos menininkų parodos, įvairių Biržų miesto bendruomenių susirinkimai ir net Biržų miesto tarybos posėdžiai. Taigi galima sakyti, kad pilis visai nepakeitė savo funkcijų nuo Deimanto Karvelio aprašytųjų: *Taikos metu pilis buvo kunigaikštystės administracinis centras. Joje gyvavo ir veikė Radvilų valdžią ir stabilumą valdoje užtikrinantys klientūriniai ir kariniai svertai (Užnerio valdų ir Biržų seniūnas, dvariškiai, pilies įgula). Kaip valdžios realizavimo vieta pilis traukė beveik visas visuomenės grupes, negyvenusias pačioje pilyje: labiausiai bajorus ir dvaro klientus, miestiečius, žydus, totorius, valsietčius.*²³

Apibendrinant

Apžvelgus Biržų krašto muziejaus „Sėla“ ekspozicijas ir paieškojus jose dvarų kultūros atspindžių, galime padaryti išvadas, kad muziejuje plačiausiai pristatomas kunigaikščių Radvilų dvaro palikimas. Tokia išvada visai nestebina, žinant, kad muziejus įsikūręs Radvilų statytoje Biržų pilyje, kurios sienos ir skliautai yra patys vertingiausi ir įspūdingiausi muziejaus eksponatai.

Išskirtinio dėmesio ekspozicijoje susilaukia ir grafų Tiškevičių palikimas. Nors muziejuje saugoma tik labai menka Astravo dvaro vertybių dalis, Tiškevičių giminės indėlis į Biržų krašto istoriją itin reikšmingas, o grafų palikimo galima atrasti ne tik muziejuje, bet ir pačiame Biržų mieste (Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia ir kiti Tiškevičių funduoti statiniai).

Deja, negalime lankytojams pristatyti vieningos Biržų krašto dvarų ir dvarelių kultūros ekspozicijos, nes neturime pakankami vertingų ir reprezentatyvių eksponatų. Tačiau iš vieno ar kito dvaro atkeliavęs vertingas, įdomus eksponatas visada atranda vietą mūsų teminiuose ekspozicijose ar laikinose parodose. O Biržų krašto dvarų ir dvarininkų istorija bei turtinga dvaro kultūra visuomenei pristatoma įvairių muziejaus organizuojamų projektų pavidalu.

Nuorodos:

- ¹ Songailaitė R., Taujanskienė N. Iš Biržų dvarų istorijos, *Biržų istorijos apybraižos*, Vilnius: Danielius, 2006, p. 255.
- ² Ten pat, p. 256.
- ³ Ten pat, p. 256.
- ⁴ Ten pat, p. 256.
- ⁵ Kultūros vertybių registras, prieiga per internetą: <http://kvr.kpd.lt/#/static-search-results//53a0693f-dfd7-4242-a673-0928c4d963b6////////4b6379d5-e21f-4803-b65d-532ea5bb76a8////////33>, žiūrėta 2016 04 15.
- ⁶ Songailaitė R. Biržų pilies istorija „Sėlos“ muziejaus ekspozicijoje, *LIETUVOS MUZIEJAI 2004 M. NR. 1, Muziejinkystės biuletenis 2004'1*. <http://www.straipsniai.lt/radvilos/puslapis/8484>
- ⁷ 1645 m. Juzefo Naronovičiaus – Naronskio Biržų kunigaikštystės žemėlapis. Žemėlapio originalas saugomas BKM Sėla, GEK – 18611.
- ⁸ Lansbergienė E. Kunigaikščių Radvilų epochos atspindžiai, *KRANTAI*, 2012 m. p. 29.
- ⁹ Karvelis D. *Tarptautinis kunigaikščių Radvilų kelias*, p. 164.
- ¹⁰ Karvelis D., Ragauskienė R. *1645 m. Juzefo Naronovičiaus-Naronskio Biržų kunigaikštystės žemėlapis*, Vilnius. 1997 m. p. 38. Žemėlapio originalas saugomas BKM Sėla, GEK – 18611.
- ¹¹ XVII a. pr. T. Makovskio graviūros kopija. BKM Sėla, PL – 3167. Originalas saugomas Rygoje.
- ¹² Originalas saugomas MAB RS, f. 148-5, l. 10. Publikuotas Lietuvos architektūros istorija. Vilnius, 1994, T. 2, p. 36.
- ¹³ Songailaitė R. Biržų miesto istorinė apžvalga, *Biržų istorijos apybraižos*, Vilnius: Danielius, 2006, p. 13
- ¹⁴ Lansbergienė E. *Kunigaikščių Radvilų epochos atspindžiai*, *KRANTAI*, 2012 m. p. 31-32
- ¹⁵ Ten pat, p.32
- ¹⁶ Ten pat, p.33
- ¹⁷ Ten pat, p.33
- ¹⁸ Snitkuvienė A. *Biržų grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2008, 479 p.
- ¹⁹ Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. 1921-2010. P. 8. Prieiga per internetą: <http://www.ciurlionis.lt/uploads/file/MKC%20chronologija%201921-2010.pdf>, žiūrėta 2016-05-16.
- ²⁰ Snitkuvienė A. *Biržų grafai Tiškevičiai ir jų palikimas*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2008, p. 134.
- ²¹ Songailaitė R., Taujanskienė N. Iš Biržų dvarų istorijos, *Biržų istorijos apybraižos*, Vilnius: Danielius, 2006, p. 255.
- ²² Butkevičienė R. *Vieno instrumento istorija*, 2016-02-29, prieiga per internetą: <http://www.muzikusajunga.lt/n/vieno-instrumento-istorija>, žiūrėta 2016-03-15.
- ²³ Karvelis D. *Tarptautinis Kunigaikščių Radvilų kelias*, Kėdainiai: Spaudvita, 2013, p. 35.

THE DISSEMINATION OF MANOR CULTURE IN BIRŽAI REGION MUSEUM “SĖLA”: POSSIBILITIES, REALITY, AND PROBLEMS

Emilija Raibužytė-Kalninienė
Biržai Region Museum “Sėla”

The article “The Dissemination of Manor Culture in Biržai Region Museum ‘Sėla’: Possibilities, Reality and Problems” overviews how the cultural heritage of manors in Biržai district is presented in the exposition of Biržai Region Museum “Sėla”, as well as the reasons why namely such way of exhibiting was chosen are analysed. After overviewing the museum expositions and looking for the reflections of manor culture in them, it was revealed, that the heritage of dukes Radziwills is presented the most widely. Such conclusion is not surprising, as it is known, that the museum is established in Biržai castle built by the Radziwills. Its walls and arches are the most valuable and impressive exhibits of the museum.

The Tiškevičiai legacy attracts special atten-

tion in the exposition as well. Although the museum houses only a very small part of Astravas manor values left in Biržai region, the contribution of the Tiškevičiai family to the history of Biržai region is especially significant, and the counts’ heritage may be found not only at the museum but also in Biržai city.

Unfortunately, we are unable to present visitors with a united exposition of manor culture of Biržai region, as we do not have valuable and enough presentable exhibits. Nevertheless, valuable and interesting exhibits that arrive from different manors always find a place in our thematic or temporary exhibitions. The history of manors and landlords of Biržai region, as well as comprehensive culture of manor are presented for society during the projects organized by different museums in Biržai Region Museum “Sėla”.

DVARININKO DR. H. ŠOJAUS (HUGO SCHEU) SUKAPTOS KOLEKCIJOS GRĮŽTA Į ŠILOKARČEMOS DVARO RŪMUS

Roza Šikšnienė
Šilutės Hugo Šojaus muziejus

Šilutės (Šilokarčemos) vėlyvojo klasicizmo stiliaus dvaro rūmai statyti 1818 m., o visas šiuo metu išlikęs dvaro pastatų kompleksas buvo suplanuotas ir pastatytas XIX pabaigoje – XX a. pradžioje. 2015 m. gegužės mėnesį baigtas pirmas restauracijos etapas: restauruoti rūmai, pritaikant juos muziejinei ekspozicijai, buvęs tarnų namas, arklidės, karvidės. Kuriamos ekspozicijos tikslas yra kiek galima autentiškiau atkurti rūmų aplinką ir pristatyti visuomenei paskutinio dvaro savininko Hugo Šojaus (Hugo Scheu, 1845–1937) sukauptas kolekcijas, kurios, nors ir labai nukentėjo karo metais, tačiau išliko.

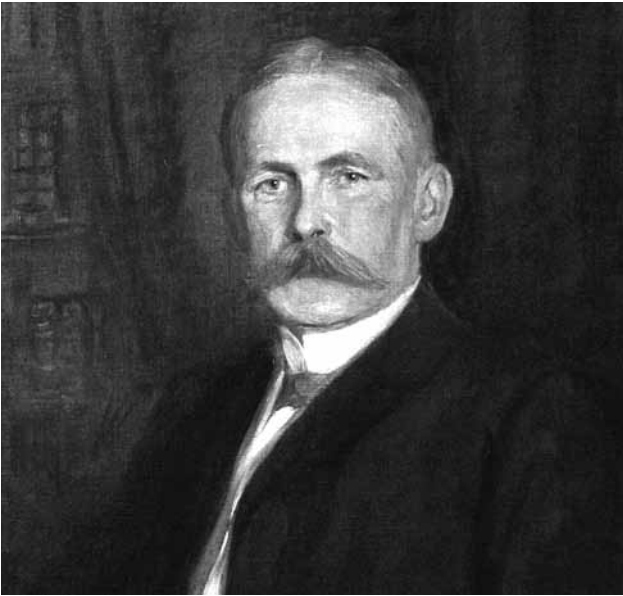
Dvaras įkurtas 1721 m. kaip Prūsijos domenų valdybos valstybinis dvaras ir jo raida atspindi daugumai Rytų Prūsijos dvarų būdingas vystymosi tendencijas. Nuo 1724 m. šis dvaras buvo nuomojamas. Nuomininkas tapdavo ir valsčiaus valdytoju, taip vadinamu amtmonu. Šilokarčemos dvarą 150 metų valdė Radkių giminė, pradžioje nuomojosi, vėliau, Prūsijos valstybei parduodant dvarus, 1819 m. Francas Wilhelmas Radke (1770–1840) jį nusipirko. 1889 m. Radkių šeimos palikuonys dvarą pardavė iš Klaipėdos kilusiam Lėbartų

dvaro savininkui Hugo Šojui (Hugo Scheu). Tai vienas iškiliausių to meto krašto žmonių, aktyviai dalyvavusių krašto ekonominėje ir kultūrinėje veikloje.

Hugo Šojus 1862–1867 m. praktikuodamasis tvarkyti ūkį Lapynų ir Šernų dvaruose pramoko lietuviškai ir labai susidomėjo lietuvių papročiais ir tautosaka. Matydamas, kaip greitai nyksta senieji lietuvininkų amatai, tradicijos, tautosaka, ėmė kaupti lietuvių pasakas, patarles, dainas. Kaip aktyvus kultūrininkas, jis buvo Karaliaučiaus senovės draugijos „Prussia“, Įsručio „Senovės“, Antropologijos, Botanikos ir kt. tuo metu veikusių draugijų nariu. Draugystė su Karaliaučiaus universiteto rektoriumi, archeologu profesoriumi A. Becenbergeriu (Bezenberger) dvarininko lituanistinei veiklai suteikė profesionalumo, o kartu paskatino domėjimąsi proistorės senienomis. Jis buvo vienas pagrindinių iniciatorių ir organizatorių steigiant muziejus po atviru dangumi Tilžėje (1905) ir Karaliaučiuje (1912). Dvarininkas pats asmeniškai rūpinosi etnografinių sodybų minėtuose muziejuose statymu, parūpino autentiškų baldų vidui apstatyti ir kt. 1912 m. Heildelberge išleista

Šilutės dvaras iš kiemo pusės. Fot. Gabrielė Bytautaitė

Hugo Šojas portretas. Dailininkas Arvedas Zeicas (1874–1933). ŠHŠM GK-1962

H. Šojas knyga „Pasakos apie paukščius“ („Zematische Tierfabeln“) buvo dvarininko ilgamečio lituanistinio darbo rezultatas.

Šilokarčemos dvare dažnai lankėsi Karaliaučiaus universiteto mokslininkai, jiems buvo sudarytos sąlygos vykdyti archeologines bei etnografines ekspedicijas šiame krašte. Tokių ryšių rezultatas – dvare įkurtas pirmasis privatus muziejus Klaipėdos krašte. Dvaro rūmų dviejuose erdviuose kambariuose buvo sukaupta vertingi raštijos, kartografijos, etnografijos ir archeologinių radinių rinkiniai. Aktyviai kuriant muziejų, o ypač kaupiant jam archeologinius radinius, dalyvavo dvarininko vyriausias sūnus Erichas Šojus (Erich Scheu, 1876–1929), jis buvo ir profesoriaus A. Becenbergerio archeologinių tyrinėjimų asistentas. Vėliau pats ėmėsi archeologinių kasinėjimų. Klaipėdos kraštą 1923 metais prijungus prie Lietuvos, domėjimasis Šilokarčemos dvare veikiančiu muziejumi ypač išaugo. Muziejų aplankė J. Basanavičius, prof. E. Volteris, Lietuvos prezidentas K. Grinius, ministras pirmininkas E. Galvanauskas, Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys ir kt. Su Šojumi buvo konsultuojamasi dėl Tautos muziejaus įkūrimo Kaune.

1922 m. Karaliaučiaus universitetas už nuopelnus krašto kultūrai bei ekonomikai H. Šojui suteikė filosofijos garbės daktaro ir laisvųjų menų magistro laipsnį. Dar H. Šojui gyvam esant, jo vardu buvo pavadintos gatvės Šilutėje (1924) ir Klaipėdoje (1933). 1906 m. kaizeris Vilhelmas II H. Šojui suteikė ekonomikos, o 1918 m. – krašto ekonomikos patarėjo titulą.

1937 m. mirus senajam dvaro savininkui H. Šojui, dvaro muziejų, kaip ir viso dvaro valdymą, perėmė jo anūkas Verneris Šojus (Werner Scheu). H. Šojus palaidotas Šilutės dvaro kapinėse, kurios pokaryje

Etnografinė ekspozicija. Fot. Gabrielė Bytautaitė

buvo sunaikintos. Šiandien miesto visuomenės pastangomis H. Šojas kapas yra surastas ir paženklintas, o garbingam jo atminimui prie buvusių dvaro rūmų pastatytas paminklas (autorius skulptorius E. Daugulis).

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje (1944 spalio 9 dieną) Šilutę užėmę Raudonosios armijos daliniai apsistojo dvare, daugelis muziejaus eksponatų dingo arba buvo sunaudoti „karo reikmėms“. Frontui pasitraukus Šilutės vykdomojo komiteto pirmininku buvo paskirtas klaipėdiškis Horstas Toleikis. Norėdamas išsaugoti dvare likusį turtą ir muziejaus eksponatus, jis pasikvietė savo pusbrolių Martyną Toleikį. Dvaro muziejus greitai tapo Lietuvos mokslų akademijos filialu, o Martynas Toleikis buvo paskirtas muziejaus preparatoriumi. Jo dėka pokario metais buvo išsaugotos dvaro muziejaus kolekcijos. Apie to meto rinkinių ir archyvo būklę liudija 1945 m. vasario 19 dienos užrašas M. Toleikio dienoraštyje: <...> *didis eksponatų buvo suversta ant grindų ir sumaišyta su šiukšlėmis. Tad prisiejo pirma atsargiai ir nuodugniai peržiūrėti, kas ant grindų suversta ir tinkamus daiktus nuvalyti.*¹

1948 m. dvaro pastatai perduodami Sodininkystės-bitininkystės ūkiui, kuris iki tol buvo Kretingoje. Tuo metu pati vertingiausia minėto dvarininko sukaupto archyvo dalis (dokumentai, spaudiniai) iš kuriamo Šilutės muziejaus buvo perduoti Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai (MAB RS F. 170 (H. Šojas fondas) ir Nacionalinei M. Mažvydo bibliotekai (LNB F. 51). Šiuo metu išlikę dvaro muziejaus rinkiniai grįžta į restauruotą dvarą, kur jie ir buvo kaupiami. Dar 1929 m. į pasiūlymą perduoti dvaro kolekcijas steigiamam Tautos muziejui Kaune, H. Šojus yra raštu atsakęs, jog jo muziejus yra neįmanomas be dvaro. Taigi muziejaus grįžimas į dvaro rūmus yra logiškas Hugo Šojas muziejaus kūrimo užbaigimas. 2015 metais Kultūros taryba finansavo muziejaus teiktą projektą „Etnografinio rinkinio ekspozicijos projektavimas ir įrengimas“. Tokiu būdu jau galime pakviesti susipažinti su etnografiniu rinkiniu.

Freskų salė rūmuose. Fot. Gabrielė Bytautaitė

Etnografijos rinkinys

Kokios apimties buvo dvare sukauptas etnografinis rinkinys, galima spręsti tik iš išlikusių rašytinių šaltinių, t. y. iš spintose saugomų etnografinių eksponatų – dvaro savininko ranka rašytų aprašų bei straipsnių tarpukario spaudoje. Nelabai seniai paaiškėjo, jog Tirolio Liaudies meno muziejuje (Tiroler Volksmuseum), Insbruke (Austrija), aplankale „25 Ostpreussen“ yra saugomas ir piešinių aplankas iš dr. H. Šojaus etnografinio rinkinio. Viena gausiausių jo rinktų kolekcijų buvo etnografiniai rūbai: moterų galvos muturai, skepetos, vestuviniai galvos vainikai, drobulės, išpuoštos perdrobuliais, margaraštės kojinės bei pirštinės. Ypač turtinga buvo juostų ir juostelių kolekcija, surinkti ir puošnūs delmonai (juostele parišamos kišenės). Delmonai ir siaurosios juostelės, dar vadinamos pakėlikėmis, kuriomis moterys pasirišdavo sijonus aukščiau kelių eidamos pasivaikščioti prie jūros ar padėdamos vyrams žvejoti, būdingos tik Mažosios Lietuvos moterų tautiniam kostiumui. Nors daug rankdarbių buvo panaudota „karo reikmėms“, tačiau išliko keturi perdrobuliai, aštuoni delmonai, dalis buvusios siaurųjų juostelių kolekcijos ir keli liaudiškų rūbų komplektai.

Apie dvare sukaupimą etnografinių baldų rinkinį menotyrininkė M. Matuškaitė rašė: *XVIII–XIX a. pasiturinčių valstiečių lietuvininkų baldų rinkiniu galėtų didžiulis bet kuris Lietuvos muziejus. Talentingų vietinių amatininkų padaryti, tiksliai datuoti, tamsių žemės spalvų baldai, stebina puikiu profesiniu-techniniu atlikimu bei dekoratyvia forma, bylojančia apie ryškų baroko stiliaus poveikį. Masyvus originalios konstrukcijos 1783 m. stalas. Jo viršus dekoruotas augaliniais*

motyvais tarsi pakeičia puošnią staltiesę. Šalia – tvirtos ir dailios profiliuotai pjaustinėtais atlošais valstietiškos kėdės. 1765 m. datuota drabužių spinta, ištapyta augaliniais motyvais. Puiki 1746 m. spinta maistui – aukštas profiliuotas frontonas, durelės, ornamentuotos raudonai balta tapyba. Čia – ir didžiulė, sunki, pievų gėlėmis išmarginta ir tekintomis puskolonėmis papuošta 1796 m. skrynia, stovinti ant septynių rutulinių atramų, tarsi susiplojusių nuo jos svorio. Kampe stovi 1711 m. laikrodis, įmontuotas aukštoje žaliroje spintelėje, išmargintoje stilizuotų lelijų ornamentu. Šis baldų kompleksas kartu dar su suolu bei lova su baldakimu atkuria senąjį mūsų pajūrio krašto gyventojų interjerą.²

Archeologinių iškasenų rinkinys

Didžiausią dalį archeologinių radinių sudaro papuošalai iš laidojimo vietų. Kita tėvo ir sūnaus H. ir E. Šojų kaupta eksponatų grupė – tai akmeniniai kirvukai. Šiuo metu yra žinomi 43 kirvukai su autentiškomis E. Šojaus ranka rašytomis etiketėmis. Šios etiketės buvo aptiktos visai atsitiktinai, bandant nuimti tarybinių laikų etiketes. Etiketės surašytos gana tvarkingai, nurodytas radinio numeris bei radimo vieta. Dauguma iš paminėtų radimviečių yra identifikuotos, tačiau yra keletas tokių, kurios nežinomos, galimas dalykas, jog jos buvo sunaikintos. Ilgą laiką buvo manoma, jog egiptietiški dirbiniai į muziejaus rinkinį pateko iš Vėžaičių kapinyno, buvo rasti 2 m gilumoje, tokia kortelė buvo parašyta rengiant ekspoziciją tarybiniais laikais, tačiau dabar yra manoma, kad šiuos eksponatus parsivežė H. Šojus, kai svečiavosi Egipte. Šių eksponatų autentiškumą patvirtino ir Vokietijoje esantis Egiptologijos muziejus.

Dokumentų rinkinys

Seniausi muziejuje saugomi dokumentai yra 1639, 1651 ir 1663 metų pergamentai – Prūsijos kurfursto Friedricho Wilhelmo jo pavaldiniams suteiktos žemės nuosavybės Barzdūnuose ir Urbiškiuose (Hermanlöhlen) privilegijos. Kita svarbi 1725–1731 m. dokumentų byla yra susijusi su ketinimais Šilokarčemai (Šilutei, vok. Heydekrug) suteikti miesto statusą. Rusnės parapijos 1776 m. dešimtinės mokėtojų registras yra vienas seniausių išlikusių Rusnės dokumentų, nes 1774 m. gaisras sunaikino ne tik didžiąją miestelio dalį, bet ir visus bažnyčios bei valsčiaus aktus. Be minėtų, muziejuje saugoma dar keletas XVIII a. pabaigos aktų. Vis dėlto didžiausią skyriaus dalį sudaro XIX–XX a. pirmos pusės dokumentai – vertinga medžiaga Šilokarčemos dvaro, miesto, parapijos bei apskrities istorijai. Besidomintys dvaro praeitimi čia ras įvairiapusės informacijos apie dvaro savininkus, dvaro ūkį, dvaro ir miesto ryšius, jų santykių raidą ir pan. Šio laikmečio dokumentai teikia svarbių duomenų ir apie atskirus Šilokarčemos miestelio objektus – evangelikų bažnyčią, paštą, uostą, siaurąjį geležinkelį, durpių kraiko fabriką ir kt.

Išlikę detalūs miestelio XIX–XX a. situaciniai planai irgi yra reikšmingas šaltinis senajai Šilokarčemos miestelio planinei struktūrai pažinti.

Spaudiniai

Iš turtingos dvaro bibliotekos išliko religinių knygų (Biblijų, postilių, giesmynų ir kt.) rinkinys. Seniausia postilė vokiečių kalba datuojama XVI a. pabaiga. XVII a. vidurį siekia dar keletas vokiškų postilių. Unikali savo dydžiu bei svoriu yra 1729 m. Tiubingine spausdinta bemaž 10 kg sverianti (27 x 42 x 17 cm; 1800 p.) vokiška Biblija. Iš XVIII a. spaudinių išskirtina keletas Šv. Rašto knygų bei M. Liuterio raštų tomų, vertingos XVIII–XX a. pasaulietinio turinio knygos. Pirmiausia reikia paminėti 1750–1772 m. Leipcige spausdintus „Historie der Natur“ tomus, „Ostpreussische Provinzialrecht“, Berlin, 1801, L. V. Baczko „Handbuch der Geschichte Erdesbeschreibung und Statistik Preussens“, Königsberg, 1802–1803 ar K. Fr. Becker „Weltgeschichte“, Berlin, 1837 ir daug kitų vertingų leidinių. Taip pat paminėtini enciklopedijų komplektai: „Meyer's Konversation-Lexikon“, Leipzig, 1877–1878; 1895–1898 bei „Der grosse Brockhaus“, Leipzig, 1928–1935. Išsaugota nemažai ikikarinės šiame krašte leistos periodikos. Deja, dauguma šių leidinių išliko vien atskiri numeriai. Galima paminėti tik „Heydekruger Kreisblatt“ (1914–1919), „Klaipėdos krašto žinios“ (1928–1938) bei „Memeleer Dampfboot“ (1935–1944) ir šiame krašte buvusius

itin populiarius kalendorius, leistus lietuvių ir vokiečių kalbomis (1888–1939).

Žemėlapiai

Tikra antikvarinė retenybė ir svarbus senosios Prūsijos kartografinis šaltinis yra Kasparo Hennenbergerio (Hennenberger) paruoštas, Karaliaučiuje spausdintas trečios laidos 1629 m. (pirma laida pasirodė 1576 m., antra – 1595 m.) Prūsijos žemėlapis (91 x 103 cm). Dėmesio verti dėl savo dydžio (170 x 127 cm, 155 x 155 cm ir 105 x 82 cm) tarpukaryje leisti Klaipėdos krašto žemėlapiai. Muziejuje taip pat saugoma ir XIX a. pasaulio šalių (Skandinavijos, Anglijos, Šiaurės Amerikos, Afrikos, Šiaurės Atlanto vandenyno, Viduržemio, Juodosios bei Baltijos jūrų ir kt.) žemėlapių kolekcija. Žymųjį K. Hennenbergerio žemėlapių kartu su kitais minėtais žemėlapiiais muziejus po karo perėmė iš Šilokarčemos dvarininko H. Šojaus senienų rinkinio.

Dailės kūriniai

Šilokarčemos dvare, kaip šeimos relikvijos, dovanos arba interjero dalis buvo kaupiami ir dailės kūriniai. Tačiau jiems patekus į Šilutės muziejų, išlikę dailės darbai traktuojami kaip kolekcija. Šią kolekciją sudaro 17 dailės kūrinių, daugiausiai tai dvarininko H. Šojaus, jo šeimos narių, dukters ir sūnaus portretai. Darbų autoriai žinomi Vokietijoje XX a. pr. dailininkai Arwed Seitz, Artuhr Peisz, E. Kraus. Šiuo metu restauruoti ir eksponuojami dailininko A. Barth tapytas paveikslas „Audra jūroje“, dailininko marinisto Lorencio Peterseno „Burinis laivas“. Kolekcijoje yra ir gražiai įrėmintas piešinys su užrašu, skelbiančiu, jog piešinys „Iš Prūsų Lietuvos“, skirtas Pasaulinei žemės ūkio padargų parodai, vykusiai 1873 m. Vienoje, paveikslą škicavo H. S. (Hugo Sheu).

Herbariumai

Herbariumo rinkinį sudaro 783 lakštai su augalais. Augalai rinkti 1850–1912 metų laikotarpiu. Juose yra dumblių, kerpių, asiūklių, paparčių ir žiedinių augalų. Tai yra trečias pagal dydį ir išsamumą istorinis Klaipėdos krašto (Rytprusių) augalų rinkinys. Pirmieji du rinkiniai buvo sunaikinti karo metu. H. Šojaus kauptas herbariumas yra seniausias išlikęs XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Prūsų Lietuvoje augalų rinkinys. Vertinant Lietuvos mastu tai trečias pagal senumą rinkinys po Vilniaus universiteto herbariumo (XVIII a. pabaigos ir XIX a.) ir Lietuvos mokslų akademijos Botanikos instituto augalų rinkinio (XX a.).

Iš ragų kolekcijos. Fot. Gabrielė Bytautaitė

Laukinių gyvūnų ragų kolekcija

Sunku pasakyti, kokios apimties buvo kolekcija, tačiau šiuo metu yra 14 vnt. Kad ši kolekcija buvo eksponuojama rūmų vestibulyje, aprašoma prieškarinio laikraščiuose „Lietuva“ 1928-01-03 ir „Vakarai“ 1937-08-10. Šilokarčemos dvarininkų sukaupta ragų kolekciją sudaro briedžių, stirnų, elnių ragai, ragų vainikai.

Suvenyrų kolekcija

Šioje ekspozicinėje erdvėje pristatoma viena įdomiausių Šilokarčemos dvare kauptų kolekcijų. Tai egzotiški daiktai, kuriuos kaip suvenyrus Šojų šeima parsivežė iš kelionių. Autentiški, Egipto kultūrai priklausantys suvenyrai: žalvarinė dievo Amono Ra statulėlė, ušėbtas „Mumija“ (1000 m. pr. Kr.), aliejinė lempelė (II a.). Įspūdinga, masyvių konstrukcijų, užsienyje gaminta egiptietiško stiliaus lova ir dekoratyvinis žalvarinis padėklas, dekoruotas egip-

tiečių mitologijai būdinga simbolika, kuri atkartoja atskiras scenas iš senovės egiptiečių gyvenimo, taip pat orientalistinės kultūros interjero detalės – baltu kaulu inkrustuoti egzotiški staliukai kaljanui padėti, užuolaidėlės, pagamintos iš įvairiaspalvių stiklinių ir medinių karoliukų bei iš augalinio pluošto pagamintos skirtingų formų vėduoklės. Lietuvos mokslų akademijos centrinės bibliotekos rankraščių skyriuje esantys šaltiniai, t. y. laiškai, atvirukai, dienoraščiai, du šeimos fotografijų albumai ir muziejaus fonduose saugomas augalų rinkinys atskleidžia faktą, jog Šojų šeima mėgo įvairaus pobūdžio keliones į tolimus ir mažai pažintus kraštus. Šojų šeima lankėsi Šveicarijos, Italijos ir Egipto kurortuose, Norvegijoje, Paragvajuje, Vokietijoje. 1897–1898 m. dr. Hugo Šojaus vyriausias sūnus Erikas buvo išvykęs į kruizą po Viduržemio jūrą, 1928–1929 m. – į turistinę kelionę po Šiaurės Atlanto vandenyną.

Susipažinę su šiuo trumpu kolekcijų pristatymu, manau, neabejotai, jog Šilokarčemos dvaro savininko dr. H. Šojaus kauptos ir iki šių dienų išsaugotos muziejaus kolekcijos yra vertingas šaltinis tyrinėjant Vakarų Lietuvos istoriją. Muziejiniams svarbu, jog visą tai jie galėtų pamatyti ir įvertinti restauruotuose H. Šojaus dvaro rūmuose.

Nuorodos:

- ¹ Toleikis M. *Dienoraštis*, 1945 m. Šilutės Hugo Šojaus muziejaus archyvas, F1-1/1.
- ² Matuškaitė M. Užslėpti lobiai, *Literatūra ir menas*, 1986-09-13, Nr. 31.

THE COLLECTIONS ACCUMULATED BY LANDLORD H. SHEU ARE RETURNED TO ŠILOKARČEMA MANOR

Roza Šikšnienė

Šilutė Hugo Sheu Museum

At the end of May 2015, the first part of Šilutė Manor renovation was completed. The manor was adapted for museum's exhibitions. The aims of the new exhibitions are to recreate the manor's environment as authentic as possible and to introduce society with the preserved collections of the last owner Hugo Scheu.

Hugo Sheu (1845 – 1937) was born in Klaipėda. In 1889, he bought Šilokarčema (Heydekrug) manor and not only turned it into exemplary farm but also it had a significant role as the North East Prussian Cultural Centre. The landowner knew the Lithuanian language well, he was interested in Lithuanian traditions and folklore. In his manor house, in two spacious rooms he accumulated valuable books, maps, ethnographical items and archaeological findings. The sci-

entists from Königsberg University often visited this place and had good conditions to conduct archaeological and ethnographical expeditions. That communication outcome was the establishment of the first private museum in Klaipėda region. Great interest in museum was shown from the Republic of Lithuanian intelligentsia and government after the revolt in 1923 when Klaipėda region was annexed to Lithuania. After World War II the museum suffered great losses, and only part of the museum collections were preserved which were kept in Šilutė Ethnographical Museum.

After the expositions will be set up in the manor, for the first time the public will be introduced with authentic Šilokarčema (now Šilutė) manor's interior and the museum's collections of former manor.

GRĮŽUSI GRAFŲ TIŠKEVIČIŲ HERBO SIMBOLIŲ ŠVIESA

Vida Kanapkienė
Kretingos muziejus

*Namai tie danguj buvo,
kur saulė tekėjo.
Dėl to mėnuo su žvaigžde
čia būti norėjo.*

(Grafas Juozapas Tiškevičius, 1835–1891)

Kretingos muziejus grafų Tiškevičių rūmuose veikia nuo 1991 metų. Įsikūrę čia suvokėme, kad esame nepaprastoje erdvėje, kur architektūra, istorija, kraštovaizdis papildo vienas kitą ir suteikia objektui ypatingą žavesį ir vertę. Didingi neoklasicistinio stiliaus grafų Tiškevičių rūmai (XIX a.) su 4 aukštų Žiemos sodu (oranžerija), kurioje žiemą ir vasarą žydi egzotiniai augalai, lipdiniais dekoruotos salės, istoriniai dvaro pastatai, parkas, turimi muziejaus rinkiniai sudarė sąlygas būtent čia plėtoti muziejininkystę, kurti patrauklią turizmo infrastruktūrą. Supratome, kad reikės daug laiko ir pastangų, intelektualinių ir materialinių išteklių, kad gyvenimui sugrąžintume laiko ir žmonių sunaikintą dvaro istorinę atmintį. Tvirtai tikėjome, kad tik nuosekliai dirbdami turėsime galimybę atgaivinti dvaro istorinius pastatus, kurie vėl reprezentuotų kraštą ir skleistų dvaruose puoselėtą menų grožį. Mus vedė ideja grąžinti į dvarą nepelnytai užmirštus grafų Tiškevičių herbo simbolius – Mėnulį ir Žvaigždę. Jų šviesa sklido toli po visą pasaulį ir

nešė žinią apie iškilią grafų Tiškevičių giminę, kuri garsėjo meno kolekcijomis, kultūros ir meno mecenatyste, domėjimusi istorija, jos praeitimi, mokslo ir technikos naujovėmis, kurias sėkmingai įgyvendino savo dvaruose. Šia kultūros šviesa norėjome dalintis su kitais. Per 25 metus naujam gyvenimui prikėlėme pagrindinę grafo Juozapo Tiškevičiaus rezidenciją – rūmus, restauravome reikšmingus istorijos, architektūros prasme dvaro sodyboje esančius pastatus (kultūros vertybės unikalus numeris 318).

Lietuvos Tiškevičių lopšys buvo Logoisko dvaras (netoli Minsko). 1811 m. įsigiję Biržų (Astravo) dvarą, jie atsikėlė į etnografinę Lietuvą. Pajūriu pirmasis susidomėjo Mykolas Tiškevičius, 1824 m. nupirkęs Palangos dvarą. Tvirčiausiai šaknis pajūryje įleido jo anūkas, Palangos paveldėtojas ir kurorto įkūrėjas Juozapas Tiškevičius, 1874 m. įsigijęs iki tol iš grafų Zubovų nuomotą Kretingos dvarą. Į Kretingą iš Lentvario apie 1875 m. jis perkėlė šeimos rezidenciją, rekonstravo rūmus, įrengė biblioteką, baltąją (pokylių), raudonąją (muzikos) ir žaliąją sales, koplyčią, pristatė oranžeriją, kurioje įkūrė vieną didžiausių Europoje privatų Žiemos sodą. Rūmams apšviesti nuo 1878 iki 1883 m. veikė pirmoji Lietuvoje hidroelektrinė. 1882 m. grafas Juozapas Tiškevičius kartu su kunigaikščiu Bogdanu Oginskiu nutiesė ir pirmą Lietuvoje telefono liniją, Kretingą sujungusią su Plunge ir Rietavu.

Grafų Tiškevičių rūmai su Žiemos sodu. Fot. Jonas Strazdauskas

Rūmuose grafas turėjo numizmatikos rinkinį, medžioklės trofėjų kolekciją, žymesnių giminės narių portretų galeriją. Reprerentacines rūmų sales puošė senoviniai, daugiausia ampyro stiliaus, baldai, Fransua Bušė (François Boucher), Antonio van Deiko (Anthony van Dyck), Valentino de Bulono (Valentino de Bulogne) ir kitų garsių Vakarų Europos dailininkų tapyti paveiksłai. Priešais rūmus buvo įrengtas didžiulis Vasaros sodas (parkas) su gėlynais, skulptūromis, fontanais, kaskadiniais tvenkiniais ir krioklio uola. Iki XIX a. pabaigos Kretingos dvaro parkas buvo vienintelis pajūrio regione. Jį lankydamo vasarotojai iš Palangos ir Klaipėdos.

Kretingos dvare užaugo Lentvario paveldėtojas Vladislovas Tiškevičius (1865–1936), kuris labai domėjosi senienomis ir meno kūriniais. Norėdamas su meno rinkiniais supažindinti visuomenę, 1907 m. Vilniuje įsteigė mokslo ir meno muziejų. Jame buvo eksponuojami archeologijos, numizmatikos, etnografijos ir dailės rinkiniai, kuriuos dovanojo muziejaus draugijos nariai-steigėjai bei rėmėjai. Didžiąją dalį rinkinių sudarė paties Vladislovo Tiškevičiaus paau-

kota Vakarų Europos tapybos darbų kolekcija.

Meno ir kultūros vertybėmis domėjosi ir jauniausias Juozapo sūnus Feliksas Tiškevičius. Jo žmona 1936 m. Kretingoje muziejui perdavė unikalų senovės gintaro papuošalų ir kitų dirbinių rinkinį (šiuo metu eksponuojamas Palangos gintaro muziejuje).

Kretingos dvaro paveldėtojas Aleksandras Tiškevičius (1864–1945) puoselėjo išlikusias tėvo Juozapo sukauptas vertybes, pats sukauptė unikalų Pirmojo pasaulinio karo atvirukų, nuotraukų ir žemėlapių rinkinį, kuris 1940 m. taip pat buvo perduotas Kretingos muziejui.

Spaudos draudimo metais grafas Aleksandras Tiškevičius rūpinosi spaudos lotyniškais rašmenimis gražinimu. Jo sesuo Marija Tiškevičiūtė (1871–1941) platino lietuvišką spaudą, 1896 m. „Tėvynės sarge“ Laumės Lelivaitės slapyvardžiu išspausdino istorinę apysaką „Viskantas“, 1898 m. Kretingos dvare įkūrė pirmąjį lietuvišką vaikų darželį.

Pirmasis ir Antrasis pasauliniai karai sunaikino puoselėtą dvarų kultūros paveldą: nugriauti pastatai, išblaškytos meno kolekcijos. Nukentėjo ir Kretin-

Grafo Juozapo Tiškevičiaus šeimyna. Iš kairės į dešinę stovi: sūnūs – Juozapas (1868–1917) Užutrakio dvarininkas, Aleksandras (1864–1945), Kretingos dvarininkas, Antanas (1866–1919), Vilniaus pramonininkas, duktė Marija (1871–1943), žentas Aleksandras Ostrovskis (1866–1904), sūnus Vladislovas (1865–1936), Lentvario dvarininkas, Vilniaus meno ir mokslo muziejaus steigėjas; sėdi – sūnus Feliksas (1869–1933), Palangos dvarininkas, marčios – Antanina Sofija Loncka (1870–1951), Felikso žmona, ir Marija Puslovskā (1866–1939), Aleksandro žmona, žmona Sofija Horvat (1939–1919), duktė Elena Klotilda Ostrovskā (1876–1953), marti Marija Kristina Aleksandra Liubomirskā (1871–1958), Vladislovo žmona; ant kilimo dešinėje – duktė Sofija Dembinska (1874–1958)

*Renovuotame Kretingos dvaro vandens malūne įrangta etnografijos ekspozicija „Saulės ratu“.
Fot. Jonas Strazdauskas*

gos dvaro pasididžiavimas – Žiemos ir Vasaros sodai.

Vertingi augalai iš Žiemos sodo oranžerijos buvo išvežti, o istoriniame parke – Vasaros sode – iškirsti paminkliniai medžiai, išardytos veikusios 5 fontanų, 3 tvenkinių su krioklio grotų sistemos, sunaikinti rožynai, mažosios architektūros elementai – skulptūros, pavėsinės.

Dvaro teritorija grubiai urbanizuota sovietmečiu: prie rūmų buvo pastatytas 4 aukštų baltų silikatinių plytų mūrinis pastatas, centrinėje parko dalyje – katilinė, garažai, bendrabučiai. Šie pastatai sudarė teritorijos erdves, istorinę grafų Tiškevičių rūmų ansamblio visumą. Dar 1989 metais parkas buvo paskelbtas vietinės reikšmės gamtos paminklu, tačiau iki XX a. pabaigos kombainai, traktoriai (teritorijoje buvo įsikūręs tarybinis ūkis) važinėjo parko alėjų takais, žalodami želdinius, o po paminkliniais ažuolais buvo statomi automobiliai.

Dešimtmečiais dvarai su istoriniais parkais paminklosaugininkams nerūpėjo o valdžios atstovai ne visada suprato šios kultūros vertybės išsaugojimo reikšmę ne tik Vakarų Lietuvai, bet ir visai valstybei. Juk kalbama ne apie asmeninį, o visuomeninį interesą, apie Lietuvos bajoriškosios kultūros, turėjusios didžiulę įtaką Lietuvos valstybingumui, prikėlimą iš užmaršties.

Siekiant išsaugoti šį unikalų objektą – pagrindinę grafo Juozapo Tiškevičiaus rezidenciją – pirmasis žingsnis buvo pasirūpinti teisiniais dokumentais, kurie sustabdytų tolimesnį šio objekto niokojimą.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. nutarimu Kretingos dvaro sodyba įrašyta į neprivatizuotųjų buvusių dvarų sodybų – istorijos ir kultūros paminklų – sąrašą. 1995 m. UAB „Projektavimo ir

restauravimo instituto“ architektė Nijolė Kazakevičiūtė parengė itin svarbų dokumentą – „Kretingos dvaro sodybos naudojimo ir apsaugos reglamentas“, kurį patvirtino LR Vyriausybė. Šiame dokumente pateiktas kompleksinis teritorijos įvertinimas, nustatytas paminklosauginis naudojimo ir tvarkymo režimas. 1997 m. Kretingos dvaro sodyba paskelbta kultūros vertybe, jai nustatytas apsaugos tikslas – saugoti viešajam pažinimui ir naudojimui.

Šie juridiniai dokumentai sudarė galimybę užkirsti kelią tolimesniam dvaro sodybos paminklinės teritorijos užstatymui, ūkinės veiklos vystymui ir galimai privatizacijai. Turėdami šiuos svarbius teisės aktus, buvome dar drąsesni ir ryžtingesni, siekdami atkurti šį objektą. Veiklos prioritetu tapo finansų paieška, o ji buvo įmanoma tik rengiant projektus.

Pirmoji kregždė, kuri atnešė 290 000 eurų Žiemos sodo avarinei būklei likviduoti, atskrido 1995 metais. Darbus atliko UAB „Pamario restoratorius“ (Kultūros vertybių apsaugos departamento lėšomis), juos užbaigė 2001 metais.

2001–2004 metais už 116 000 eurų (Kultūros vertybių apsaugos departamento lėšų) likviduota buvusio vandens malūno avarinė būklė: perdengtas stogas, sutvirtintos sienos. 2005 metais ėmėmės dvaro sodybos paminklinės tvoros ir vartų remonto, kainavusio per 150 000 eurų (KVAD lėšų). 2004 metais parengtas dalies paminklinės teritorijos sutvarkymo projektas. Lėšomis, gautomis iš PHARE programos, įrengtos 2 poilsio aikštelės, sutvarkyta dalis parko takų.

Pagal turimą istorinę ikonografinę medžiagą, 2001–2009 metais buvo parengti parko centrinės dalies renovacijos techniniai projektai (numatyta nu-

tiesti takus, iškelti automobilių stovėjimo aikštelę, atkurti gėlynus ir fontanus). kurie buvo įgyvendinti per ketverius metus, t. y. nuo 2006 iki 2009 m. Lėšų skyrė Automobilių kelių direkcija prie Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijos. Iš viso į parką buvo investuota per 300 000 tūkst. eurų. Atstatyti ar naujai įrengti per 9 000 m² plotą užimantys takai, atkurta apie 70 m² rožynų, iškelta į kitą vietą automobilių stovėjimo aikštelė. 2009 metais atstatytas pirmasis dvaro parko fontanas.

Po ilgų diskusijų, susiklosčius palankioms aplinkybėms ir pritarus rajono vadovams, buvo demontuoti ir sovietinių laikų pastatai: 2013 m. nugriauta dalis garažų, 2014 m. – katilinė, o 2016 metų vasarą – ir buvęs kolegijos pastatas, kuris lyg pleištas buvo įkaltas į centrinę parko erdvę. Prireikė net 23 metų, kad pagaliau įvyktų stebuklas.

Ne mažiau svarbią vietą parko gaivinimo programoje užima želdinių tvarkymas ir atkūrimas, gėlynų įrengimas. Per 23 gyvenimo dvare metus Gamtos skyriaus specialistai su gausiais talkininkų būriais dvaro parke pasodino 3 401 medžių, 3 603 dekoratyvinių krūmų, įrengė 2 000 m² gėlynų. Tačiau reikia pripažinti, kad istorinio parko, kuris yra šio komplekso sudėtinė dalis, restauravimas atsilieka nuo pastatų restauravimo.

Norint visuomenei pristatyti unikalų grafų Tiškevičių palikimą, krašto istoriją, būtina sąlyga – restauruoti paminklinius pastatus ir juos pritaikyti muziejinei, turizmo funkcijai, t. y. sukurti tam tikrą materialinę bazę, įrengti patalpas ekspozicijoms, įsigyti modernią ekspozicinę įrangą, kad galėtume išskleisti ne tik dvarų kultūrą reprezentuojančius, bet ir kitus turimus rinkinius.

2004 m. buvo parengtas projektas „Kretingos dvaro sodybos paminklinių pastatų renovacija ir pritaikymas turizmui“, kurio esmė – restauruoti svarbiausius dvaro pastatus: grafų Tiškevičių rūmus su Žiemos sodu, buvusį vandens malūną, ratinę. Tik po 6 metų, po ilgų diskusijų, derybų ir kelionių į Vilnių, mūsų projektas buvo patvirtintas ir jam įgyvendinti skirtas 1,5 mln. eurų finansavimas. 2012 m. liepos 10 d. minėtas projektas buvo užbaigtas ir pristatytas visuomenei. Projektą „Kretingos dvaro sodybos paminklinių pastatų renovacija ir pritaikymas turizmui“ VšĮ Lietuvos verslo paramos agentūra (LVPA) įvertino kaip vieną geriausių iš 1 390 jau įgyvendintų projektų. Už pasiektus rezultatus LVPA įteikė Muziejui diplomą ir nominaciją „Už iniciatyvą ir pasiaukojimą“. 2014 metais Finansų ministerijos organizuotų vertingiausių 2007–2013 m. ES struktūrinių fondų lėšomis įgyvendintų projektų rinkimuose šis projektas tapo geriausiu kategorijoje „Už turiningą laisvalaikį ir geresnę gyvenimo koky-

bę“ ir apdovanotas „Europos burės 2014“ statulėle.

Tais pačiais metais parengtas ir kitas projektas, finansuojamas iš ES struktūrinių fondų lėšų „Kretingos dvaro sodybos paminklinio pastato – ūkvedžio namo – renovacija ir pritaikymas turizmui“. Projekto biudžetas – 1,5 mln. eurų. Finansavimas gautas trim etapais, projektas užbaigtas 2015 m. rugsėjo 1 d.

2013 metais buvusiam dvaro ūkiniame pastate (šiltnamyje) įgyvendintas projektas „Tradicinių amatų centro įkūrimas“, finansuojamas iš Europos Sąjungos Europos žemės ūkio fondo kaimo plėtrai, Lietuvos valstybės ir Kretingos rajono savivaldybės biudžeto lėšų. Pareiškėjas – Kretingos rajono savivaldybės administracija. 2015 metais įgyvendintas ir antras šio projekto etapas.

Šių projektų rezultatai: renovuoti 5 paminkliniai pastatai, išsiplėtė ekspozicinės, kultūrinės, edukacinės erdvės ir veiklos galimybės, atidarytos 6 naujos ekspozicijos: archeologijos ekspozicija „Kretingos krašto priešistorė“, „Dvaro istorija ir kultūra“, „Numizmatika“, etnografijos ekspozicija „Saulės ratu“, botanikos ekspozicija „Nuo kaktusų kolekcijos iki bugenvilijos žiedų“, istorijos ekspozicija „Kretingos krašto istorija“.

Minėtų projektų įgyvendinimas sudarė galimybes visuomenei pristatyti dešimtmečiais dėl patalpų trūkumo neeksponuotus muziejaus rinkinius. Lankytojų, o ypač svečių iš užsienio, susidomėjimo sulaukia botanikos ekspozicija Žiemos sode, kurią sudaro per 170 rūšių augalų kolekcija, archeologijos ekspozicija (kuršių diduomenės papuošalų komplektai). 2015 metais lapkričio mėnesį naujai atidaryta ekspozicija „Kretingos krašto istorija“ kretingiškiems ir svečiams pristato tokias temas, kaip dvaro personalo istorija, ūkinė dvaro veikla, fotografijos, švietimo, pranciškonų istorija, tremtis ir rezistencija. Pastaroji ekspozicija išsiskiria tuo, kad kūrybiškai panaudotos informacinių technologijų teikiamos galimybės. Įrengti interaktyvūs pristatymai „Kretingos miesto ir apskrities istorija“, „Pranciškonai“, „Trėmimai“. Minėtame ūkvedžio name, vienoje iš patalpų, restauruota XIX a. lubų ir sienų tapyba. Autentiškoje aplinkoje ateityje planuojame įkurti dailės-foto studiją, kurioje lankytojas turės galimybę užsisakyti portretą ar pats išbandyti gebėjimus piešti ir tapyti.

Kadangi esame įsikūrę dvare, kurio patalpos nėra pritaikytos muziejui, planuodami funkcines erdves, siekėme kuo racionaliau išnaudoti visas patalpas: nedideles pritaikėme ekspozicijoms ir išskirtinėms mokymo ir mokymosi vietoms, o didesnes erdves – Žiemos sodo oranžeriją – lankytojų poilsiui su puodeliu kavos kavinėje „Pas grafą“, kuri veikia nuo 1993 metų, baltąją salę – kameriniams renginiams, konferencijoms.

Tradicinių amatų centre įkurtas Edukacinis centras. Čia krašto amatininkai, sertifikuoti tautinio paveldo produktų gamintojai, muziejininkai moko vaikus ir suaugusiuosius lipdyti molį, austi juostas, atspausti medžio raižinių, iš vytelių ir šiaudelių pinti nesudėtingus gaminius, ruošti vaistažolių arbatas ir gilių kavą, gaminti saldinius, duonkepėje išsikepti duoną ar šventinę ragaišio bandą. Šiame centre veikia 10 edukacinių programų. Be to, jau keletą dešimtmečių moksleiviai gali naudotis parengtu abonementu „Tavo gimtasis kraštas“, kurį sudaro 17 temų, 30 teorinių-praktinių užsiėmimų. 2015 metais centriniuose rūmuose įkurtas edukacinis kambarys, kur vaikai prie interaktyvaus stalo naudodami žaidybinius elementus turi galimybę susipažinti su dvaro sodybos valdytojais, dvaro istorija.

2012–2014 m. Kretingos muziejus kartu su kitais 17 Lietuvos muziejų sėkmingai dalyvavo projekte „Muziejus – mokykla – moksleivis. Muziejų ir bendrojo lavinimo mokyklų nacionalinės partnerystės tinklas“, kuris buvo finansuojamas iš ES fondų lėšų. Šiame projekte muziejus įgyvendino edukacinę programą „Senasis Kretingos dvaro parkas – gyvoji

istorija“, kurioje dalyvavo per 500 miesto mokyklų moksleivių.

Siekdami užimti vaikus vasaros sezono metu, 2010 metais įsteigėme 10 dienų stovyklėlę pradinėjų klasių moksleiviams „Vasaros artelė malūne“. Stovyklos veikla įgauna vis didesnę pagreitį ir jau nebetalpina visų norinčių joje dalyvauti. Iš viso per 2015 metus surengta 412 edukacinių užsiėmimų, kuriuose dalyvavo 100 300 moksleivių.

Edukacinės veiklos ir ryšių su visuomene plėtojimo sėkmę lemia daug faktorių. Vienas iš pagrindinių – unikalūs, istoriniai pastatai ir sukauptos kilnojamosios kultūros vertybės, kurių skaičiuojama per 76 000. Tai neįkainojamą vertę turintis grafų Tiškevičių kolekcijos rinkinys, kurį sudaro per 100 eksponatų, gausus archeologijos rinkinys, reprezentuojantis baltų amatininkų juvelyrų aukštą metalo apdirbimo kultūrą. Tai įvairios segės ir vėriniai su raudono emalio dekoru, žalvarinės segės ir smeigtukai, dengti sidabru, išskirtiniais atvejais – dekoruoti auksu. Itin vertingi kuršių diduomenės papuošalų komplektai, pagaminti iš sidabro lydinių. Saugomi ir eksponuojami 9 sidabrinių monetų lobiai, senasis

Nuo 1998 m. Kretingos muziejuje organizuojamos Dvaro šventės. Fot. Roma Luotienė

liaudies menas (skulptūra ir tapyba), gausi ikonografinė medžiaga. Šių vertybių pripildytos salės ir fondų saugyklos tarnauja pažinimui, mokslui, menui ir švietimui, todėl labai svarbu jas nuosekliai kaupti, saugoti ir pristatyti visuomenei.

Siekis tapti įdomiu, savitu muziejumi, reikšmingu bendruomenės kultūros centru, kuriame pažinimas būtų derinamas su turiningu poilsiu, diktavo ir naujas darbo formas – patraukliais būdais pristatyti kultūros paveldą, lanksčiai reaguoti į lankytojų poreikius. Lankytojams ir svečiams pasiūlėme platų paslaugų spektrą, per 30 rūšių mokamų ir nemokamų kultūrinės veiklos, formaliojo ir neformaliojo ugdymo, komercinės paskirties paslaugų. Nuo bilieto į ekspozicijas iki galimybės papietauti kavinėje „Pas grafą“ ar įregistruoti civilinę santuoką baltojoje salėje. Nuo nemokamų renginių, Dvaro šventės, kurią pradėjome organizuoti 1998 metais, iki menų festivalio „Mėnuo su žvaigžde čia būti norėjo“. Nuo renginių ciklo „Metai ir žmonės“ iki galimybės muziejuje nusifotografuoti ar išsinuomoti patalpas ir t. t.

Senuose žibintuose įžiebėme naujas šviesas, kurios traukia lankytojus. Praėjusiais metais muziejų aplankė per 123 000. lankytojų.

Pavyko suderinti dvi svarbias veiklos sritis: išplėtoti klasikinę muziejinę veiklą (ekspонатų kaupimas, tyrinėjimas, mokslinės konferencijos, mokslinės tiriamosios ekspedicijos, ekspozicijos, parodos) ir lankytojų poreikius atitinkančias paslaugas. Muziejaus specialistų kūrybinės pastangos ir mokslinės išvalgos sujungė praeitį su dabartimi ir sėkmingai suka mus siejantį kultūros, žmogiškųjų vertybių ir atsinaujinimo ratą. Dėl to yra gyvas Kretingos dvaras, kur „mėnuo su žvaigžde čia būti nori“.

Žvilgsnis į ateitį. Atstatyti prie rūmų buvusią verandą, užbaigti sutvarkyti parką, restauruoti Tiškevičių koplyčią-mauzoliejų, gražinti grafų sarkofagus į jiems deramą vietą, kad po 10 metų galėtume pasakyti – mes garbingai priėmėme laikmečio mestus iššūkius ir į kokybiškai naują vertybių skalę pakėlėme primirštą dvaro kultūros istoriją.

THE COUNTS TIŠKEVIČIAI IN THE NEW LIGHT OF COAT OF ARMS SYMBOLS

Vida Kanapkienė
Kretinga Museum

Kretinga Museum has been housed in the Counts Tiškevičiai Palace since 1991. World War I and World War II destroyed the heritage of manor culture, the territory of manor was rudely urbanized during the Soviet times. In 1997, the manor complex was declared as cultural heritage, the aim of security was determined for it – to preserve for public cognition and use. In 1995, the state of emergency of Winter Garden was liquidated, in 2001–2004, the state of emergency of former water mill was liquidated, in 2005, memorial fence with a gate of the manor was renovated, in 2004, two recreation grounds were equipped, a part of park trails were renovated. In 2001–2009, the central part of the park was renovated: the trails were rebuilt or newly equipped, the rosariums were replanted, the parking lot was moved to other place, the fountain in the park of Manor I was rebuilt. In 2013, a part of garages was demolished, in 2014 – a boiler room, in 2016 summer – a former college building were demolished as well. In 2004–2012, the project “The Renovation of Monumental Buildings of Kretinga Manor Homestead and Adaptation to Tourism” was conducted, which was evaluated by Lithuanian Business Support Agency as one of the best 1 390 implemented projects. In 2004–2015, the project “The Renovation of Monumental

Building of Housekeeper’s House of Kretinga Manor Homestead and Adaptation to Tourism” was conducted. In 2013–2015, the Center of Traditional Crafts was established in former household building (greenhouse) of the manor. That miracle took even 23 years. The results of the projects are as follows: 5 monumental buildings have been renovated, expositional, cultural, educational spaces and activity possibilities have expanded, 6 new expositions have been opened. The specialists of Nature Department in the manor’s park planted 3 401 trees, 3 603 ornamental shrubs, equipped flowerbeds occupying 2 000 square meters. In 2015, over 123 thousand visitors visited the museum. Since 2012, the educational activity for students has been organized: in 2015, 412 educational activities were organized, where 10 300 students participated.

The museum was successful in harmonizing two important activities: to develop classical museum activity (accumulation of exhibits, research, scientific conferences, scientific-research expeditions, expositions, exhibitions) and the services accommodating visitors’ needs.

The future plans: to rebuild the terrace that used to be near the manor, to finish to set up parks, to restore the Tiškevičiai tomb-chapel.

ALANTOS DVARAS

Viktorija Kazlienė
Molėtų krašto muziejus

Alantos vardas paminėtas 1436 m. Vytautas Didysis Alantą dovanavo broliui Žygimantui Kęstutaičiui 1436 m., o šis – Kristinui Astikui.

Valdant Astikams Virintos upės vingyje buvo pastatyti mūriniai dvaro rūmai, turėję pilies paskirtį. Vėliau netoli buvę ir antrieji mediniai dvaro rūmai. Dabar ten likusi tik senojo parko liepų alėja ir dvišakė liepa, prie kurios senovėje buvo atliekamos pagoniškos apeigos. Šalia esanti versmė vadinama Kompeliu. Sako, ten ponai auksą slėpę, kažkur ten prasidėjęs ir iki buvusio dvaro ejęs tunelis, o liepos mėnesį vidurnaktį pasirodantys trys balti angeliukai.

Jokūbas Astikas, Mstislavlio vaivada, 1504 m. Alantoje pastatė gotikinę bažnyčią, kuri išstovėjo iki XX a. pradžios. Sakoma, kad bažnyčia pastatyta pagonių šventvietės vietoje, kad sukeltų gamtos dvasios šauksmą. Ant tų pačių pamatų 1909 m. klebono D. Vainausko nurodymu pastatyta dabartinė mūrinė bažnyčia.

Grigorijus Astikas (1535–1580) susikompromitavo dėl slapčių ryšių su Maskvos pasiuntiniu Lietuvoje, apkaltintas Tėvynės išdavyste, pagarsėjo kaip vienas pirmųjų pinigų padirbinėtojų. Jis nuteistas mirties bausme. Dvarą perėmė tuometinė valdžia. Vengrų kilmės Lenkijos ir Lietuvos karalius Steponas Batoras 1581 m. Alantą atidavė vengrų kilmės kariuomenės vadui Gabrieliui Bekešui už narsą

kautynėse prie Polocko. Mirus Steponui Batorui, Ona Astikaitė-Sanguškienė vėl atgavo iš G. Bekešo savo brolio Kasparo didžiąją dalį Alantos žemių. 1598 m. iš G. Bekešo ir O. Sanguškienės Alantą nupirko didikas Kristupas Radvila. Ši giminė dvarą valdė iki 1828 m.

1828 m. dvarą nupirko lenkų dvarininkas Tadeušas Pac-Pomarnackis (1763–1849). Jis mirė bevaikis. Iki mūsų dienų yra išlikęs gyvas pasakojimas, kaip senasis ponas gulėdamas mirties patale „guodėsi“ žarstydamas maišelyje auksinius pinigus.

Vėliau dvarą perėmė augintinis, pusbrolio sūnus Aleksandras arba Vladislovas Pac-Pomarnackis (1806–1881). Dvarui vietą parinko šiek tiek toliau nuo upės, prie didžiulio šaltinio.

Paskutiniu Alantos dvaro savininku iki Pirmojo pasaulinio karo buvo Tadeušas Pac-Pomarnackis. 1853 m. Pac-Pomarnackiai pastatė Alantoje išskirtinius neoromaninių bruožų, italų vilos stiliaus rūmus su apžvalgos bokštu, tvartais, arklidėmis ir kitais ūkiniais pastatais.

Prabangus centrinis dvaro rūmų pastatas. Vienaukštis rūmas ant aukštų stačiakampio formos pamatų pastatytas su dviaukšte centrine dalimi, dengta trikampių frontonu, dekoruotu trimis pseudogotikiniais bokšteliais. Rūmų fasadas glot-

Nuo 1850 m. iki 1928 m. Alantos (Naujasodžio) dvaras turėjo keturių aukštų bokštą vakarinėje rūmų dalyje.

Nuotrauka iš Alicijos Pac-Pomarnackos archyvo

niai tinkuotas su išradingai profiliuotais surišimų perėjimais į architektūrinės detales vainikuojančius karnizus. Rūmų fasadus paryškina neoromaninių formų arkutės. Stogas aptakus, keturšlaitis, o vidurinio korpuso dvišlaitis. Kairėje rūmų pusėje buvo pristatytas keturių aukštų apžvalgos bokštas, užsibaigiantis plokščiu stogu su aikštele. Bokšto kampai buvo nusklembti, jis gausiai dekoruotas, aukštus skyrė platūs karnizai su negotikiniais raštuotais frizais. Savo išvaizda bokštas labai panašus į vieną iš Rietavo Oginskių rūmų bokštų. Buvęs keturaukštis rūmų bokštas, dekoruotas piliastrais, anksčiau baigęsis aštuonkampe apžvalgos aikštele, apsupta ažūrine ketaus baliustrada. Aikštelės centre buvęs stiebas vėliavai, kuri suplevėsuodavo, kai ponas būdavo Alantoje. Seni žmonės pasakojo, kad ponas mėgdavęs apžvelgti savo valdas iš bokšto, netgi stebėdavęs, ar neneša koks baudžiauninkas javų maišelio pasisavinęs. Tą žinodami vargšai žmonės įsigudrindavo pasisiūti kišenes savo drobinėse kelnėse per visą klešnių ilgį, kad pro dvaro bokštą galėtų grūdų duonai į namus parsinešti.

Dabar bokštas dviaukštis ir uždengtas paprastu stogu. Iki mūsų dienų gyvi pasakojimai, esą, tuometinis savininkas Balys Sližys – ūkio ministras – norėdamas įtikti prezidentui A. Smetonai, kurio dvaras buvęs Ukmergės rajone, pažemino bokštą.

*Didikė su kanarėle. NMKČDM Mt-1666, BI-4560.
Fot. Kęstutis Stoškus*

Buvo palyginimų ir su Alantos bažnyčios bokštais. Tačiau įtikinamiausia priežastis galėjusi būti techninė – bokštas buvo pradėjęs irti. Įdomu tai, kad bokštas vėl „išsaug“, ir leidimai jo atstatymui jau gauti.

Alantos dvaras garsėjo savo turtingu interjeru. Išlikusiose fotografijose matome dekoratyvinio tinko lubas, ornamentuotą grindų parketą ir ištaigingus pietų baldus. Aplink Alantos dvaro rūmą buvo gražus peizažinis parkas ir veja. Parko dalis, esanti už rūmų, suformuota geometriškai: ten buvo karpytos gyvatvorės, rutulio formos medžiai ir krūmai. Arčiau dvaro ant vejos stovėjo vazos ir skulptūros.

Pagrindinis įėjimas į rūmus erdvinis, pseudorizalitu įkomponuotas centrinėje fasadų dalyje. Įėjimas tarytum pratęsė pirmo aukšto terasą, sudarydamas galeriją su dviem porom kolonėlių, laikančių viršutinę terasą, apsuptą geležies kiauraraščio baliustrada. Labiau išsikišęs į parko pusę buvo vidurinis dviaukštis korpusas, tarytum dalijantis visą pastatą į dvi dalis.

Visas rūmų fasadas buvo dengtas lygiu baltu tinku, ryškiai atribojančiu parterį nuo aukštų rūsių pamatų ir langų karnizų. Palei stogą visą rūmą supo matomas profiliuotas karnizas, vidurinėje dalyje toks pats karnizas skyrė antrą aukštą nuo pirmo. Durys ir langai arkos formos, kurią atkartoja langus pagyvinantis natūralios spalvos plytų aprėminimas.

*Vyras su baltu žabo. NMKČDM Mt-1667, BI-4561.
Fot. Kęstutis Stoškus*

*Kavos ir arbatos salonas XIX a.
su angliškais klubiniais baldais.
Nuotrauka iš
Alicijos Pac-Pomarnackos archyvo*

*Alantos dvaro rūmų valgomasis.
Nuotrauka iš
Alicijos Pac-Pomarnackos archyvo*

Pastatas, kaip dviejų aukštų vasaros rezidencija, buvo gana ilgas. Baltai tinkuotas buvo tik priekinis rūmų fasadas, jokia kita pusė nebuvo tinkuota – visos sienos liko natūralių neapdorotų plytų. Tinke išliko tik langų apvedimai rudomis plytomis.

Kairiajame rūmų šone buvo pastatytas kvadratinio plano keturių aukštų bokštas nusklembtais kampanais. Išorės vaizdui jis suteikė plastikos ir prabangos. Bokštas derėjo prie baltų mūro sienų, prie daugybės langų ir durų aprėminimų, puošnių karnizų, bokštelių. Pirmame bokšto aukšte buvo įėjimas. Plokščią stogą dengė geležies baliustrada, savo išvaizda ir stiliumi atkartojanti verandos turėklus. Didelis centre pastatytas špilius tarnavo savo herbo įpėdinių vėliavai iškelti. Dviejų aukštų vilos dalį dengė lygus dvišlaitis skardos stogas su dviem lygiagrečiai išdėstytais kaminiais, šoniniuose sparnuose lygus trišlaitis stogas su keturiomis kaminiais. Nuo šviesos skardinis stogas atgydavo.

Iki XX a. septintojo dešimtmečio jį puošė pseudogotikiniai bokšteliai nugriauti perdengiant stogą.

Visuose kambariuose buvo įvairių raštų parketo grindys, kilimai, tapetais ar apmušalų audiniu dekoruotos sienos, kabojo vertingi bronziniai daugiašakiai šviestuvai, puošti prabangiu dekoru, krištolo ar stiklo pakabučiais.

Rūmus šildydavo aukštos krosnys. Atvirų ugniakurų čia nebuvo. Krosnys buvo baltų koklių, kai kurios puoštos pagal kambario interjero stilių.

Durys buvo dvivėrės, filinginės, tamsiai poliruotos. Pokylių salė, arba didžioji rūmų menė, buvo pirmame aukšte šiek tiek į išorę praplatintame rizalite su didžiuoliu krištolo sietynu. Salėje buvo stalai, palei sienas sustatytos kėdės. Didžiulė erdvė, žvakių sietynas, sieninės žvakidės, įspūdingos užuolaidos, paveikslai, baldai, ištaigingos augalų kompozicijos, prabangus parketo raštas sudarė vientisą turtingą dermę.

*Didžioji Alantos dvaro rūmų menė
(pokylių salė).
Nuotrauka iš
Alicijos Pac-Pomarnackos archyvo*

*Pirmoji menė, esanti dešinėje pusėje nuo
didžiosios, su rokoko stiliaus baldais.
Nuotrauka iš
Alicijos Pac-Pomarnackos archyvo*

Tolimųjų Rytų kambarys-menė buvo įrengtas kaip kinų stiliaus arbatos kambarys su turtinga keramikos ir žibintų kolekcija. Buvo kambarys su Liudviko XV stiliaus sofų ir kėdžių komplektu ir paveikslais. Taip pat Liudviko XIV stiliaus baldų komplektas, bydermejerio stiliaus (XIX a. I pusės Vokietijos ir Austrijos dailės stilius, kuriam būdinga miesčioniškos prabangos, funkcinio tikslingumo ir intymumo derinys), eklektiški angliški ir prancūziški baldai.

Buvo Pac-Pomarnackių šeimos kambarys su nuotraukomis ir paveikslais bei kambarys su dviem Tadeušo Pac-Pomarnackio protėvių portretais.

2015 m. atrasti Alantos dvaro ponų portretai. „Alantos dvaras. Ponas atvažiuoja“, „Alantos dvaras. Ponas išvažiuoja“, – pastaraisiais metais žiniasklaidoje skambėjo nuotaikingas renginio pavadinimas. Istorinio mūsų krašto personažo Alantos dvaro pono Tadeušo Pac-Pomarnackio vaidmenį sukūrė žymus kino ir teatro aktorius, buvęs Kultūros ministras Remigijus Vilkaitis. Tikra atgijusios mūsų krašto istorijos fiesta virsdavo vasaros sezoną atida-

rantys poną Tadeušą pasitinkantys ir su ponu vasarą palydintys renginiai.

Informacija apie dvariškus renginius Alantose sulaukė dailės istoriko, M. K. Čiurlionio muziejaus direktoriaus Osvaldo Daugelio dėmesio: „Ponas Pac-Pomarnackis?“. Patyrusio muziejininko intencija neapgavo: portretai iš Alantos dvaro saugomi Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Yra išlikę pirminiai įrašai

Yra žinoma, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą Tadeušas Pac-Pomarnackis išsivežė vertingiausias kolekcijas iš Alantos. Anot menusių tuos laikus, net keturiolika vežimų buvo palydėta Kuktiškių link. Todėl labai įdomus faktas, kad 1921-04-16 Pac-Pomarnackio portretas perduodamas tuometinei Archajologijos (Archeologijos) komisijai, kurios kolekcijos vėliau tapo didžiųjų Lietuvos muziejų pagrindu. Osvaldas Daugelis teigia: *Dabar pagaliau paašškėja, kad perduodant iš „Valstybinės Archajologijos Komisijos“ į jai vėliau priklausiusį Valstybės muziejų nutrūko informacijos siūlas, gal nelabai kas domėjosi dovanų ir depozitų knyga (iš tikrųjų tai mažas sto-*

rokas sąsiuvinis), kuriame bent jau eksponatų kilmė ir gavimo datos buvo įrašytos (bet be duomenų ir išmatavimų). Tikrai bendravimas su kolegomis – Lijana Birškyte-Klimiene iš LNM ir Jumis mums atskleidžia nuostabią paveikslų kilmės istoriją.

Vroclave gyvenanti buvusių Alantos dvaro savininkų atstovė Alicija Pac-Pomarnacka padovanojo Molėtų krašto muziejaus direktorei giminės nuotraukas. Vienoje jų aiškiai atpažįstame M. K. Čiurlionio muziejuje saugomus portretus.

Tikras atradimo džiaugsmas aplanko išvydus įspūdingo formato XVIII–XIX a. sandūros išlikusius Alantos dvaro paveikslus. Gal tai galima vadinti šimtmečio atradimu, nes žinome, kad Alantos dvaro ponas, prasidėjęs Pirmajam pasauliniam karui, į Alantą vasaroti nebegrižo.

Du tikrai vertingi autentiški dvaro eksponatai: „Didikė su kanarėle“ ir „Vyras su baltu žabo“ laikinai eksponuojami Alantos dvare.

Prie pat dvaro buvęs parkas su dirbtinai suformuotomis medžių alėjomis. Netoli dvaro Alantoje buvo natūralus, savaime augęs miškas, kurio medžiai tada naudoti statyboms.

Ant parko ribos stovėjo ažūrinės altanos. Viena jų ant stogo turėjo belvederį. Dar vienas dailus akcentas buvo vertikalus keleto metrų aukščio siaurėjantis baltai tinkuotas obeliskas.

Pirmojo pasaulinio karo metais nukentėjo ir Alantos dvaras. Paskutinis dvaro ponas Tadeušas Pac-Pomarnackis dvarą perleido nuomon su trobesiais, žmonėmis, gyvuliais Klabinių dvarininkui Jokūbui Sližiui, o pats, išsivežęs dalį vertybių, pabėgo visam laikui.

Vokiečiams okupavus Alantą, dvare apsisutojo kaizerio armijos kareiviai. Daug vertybių dingo tada. Porą metų Alantoje šeimininkavo lenkai, o nuo 1920 m. dvare gyveno nepriklausomos Lietuvos kariuomenės mokomoji kuopa.

Keturių aukštų bokštą Alantos (Naujasodžio) dvaras turėjo nuo 1850 iki 1928 m.

Prieš rūmus stovėjo balto marmuro Veneros ir Jupiterio skulptūros, keturi apskriti akmeniniai stalai, suolai, žibintų, kuriuos uždegdavo ypatingom progom, stovai, vilko ir liūto figūros, augo rožės.

Iki mūsų dienų išliko pasakojimai, kad rūmų statybai buvo privežta labai daug akmenų. Granito kolonos laivais iš Suomijos buvo atgabentos į Klaipėdą, o iš ten jaučiais į Alantą, o kelias nuo dvaro iki Alantos miestelio buvo apsodintas žilvičių alėja. „Ni vėjas, ni saulė, ni dulkė nepateks, o ir perkūnas netrenks,“ – apibūdindavo žmonės žilvičių privalumus. O ir be burtų neapsieita – žilvičiai – dinastijos nemirtingumo simbolis

1870 m. įkurtas mišriojo stiliaus peizažinis Alantos dvaro parkas. Jis užima 6 ha teritoriją pietinėje Virintos upelės pusėje. Tris tvenkinius supa daug vietinių medžių rūšių: mažalapės liepos, paprastieji klevai ir uosiai, eglės, ievos, kalninės guobos, trapieji gluosniai ir baltalksniai, karpotieji ir plaukuotieji beržai, paprastieji ąžuolai. Tvenkiniai šiek tiek paplatinti, išpjauta daug uosių tvarkant parką 1970 m., kai sujungė ūkį su technikum.

Parke auga ir egzotiniai augalai: vakarinės tujos, totoriniai, ginaliniai ir sidabriniai klevai, baltosios tuopos, paprastieji kaštonai, juodavaisės aronijos, baltosios sedulos, vengrinės ir paprastosios alyvos, lenktašakės forsitijos.

Sovietinė 1944–1948 m. žemės reforma likvidavo Alantos dvarą. Tada rūmuose buvo įsteigta Alantos žemesnioji žemės ūkio mokykla. 1945 m. rūmuose vienerius metus veikė pradinė mokykla, vėliau buvo įsteigta ūkio kontora, parduotuvė, gyveno žmonės. 1959–1973 m. Alantos dvaro rūmų pastate veikė Žemės ūkio mokykla, gyveno dėstytojai ir moksleiviai. Vėliau rūmai liko tuštesni, bet labiau prižiūrimi, saugomi, pritaikyti vien kultūrinėms reikmėms.

Didžioji rūmų menė, kurioje iki šių dienų yra židinytis, technikum laikais tarnavusi kaip aktų salė, ir dabar yra svarbiausia, nes nuo senų laikų tai įspūdingiausia salė Molėtų rajone. Dešinioji rūmų pusė yra skirta Alantos dvaro muziejui-galerijai. Alantos krašto šviesuolė Elvyra Satkūnaitė paliko dvarui savo surinktą etnografinių eksponatų kolekciją, vienas žymiausių Lietuvos armonikininkų Jonas Matelionis dovanojo savo drožinius. Dailininkė dr. Sigita Maslauskaitė Alantoje rengdavo tapybos plenerus, po kurių dvarui liko graži darbų kolekcija. Kairėje didžiosios menės pusėje rikiuojasi pereinami kambariai. Dabar tai pobūviams pritaikytos patalpos.

Senieji mediniai dvaro laiptai veda į antrąjį aukštą, kuriame nuo 1974 m. veikia biblioteka, dabar pavadinta E. Satkūnaitės vardu.

Nuo 2015 m. birželio 26 d. Alantos dvare veikia V. Žuko meno galerija. Ją įsteigė Molėtų rajono savivaldybė ir Alantos technologijų ir verslo mokykla (Alantos TVM). Ekspozicijoje – dailininko V. Žuko dovanotų 150 kūrinių: aliejinė ir mineralinė tapyba, koliažai, piešiniai, glazūruoti reljefai ir keramikos pano. Dvaro salėse įdiegta galerinė šviesų instaliacija, apsaugos sistema.

Skaičiuojant nuo 1940 m., ilgus metus dvarą puoselėjantis direktorius VI. Pusvaškis yra tryliktasis Alantoje gyvavusio ūkio vadovas, tinkamai dvaru rūpinasi jau beveik 30 metų.

Po 1973 m. kapitalinio centrinių dvaro rūmų remonto dvaro sodyba – valstybės saugoma paveldo vertybė.

Literatūra:

- Uruski S. *Herbarz szlachty polskiej*, t. 13, s. 156.
- Żychliński T. *Złota księga szlachty polskiej*, t. III, Poznań, 1879.
- Wolff J. *Pacowie: materyjały historyczno-genealogiczne*, Petersburg, 1885, s. 296.
- *Wielka Genealogia Minakowskiego-elity polskie XII–XXI w.* prieiga per internetą: www.sejm-wielki.pl.
- Dworzaczek W. *Genealogia*, Warszawa, 1959.
- Girmius K. *Alunta*, Panevėžys, 1995.
- Januškevičius L. *Lietuvos parkai*, Kaunas, 2004.
- Šlamaitė A. *Molėtų krašto šviesuoliai*, Vilnius, 2009.
- Pivoras A. *Švyti Alanta nuo tėviškės kalvos*, Utena, 2005.
- Aftanazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych Kresach Rzeczypospolitej*, t. IV, Wrocław, Ossolineum, 1991–97. <http://orda.of.by/lib/aftanazy/rezyd/t4/267>
- *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 15, cz. 2, Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880–1914 http://dir.icm.edu.pl/?find_in=fulltext&volume_id=10&find_text=Owanta&search_volume=all&x=41&y=8

ALANTA MANOR

Viktorija Kazlienė

Molėtai Area Museum

Alanta name is mentioned in 1436 when Sigismund Kęstutaitis gave these lands as a gift to Astikas.

During this time Astikas built a brick manor near the river bend and nearby was standing the former wooden manor house.

Jacob Astikas was the voivoda of Mstislav in 1504. In Alanta he built a Gothic church, which stood until the beginning of the 20th century. In its place by direction of pastor D. Vainauskis a stone church was built in 1909.

In 1828, the mansion was bought by Polish landlord Tadeusz Pac-Pomarnackis (1763–1849). Later, the estate was taken over by the cousin's son Alexander Władysław Pac-Pomarnackis (1806–1881).

The last owner of Alanta manor before World War I was Tadeusz Pac-Pomarnackis. In 1853, the Pac-Pomarnackiai built in Alanta an outstanding neo-romantic, Italian villa-style mansion with a viewing tower, a barn, stables and other outbuildings.

Alanta manor house was famous for its rich interior. In survived photographs we can see decorative plaster ceilings, ornate parquet floors and luxurious dining room furniture.

Beautiful landscaped park and lawns surrounded Alanta manor house. Part of the park, located in the back of the house, was formed geometrically: there were trimmed hedges, ball-shaped trees and shrubs. Closer to the manor on the lawn stood vases and sculptures.

The palace hall was on the first floor of a little outward widened risalita ledge with a massive crystal chandelier. There were tables and chairs lined up along the walls. The huge space, candle chandelier, sconce, impressive curtains, paintings, furniture, sumptuous floral arrangements, luxury parquet pattern formed a seamless sense of richness.

The Far East Room-Hall was decorated in the style of a Chinese tea room, with a rich collection of pottery and lamps. There was a room with Louis XV-style sofas and chairs, and a set of paintings. Some other rooms had Louis XIV-style furniture, Biedermeier style, Eclectic English and French furniture.

Alanta mansion was damaged during World War I. The last manor lord permanently escaped abroad.

The estate was occupied by the Kaiser's army soldiers, then by the Poles. Since 1920, in the manor lived independent Lithuanians army training company. Many valuable items were lost at that time.

Alanta (Naujasodis) manor had the four-storey tower from 1850 to 1928.

In front of the palace stood a white marble sculpture of Venus and Jupiter, the four round stone tables, benches, lights that were lit on special occasions, stands, wolf and lion figures, growing roses.

The overall mixed style of landscape of the 1870 established in Alanta manor park covers 6 hectares of territory in southern Virinta side of the stream. Three ponds surrounded by many indigenous tree species: small-leaved limes, maples and ashes, spruces, bird cherries, mountain elms, willows and alders, birches, and oaks.

In 1944–1948, during the Soviet land reform, as a palace Alanta manor was eliminated and in its place Alanta lower agricultural school was set up. In 1945, for one year the manor was housing a primary school, later an agricultural firm, a shop, office, people lived in it. In 1959–1973, the building was used by an agricultural school, housing for teachers and students.

Now the manor is a state protected heritage.

**LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIŲ
MOKSLINIAI TYRIMAI**

**SCIENTIFIC RESEARCH
OF LITHUANIAN MUSEUMS'
COLLECTIONS**

JŪROS DOVANA PRIE KLAIPĖDOS UOSTO VARTŲ: VIENO EKSPONATO ISTORIJS PRADŽIA

Romualdas Adomavičius
Lietuvos jūrų muziejus

Konferencijos idėja

2016 m. kovo 17 d. Klaipėdoje, Lietuvos jūrų muziejuje, vyko mokslinė-praktinė konferencija „Ekspوناتai iš jūros gelmių: romantika ir realybė“, skirta 2014 m. lapkritį Melnragės pajūryje išplautų XIX a. medinio burlaivio liekanų įmuziejimo klausimams ir bendrosioms jūrinio paveldo problemoms Lietuvoje aptarti.

Melnragės paplūdimyje išplautos burlaivio liekanos sudėtingos logistinės operacijos būdu atkeliavo į muziejų, kur buvo atlikta pradinė laivo dalies fiksacija, dokumentacija ir paimti medienos pavyzdžiai tikslesniam datavimui. Šiuo metu po laikina pastoge vyksta pasyviojo konservavimo procesas natūralaus džiovavimo principu. Vėliau bus sprendžiami aktyvaus konservavimo ir liekanų eksponavimo klausimai. Vienas konferencijos tikslų buvo išsamiau supažindinti su burlaivio liekanomis, istoriniu jų atsiradimo ties Klaipėdos uosto įplauka kontekstu, laivo „atkūrimo“ galimybėmis ir kitų muziejų patirtimi su panašiais eksponatais

Sveikindama konferencijos dalyvius Lietuvos jūrų muziejaus direktorė Olga Žalienė pabrėžė, kad muziejus nesikrato atsakomybės, nors tai ir susiję su nemažomis nenumatytais išlaidomis, ir siekia išsaugoti netikėtai ir neplanuotai atsirandančius išskirtinius jūrinio paveldo objektus. Antra vertus, direktorė šioje burlaivio liekanų gelbėjimo istorijoje pasigedo adekvataus Lietuvos Respublikos valstybinių institucijų požiūrio ir veiksmų: pagal įstatymus Kultūros paveldo departamentas gali tik fiksuoti paveldo objektus (šiuo atveju – kilnojamas paveldo objektas), o lėšų jų saugumui ar bent jau transportavimui į saugojimo vietą neturi ir negali skirti.

Eksponato aprašymas ir istorinis kontekstas

Klaipėdos universiteto Baltijos šalių istorijos ir archeologijos instituto archeologas dr. Klaidas Perminas pristatė pranešimą „Melnragės burlaivio liekanų gelbėjimas: precedentas ateičiai“. Pranešėjas pažymėjo, kad nuskendusio laivo liekanų išplovimas ramiu oru į pajūrį šiauriau uosto jūros vartų nėra atsitiktinis. Šio burlaivio liekanos ir anksčiau šiame rajone rasti burlaivių fragmentai sietini su Šiaurinio molo

prailginimu, kuris lemia stiprią Pirmosios Melnragės paplūdimio eroziją. Todėl labai tikėtina, jog ateityje panašių radinių čia bus daugiau. Jūros išplauti Melnragės burlaivio fragmentai – achterštevenis, sudarytas iš dviejų dalių, kilis ir kilsonas (abu nulūžę), dedvudas, špantai (florai, futoksai (pusfloriai), dešiniojo borto apkabos juosta, išorinė ir dalis vidinės bortų apkalos (karavelinis lentų jungimo būdas), nageliai – mediniai ir metaliniai. Ant vieno španto yra įraižos. Fragmentas yra degęs – degimo žymės matomos vidinėje štirborto pusėje. Rastos kelios atskiros metalinės detalės¹. K. Perminas, atsižvelgdamas į istorinį XIX a. Klaipėdos laivybos kontekstą, mano, kad išlikusi dalis galėjo būti trijų stiebų barko tipo burlaivio. Vaterlinijos žymės ant achterštevenio liudija laivą nuskendusį po 1874 m., kai Anglijos prekybos laivyne buvo įvestas toks žymėjimas. Apibendrinant galima teigti, kad tai neabejotinai kultūros paveldo objektas, vertingas ir unikalus radinys. Jis atspindi ryškų Klaipėdos uosto istorijos etapą – prekybos mediena su Anglija laikotarpį (XVIII–XIX a.). Pritaikius burlaivio liekanų fragmentą eksponuoti muziejuje, jis taptų puikia edukacine priemone, supažindinančia įvairių amžiaus grupių lankytojus su laivų statybos istorija, medinių burlaivių konstrukcija ir XIX a. laivybos istorija Baltijos jūros regione.

Bremerhafeno jūrų muziejaus kogas

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus vedėjas Romualdas Adomavičius vyr. pristatė pranešimą „XIX–XX a. burlaivių katastrofos Klaipėdos uosto prieigose“. Pranešime – žinomi

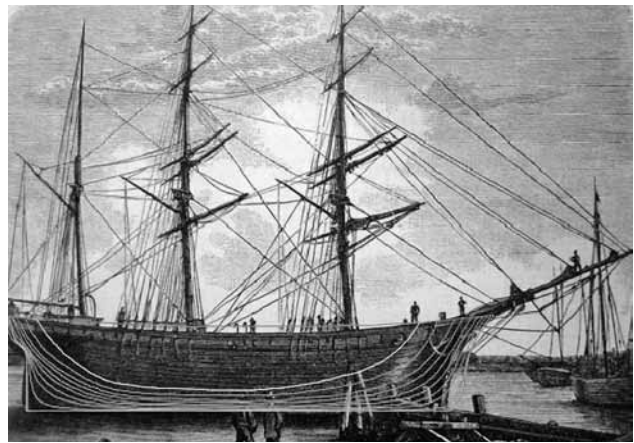
istoriniai burlaivių skendimo atvejai Klaipėdos pajūryje. Lyginant numanomus laivo techninius duomenis su laivų skendimų faktais galima išskirti kelis konkrečius burlaivius, užfiksuotus istoriniuose šaltiniuose, kurių vieno fragmentas, tikėtina, buvo Baltijos jūros išplautas 2014 m. lapkritį. R. Adomavičiaus vyr. surinktais duomenimis, 1868 m. du burlaiviai buvo sudaužyti už Šiaurinio molo. 1874 m. lapkričio 10 d. uraganinis pietvakarių vėjas į paplūdimį netoli Klaipėdos Šiaurinio molo išmetė trijų stiebų barką „Minerva“ (statytas 1854 m. Klaipėdoje). Bangos perlaužė laivo korpusą pušiau. 1875 m. sausio 10 d. per rūką vilkiko tempiama škuna „Louise Laura“ buvo išmesta ant sekumos prie Šiaurinio molo ir lūžo pušiau.

Klaipėdos universiteto Baltijos šalių istorijos ir archeologijos instituto profesorius Vladas Žulkus pranešime „Medinių laivų liekanos priekrantės vandenyse ir pakrantėje. Jų išsaugojimo galimybės“ pasidalino instituto Povandeninių tyrimų centro (įsteigtas 2003) mokslininkų ir narų nuo 1986 m. sukauptais duomenimis apie nuskenusių burlaivių liekanas Lietuvos pajūryje. Daugeliu atvejų atlikti žvalgomieji archeologiniai tyrimai ir fiksacijos. Jų metu ir atliekant pakartotines apžiūras, pastebėta, kad po vandeniui esančios laivų liekanos dėl dugno nešmenų ir vandens cirkuliacinio poveikio palaipsniui nyksta arba yra užnešamos. Galvojant apie povandeninio paveldo objektų ateitį, siūloma nuo radikalių gamtos poveikių apsaugotoje vietoje įrengti povandenį istorinių laivų liekanų parką rekreaciniam nardymui. V. Žulkus pastebėjo, kad 2007 m. Melnragės paplūdimyje tyrinėtose išplauto laivo liekanos („W-17“) gali būti fragmentas to paties burlaivio, kurio laivagalio dalis išplauta 2014 m. lapkritį. Buvo paminėta, kad į Lietuvos kultūros paveldo vertybių registrą (2015 m. duomenimis) įtraukta 10 saugotinių laivų liekanų vietų. Iki šiol nėra teisinių dokumentų, aiškiai nustatančių povandeninių laivų liekanų valstybės teritoriniuose vandenyse išsaugojimo tvarką ir eksploataavimo prioritetus.

Dendrochronologiniai tyrimai ir burlaivio rekonstrukcijos modeliai

Nacionalinio muziejaus Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Valdovų rūmų aukščiausios kategorijos restauravimo technologė dendrochronologė dr. Rūtilė Pukienė pristatė Melnragės burlaivio liekanų datavimo dendrochronologiniu metodu rezultatus. Tyrimu, kai nagrinėjamas medžio amžius pagal rievių kiekį, galima ganėtinai tiksliai nustatyti, kada nupjautas medis, kuris vėliau buvo panaudotas burlaivio statybai. Dendrochronologiniams tyrimams medi-

enos pavyzdžiai buvo imami 2015 m. birželio 9–10 dienomis. Iš viso paimta 17 konstrukcinių elementų pavyzdžių: iš 5 apkalo lentų ir 12 špantų tašų. Nupjauto medžio amžius nustatomas pagal paskutinę rievę ir požievį. Iš paimtų 17 konstrukcinių elementų medienos pavyzdžių 14 struktūriškai rekonstruoti iki būklės, tinkamos medienos rievių analizei. Keturi datuoti burlaivio elementai – tašai Nr. 5, 7, 8 ir 15 turėjo išlikusią požieivio rievę, susidariusią 1838 metais. R. Pukienė teigia, kad burlaivio korpuso konstrukcijos medinės dalys yra iš derva impregnuoto ąžuolo. Daug kur naudotos kreivos ar šakotos ąžuolų kamienų dalys, pritaikant konstrukciniams sprendimams gamtines medžio struktūras. Burlaiviui statyti buvo naudoti medžiai, augę 1704–1838 m. laikotarpiu. ąžuolai burlaiviui kirsti 1838 m. rudens – 1839 m. pavasario sezonu Gdansko (Šiaurės Pomeranijos) regione. Tiklesnį kilmės regioną identifikuoti padėtų sudarytų rievių serijų palyginimas su labiau lokaliais, atskiras Lenkijos (ar šiaurės Vokietijos) vietas reprezentuojančiomis ąžuolo rievių serijomis.

Burlaivio korpuso vizija, Fot. L. Norkevičius

Klaipėdos universiteto Jūrų technikos fakulteto Laivo inžinerijos katedros studentas Lukas Norkevičius ir laivų konstruktorius Gvidas Misiūnas skirtingais metodais pabandė rekonstruoti Melnragės burlaivį. L. Norkevičiaus pranešimas „Klaipėdos krašto senovinio burlaivio architektūros atkūrimas ir techninių charakteristikų nustatymas“ parengtas pagal bakalauro studijų baigiamąjį darbą (vadovas dr. V. Djačkov). Jame apžvelgta senovinių laivų konstrukcijos raida Europoje, pasitelkus „Autoship“ programą, atlikti išlikusios laivagalio dalies geometriniai matavimai ir gautos laivo korpuso projekcijos. Sudarytas laivo teorinis brėžinys ir „Autocad“ programa sukurtas trimatis laivo modelio vaizdas, remiantis barko „Minerva“ matavimais. Tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, kad Melnragės burlaivis konstrukcijos tipu panašus į XIX a. viduryje Klaipėdoje statytus barkus. „Flow 3D“ pro-

grama atliktas vandens pasipriešinimą laivo korpuso judėjimui įvertinantis virtualus eksperimentas. G. Misiūnas pranešime „Burlaivio rekonstrukcija laivų architektūros požiūriu“ pristatė skaičiavimus, kuriais nustatė galimus pagrindinius laivo dydžius: ilgis ties vaterlinija – 28 m, grimzlė – 3 m, bortų aukštis – per 4 m, buringumas – apie 470 m². Jo teigimu, vidutinis reiso greitis per visą pavasario – vasaros – rudens sezoną Baltijos jūroje galėjo būti apie 4–5 mazgus (jūrmylės per valandą).

Panašaus tipo eksponatų eksponavimas

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus muziejininkas-istorikas Dainius Elertas pranešimu „Laivų ir valčių ekspozicija: problemos ir sprendimai“ pristatė muziejaus patirtį eksponuojant istorinius laivus ar jų dalis. Jo nuomone, laivų išsaugojimas ekspozicijoje daugiausia priklauso nuo meteorologinių pokyčių, natūralaus irimo procesų, aplinkos poveikio (tarša, vibracija ir kt.), vandalizmo, lankytojų srautų bei tinkamos ar netinkamos priežiūros. Išskiriamos didžiausios problemos, su kuriomis susiduriama eksponuojant didelius eksponatus (laivus): sudėtingas transportavimas, būtina pritaikyta aplinka ir pateikimo įrenginiai, eksponato ir lankytojų saugumo užtikrinimas. Apibendrinamas D. Elertas pabrėžė kūrybiškumo faktoriaus reikšmę rengiant ekspozicijas su „nepatogiais“ eksponatais.

Vikingų laivas „Skuldelev II“, Vikingų laivo muziejus Roskildėje (Danija)

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus muziejininko-istoriko Romualdo Adomavičiaus pranešime „Burlaivių, jų liekanų įmuziejėjimas: patirtis ir pavyzdžiai“ kalbėta apie istorinius laivus-muziejus, istorinių burlaivių konservavimą ir eksponavimą. Pateikti Didžiosios Britanijos („Mary Rose“ ir „Victory“ Portsmute,

„Cutty Sark“ Londone), Švedijos („Vasa“ Stokholme), Danijos (Skuldelevo laivai Roskildės vikingų laivo muziejuje), Norvegijos (IX a. Osebergo laivo ir „Barcode 6“ projektai Osle), Estijos (Estijos jūrų muziejaus Taline konservavimo ir eksponavimo projektai) ir Latvijos (XIII a. Rygos laivo liekanos). R. Adomavičius pažymėjo, kad išsaugotų XIX a. vidurio ar pabaigos Baltijos jūros regiono medinių burlaivių pavyzdžių yra vienetai. Jie išsaugoti kaip vientisas burlaivis, stovintis prie krantinės ar doke. Regiono istorinių laivų konservavimo pavyzdžiai ir patirtys sietinos su IX–XIV a. burlaiviais, rečiau su XVI–XVIII a. istoriniais laivais. Eksponuojant siekiama iš dalies laivo atkurti „visą laivą“ – ištisą korpuso kontūrą. Galutinio įmuziejėjimo etapo – eksponavi-

Barkas „Sigyn“, Turku (Suomija)

mo – įgyvendinimas priklauso nuo daugelio sąlygų: vietos erdvės ir matmenų, mikroklimato, techninių galimybių, kūrybinio sumanymo ir finansinių išteklių.

Apibendrinimas

Konferencijos baigiamuoju akordu tapusioje diskusijoje didelių istorinių laivų liekanų išsaugojimo, eksponavimo, konstrukcijų ir techninių sprendimų tema laivų inžinierius ir konstruktorius Henrikas Mališauskas paragino ištirti Melnragės burlaivio nuskendimo priežastis, skatino ieškoti jūros dugne kitos laivo dalies. Jo manymu, tiksliau nustatyti laivo amžių padėtų metalų tyrimai, matmenis – naudotų apkalos (korpuso) lentų storio ir matmenų charakteristikos. Eksponavimo klausimu G. Misiūnas siūlė įvertinti galimybę išdėlioti atskiras laivo dalis

korpuso kontūro erdvėje, D. Elertas atkreipė dėmesį į būtinybę tokio tipo eksponatui surasti uždara patalpą ir XIX a. pusinių modelių reikšmę atkuriant burlaivio korpuso formas.

Pripažinta, kad iš jūros į krantą išmestų burlaivio liekanų įmuziejimo procesas yra veiksmų programa su aiškia darbų strategija ir ateities vizija. Atlikti pradiniai burlaivio liekanų istorinio konteksto ir datavimo tyrimai, šiuo metu vyksta pasyvusis konservavimas – mediena džiovinama natūraliomis sąlygomis (po stogine). Neabejojama, kad konferencijos pranešimų pagrindu gauta informacija bus naudinga sprendžiant Melnragės burlaivio liekanų eksponavimo klausimus, o pateikti pavyzdžiai pasitarnaus ir vizijos įgyvendinimui.

Nuorodos:

¹ Atliktų matavimų, laivo fragmentą parsigabenus į Lietuvos jūrų muziejaus teritoriją, duomenys: kilis – 5,5 x 0,35 x 0,25–0,32 m; achterštevenis (laivagalio sija) – 4,8 x 0,26 x 0,43 m (išlikę penki metaliniai apkaustai su kipomis (<http://is.ku.lt/zodynas/index/view/zodis/26333>) vairo plunksnai įstatyti; išlikęs vienas metalinis apkaustas, jungiantis kilį ir achterštevenį; vienoje iš kipų likęs

metalinis pirštas/kaištis; išlikęs vaterlinijos žymėjimas / įrėžimai medyje romėniškais skaičiais: nuo V iki XI, galbūt ir XII, XIII skaitmenų); špantai (prie korpuso) – 13 vnt.: ilgis nuo 1,5 iki 5 m, plotis apie 40 cm, aukštis apie 30 cm; špantų fragmentai (palaidi) – 6 vnt.: ilgis nuo 1,5 iki 2 m, plotis apie 30 cm, aukštis apie 30 cm; borto lentos (prie korpuso) – 17 vnt.: ilgis nuo 2 iki 8,2 m, plotis 21–29 cm, storis 6–9 cm; borto lentos (palaidos) – 12 vnt.: ilgis nuo 3 iki 10 m, plotis 23–27 cm, storis 6–9 cm.

GIFT FROM THE SEA AT KLAIPĖDA SEA PORT GATE: THE BEGINNING OF ONE EXHIBIT'S HISTORY

Romualdas Adomavičius
Lithuanian Sea Museum

The scientific-practical conference “The Exhibits from the Sea Depths: Romance and Reality” was organized on 17th March 2016 in the building of Dolphinarium at Maritime Museum in Klaipėda. The exhibition was dedicated to discuss the issues of housing at the museum the remains of wooden sailboat of the 19th century, thrown onto the Melnragė shore on November 2014, as well as the common maritime heritage problems in Lithuania.

The mentioned remains of Melnragė sailboat during the complex logistical operation occurred in the museum's territory, the initial fixation of boat's part, its documentation were carried out, as well as the

samples of wood in order to establish more concrete timing were taken. At present, the process of passive preservation by the principle of natural drying under temporary shelter is carried out. Later the problems of active preservation and exhibiting will be solved. The conference helped to familiarize with the remains, the historical context of their occurrence at Klaipėda sea-entrance, the possibilities of ship recovery, as well as museologists' experience related to similar exhibits.

LIETUVOS MUZIEJŲ RINKINIAI
2016, nr. 15

XIX mokslinė konferencija
DVARŲ KULTŪRA LIETUVOS MUZIEJUOSE
Žemaičių dailės muziejus

Sudarytojai:

Dalius Avižinis
Dainius Elertas

Redaktorė:

Genė Mumėnienė

Vertėja į anglų k. ir redaktorė:

Solveiga Sušinskienė

Dizainerė maketuotoja:

Jūratė Tamošiūnaitė-Karašauskienė (UAB SAVAS TAKAS ir ko)

Tiražas 300 egz.

Išleido: UAB SAVAS TAKAS ir ko, Didžioji g. 4, LT-01128 Vilnius
Tel. +370 5 23 13 742, el. paštas: info@savastakas.lt
Spausdino: UAB POZICIJA, S. Žukausko 49, LT- 09131 Vilnius
Tel. +370 5 24 29 036, el. paštas: pozicija@pozicija.lt

